

BECK KONRAD
ZARÁNDOKKÖNYVE
A XV. SZÁZADBÓL

ISMERTETI ÉS KIADJA
SZEGZÁRDI JÓZSEF

UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY

SEP 24 1923

BUDAPEST,
STEPHANEUM NYOMDA R. T.
1916.

NYOMDA
KÖNYV-ÉRTÉKESÍTŐ
KÖNYV-ÉRTÉKESÍTŐ

OAK ST. HDSF

ELŐSZÓ.

A magyarországi könyvtárakban található német nyelvi kéziratoknak legnagyobb része még kiadatlan. Feldolgozásra és kiadásra várnak még századokra visszamenő időkből származó költői és prózai művek.

Egy alkalommal a kalocsai érseki könyvtárban kezembe jutott az ú. n. 'Szakál-kódex', mely szerzőjének, Konrad Beck von Mengen-nek szentföldi útjáról szól. A könyvecske külső formája, nevezetesen az a körülmény, hogy oly feljegyzéseket foglal magában, melyeket *Beck* maga részben utazása idejében tett, azt a véleményt keltette bennem, hogy az irodalomra nézve bizonyára érdekes útleirással van dolgom; ezért elhatároztam, hogy a kódexet tanulmány tárgyává teszem s szövegét nyomtatásban is kiadom. Fő törekvésem az volt, hogy a zarándok-könyv szerzőjének élettörténetét kikutassam. Ezt főként annak reményében tettem, hogy a Waldburg család irattárában bizonyára találkozom *Beck* nevével. Azonban az e kérdésben tett hosszas és többirányú kutatásaim ellenére sem tudtam *Beck* életére vonatkozólag bővebb adatokat feltárni. Nevét csupán kéziratából és a kiváló *ulmi* szerzetes, *Felix Fabri* művéből ismerjük. *Fabri* Memmingen-ből származtatja *Beck*-et. De ennek szerzőnk maga világosan ellene mond.

A grammatikai részt azért dolgoztam ki, mert a kézirat németsége a középfelnémet és újfelnémet közötti átmeneti időhöz csatlakozik úgy, hogy részben a régebbi nyelvperiodus sajátosságait tünteti fel, részben pedig már az újfelnémet újításait, mindenekelőtt ennek fő ismertető jelét, az erős igék ablautjának kiegyenlítődését a praeteritum sing. és plur.-ban. Így ingadozás áll be a régebbi és újabb kiegyenlített alak között, a mennyiben pl. a harmadik ablautsorban a régi *zwungen*, *wurden* mellett többes alakok az egyes alak tőhangzójával, tehát

vandend, *sangend* is előfordulnak. A szóvégi hangsúlytalan *e* elhagyása — mely a középfelnémetben egész terjedelmében megvolt — szintén ismertető jele az újfelnémet nyelvperiodusnak.

E helyen is hálás köszönetemet fejezem ki dr. Schmidt Henrik egyetemi professzor úrnak azért a szívességéért, hogy e munka kidolgozásában jó tanáccsal és irányítással támogatott. Szintén meleg köszönetemet nyilvánítom Winkler Pál érseki könyvtárigazgató úrnak, kinek szívességéből a kéziratot használhattam.

I. TÖRTÉNETI RÉSZ.

Bevezetés.

Beck Konrádnak 1483-ból való *Zarándokkönyve*, mely a kalocsai 119. számú kéziratban, az ú. n. *Bart-kódecsben* maradt fenn, a német irodalomnak azon termékeihez tartozik, melyek a XIV., XV. és XVI. évszázadban, a Szentföldre való tömeges zarándoklások idején nagyszámmal keletkeztek.

A keresztes hadjáratok nem hozták meg a nyugati kereszténység számára a remélt nagy sikereket. A Szentföld továbbra is a pogányok kezében maradt. Ezek önkénykedő hatalmának súlyát érezniök kellett mindama zarándokoknak, kiknek útja Palesztinán keresztül Jeruzsálembe vezetett. Az ez ellen való panasz szól *Beck* tudósításából is; a keresztényeket, amint Jaffában a Szentföldre léptek, nyomorúságos odúba (*«gwell»*), marhaistállóba (*«fechstall»*) zárták, míg az engedély a szent helyek meglátogatására Jeruzsálemből meg nem érkezett. — Azonban mégis megvolt a keresztes hadjáratoknak (és a Szentföldre való zarándoklásoknak) a nyugat számára a maguk szellemi haszna; egy, addig ismeretlen új világ nyílt meg előttük; új szokásokkal és erkölcsökkel ismerkedtek meg; mindenekfelett pedig új világnézet tárult föl előttük, melynek messze kiható fontossága volt Nyugat-Európa szellemi életében.

Különösen a kor vallásos irányzata volt az, ami gazdagot és szegényt, tudóst és tudatlant kelet felé hajtott; az utazási vágy fölébredt; a messze idegen föld csodás világa csaknem ellenállhatatlan vonzóerővel hatott. S valóban, szakadatlanul újabb és újabb zarándokcsapatok jelentek meg azon a földön, melyet az Üdvözítő földi életével megszentelt s amely a tanítványok és szentek életének és cselekedeteinek számtalan emlékét megőrizte.

Közvetlen bizonyítékai e zarándoklásoknak azok az iratok, melyeket több-kevesebb önállósággal szerkesztve maguk a résztvevők reánk hagytak. Ez iratok, — amennyiben nemcsak száraz

fölsorolásai a látott helyeknek, leírásai a csodáknak, az elnyert búcsúknak s a hallott legendáknak, — valóságos tükrei szerzőik lelki világának; megismerhetjük, mi volt az, ami őket leginkább megragadta, milyen szemmel nézték a merőben új dolgokat, s ezekkel, valamint az idegenekkel szemben milyen álláspontot foglaltak el. Azonban azt a természetérzékét, a természet jelenségeinek azt az egyéni szemléletét, mely ma jóformán minden művelt léleknek sajátja, ezekben az iratokban hiába keressük. A belső élet e magasabb szempontú kibontakozását csak épen — nagyritkán — sejtetik; legtöbbször csupán egy-egy véletlenül elejtett szó az, amely elárulja, hogy az író szeme a természet szépségeiben gyönyörködik.

Kéziratunk szerzője is mindenben korának gyermeke. Semmi tekintetben sem emelkedik a hasonló útleírások szerzőinek szellemi színvonala és egyéni szintelensége fölé. Az ő gondolja is csupán az őt érdeklő tárgyakra terjed ki; fáradhatatlan a különféle részleges és teljes búcsúk fölsorolásában, melyek az egyes szent helyek meglátogatásához vannak kötve. Ez az irat sem mutatja az író egyéni világát s így az irodalomtörténetíró és a német kulturhistorikus számára csak csekély értékű. Tudósításai függetlenek a szerző személyétől: csupán adatokat és neveket tartalmaznak; a szerzőt magát közelebbről meg nem ismertetik s ezért ezt a szócskát «én» hiába keressük élményeivel kapcsolatban. Ahol mégis előfordul, nyomban utána következik, hogy látta is a dolgot (*«gesenchen»* = gesehen) s nemcsak hallomásból ismeri. — A történetíró számára akkor lenne *Beck* útleírásának valamely becse, ha nem csupán azt mondaná el, amit hasonló zarándoklások leírásaiban is megtalálunk. A legnagyobb értéke *Beck* művének talán a zarándokok névjegyzékének teljességében van; e tekintetben nemcsak a zarándok-irodalom klasszikusát, az ulmi *Felix Fabri* barátot, aki ugyanezt az utazást vaskos kötetben szintén leírta, hanem valamennyi társát fölülmulja, kik az 1483. évben vele együtt a Szentföldre zarándokoltak.

Nyelvi szempontból sem mutat föltűnő sajátosságokat; helyenkint nem egyéb a szent helyek pusztá fölsorolásánál, anélkül, hogy bárhol is valamely észrevételt fűzne hozzájuk, úgyhogy a nyelvbúvár semmi érdekeset vagy különlegeset nem talál benne. Azt lehet mondani, hogy *Beck* másképp beszélt, mint azt írásából első tekintetre gondolnók s hogy határozottan kifejezett hagyo-

mányok hatása alatt áll, melyek világosan mutatják a nyelvnek az ő korát megelőző állapotát. Így pl. csak egyetlen kétségtelen eset van, hol a régi hosszú *i*, mint diphthongus *ei* fordul elő (*weil* = mhd. *wîle*; 20. o.), míg ellenben *Seiboldstorff*-ba (48. l.) — az előforduló *Syboldstorff* (35. o.) mellett — az *ei* utólagosan van belekorrigálva. Hasonlóképen nem találunk egyetlen *au*-t sem a régi hosszú *û* helyett; állandóan *ai*-t használ a régi *ei* (got. *ai*) helyén, élesen megkülönböztetve az írásban más *ei*-hangoktól, melyek másképen keletkeztek.

A kézirat nyelve a XV. század utolsó tizedeinek *sváb* nyelve, mely számos nyomát mutatja már oly grammatikai jelenségek kibontakozásának, melyek ma a sváb dialektusnak jellemző sajátosságai.

A kézirat.

A kézirat, mely *Beck Konrád* zárandokútjának leírását magában foglalja, a *Patachich*-féle gyűjteményből ismeretes s jelenleg a kalocsai érseki könyvtárban van, ahol sok más német kéziraton kívül a *Felix Fabri* ulmi szerzetes hasonló tárgyú munkája¹ is megvan, ki 1483-ban *Becknek* kísérőtársa volt.

Beck kéziratáról először *Kovachich* értesítése alapján *Pertz* tesz említést 1838-ban a *Handschrift. Arch. d. Kgl. Preus. Akad.* 6. kötet. 137. s kk. Részletes leírását adja *G. Rosenhagen* tanár (Hamburg), ki 1911. júl. 24-én Kalocsán a kéziratot megnézte (*Handschriftenarch. d. Kgl. Preuss. Akad. d. Wissensch.* 5616). 1887-ben *Trautmann Ferenc* dr. bajor kir. udv. tan. és író *Haynald Lajos* biboros engedélyével lemásolta, azonban hirtelen közbejött halála miatt ki nem adhatta.

A kézirat 35 papíroslapból és hozzáfűzött 4 pergamentlapból áll; 20¹/₃ cm. hosszú, 14¹/₅ cm. széles; gazdagon díszített, értékes bőrkötésben van, fatáblában, mely 6¹/₃ cm. vastag lévén, valószínűleg terjedelmesebb műnek volt szánva. A négy első papíroslap üres; közülök kettőn *Rosty Kálmán* kalocsai jezsuitának a *Kalocsai Néplap* 1883. évi nov. 22. számából kivágott humoros költeménye van fölragasztva. A költemény a kódex keletkezésének 400. évfordulójára készült.

A fedél első lapjának belső oldalán, átlátszó máriaüveg

¹ E kéziratnak 102 a száma. Hogyan kerültek e kéziratok Magyarországra, nem tudtam nyomára jönni.

alatt, emberi haj (valószínűleg szakáll) van, mint az *Becknek*, a nyílás fölött levő papirajtócskán olvasható ezen sajátkezű bejegyzéséből kitűnik:

*Cunrat Becken bart
von Jherusalem
anno 1483°.*

Ezen az alapon nyerte e kéziratkötet a *Bart-kódex* nevet. Van benne még egy latin szöveg is, mely némi fölvilágosítást ad a dolog felől:

«*Illustris Generosus et magnificus vir Dominus Joannes Truchses de Waldburg junior devota peregrinatione 1483. XII. julii Hierosolymam venit et secum habuit Cunradum Beck de Mengen, joannis fil., Petrum coquum de Wald et Ulricum pictorem familiares et famulos suos. Cunradus Beck totam peregrinationem breviter descripsit et barbam suam nescio an voto aut devotione aut alia de causa abscissam in complicatam chartam condidit et inter alias e terra sancta adductas res diligenter asseruit cum inscriptione proprii cheirographi.*

Cunrat Beckē bart vō Jherusalem anno 1483°.

Hieronymus Beck e Leopolddorf Marci fil. anni sui itinerarium sua manu scriptum in librum hunc conligere fecit, illiusque Barbam huc reposuit, et in rei memoriam M. H. scripsit.»

E szövegből nyilvánvaló, hogy a szakáll későbbi időben illesztetett a kódex fedelébe. Hogy mi oka volt *Becknek* arra, hogy szakállából néhány szálat így megőrizzen, az a latin szöveg szerzője előtt sem világos. S mivel magában a kéziratban sincs sehol említés róla, úgy semmi bizonyosat állítanunk nem lehet. Szokásos volt e korban, hogy a zarándokok a jeruzsálemi útra megnövelték szakállukat; lehetséges, hogy *Beck* a Szentföldön tett utazásának emlékéül, egyéb más emlékeivel együtt ezt is megtartotta. *Felix Fabri* említi (42. l.), hogy a beteg pogányok abban a barlangban, hol szent Ilona, Konstantin császár anyja, a szent keresztet megtalálta, hajukat és szakállukat odaadták: «*sie (a pogányok) steckent die lecher all voll har und haydenbart, wen gewysslich, se geniessent sij, sobald das beschicht, und die gesonthayt wyrt jnn geben.*» Hogy a keresztényeknél is megvolt-e ez a szokás, *Fabri* nem említi. S mivel *Beck* e barlang leírásakor (23. l.) szakállának sorsát egyáltalában nem említi, valószínű, hogy csak Palesztinából való visszatérte után vágatta le.

Beck Konrád.

A mengeni (Württemberg) *Beck Konrad*, mint az ifjabb *Hans Truchsess zu Waldburg* kísérfője, sáfárja, több előkelő sváb nemes ifjú — *Junckher Wernher von Zymern*, *Junckher Hainrich von Stöffeln* és *Junckher Ber von Rechberg* — társaságában tette meg az utat Palesztinába 1483-ban. Az ifjabb Jánost csupán urának nevezi, anélkül, hogy hozzá való közelebbi viszonyát megismertetné. Hogy *Beck* csakugyan mint a fenti társaság gazdasági intézője vett részt ez utazásban, kitűnik *Fabri* előadásából: «*Conrat Beck burger zu Memingen ain erberer fürsichtiger man der hern schaffner und versorger der herschaft*» (*Fabri: Pilgerbuch* 6. l.). Alább: «*desselben tags nach dem maul giengent conrat beck und ich und etlich der knecht uff dem marekt und koften fil hausplonders, der not was eijber mer in das schiff: geliger und cküchin geschir und truchen und habent vyl geltz uss unsers hern seckel*». Ezután többé *Becket* nem említi.

*Beck*¹ hazája, mint maga is említi (1., 45. l.) *Mengen*, nem pedig *Memmingen*. Eszerint a származás helyére vonatkozólag *Fabrinál* tévedés van, s e tévedés Röhricht és Meisner kiadványába is becsúszott oda, ahol *Fabri* utitársait felsorolják, mivel ők *Beck* kéziratát nem ismerték. Hogy itt csakugyan *Mengenről* van szó, abból is következtetik, hogy a *Sulgen* (hosszú ú-val) nevű helység, melyet ő a 46. lapon említ, kis városka *Mengen* közelében; ma *Saulgau* a neve. Különben is *Memmingen*, mely Bajorországban van, sohasem tartozott a waldburgi *Truchsessesek* fennhatósága alá;² ellenben a württembergi *Mengen*, mely osztrák

¹ Egy Ausztriából való Conrad Beck résztvevő Frigyes osztrák herceg, a későbbi III. Frigyes császár kíséretében 1436- és ismételtén 1440-ben egy-egy zarándoklásban (R. és M. 475.). Ez a mi Beck Konrádunknak atyja nem lehetett, mert a kódex latin nyelvi bejegyzése szerint atyját Jánosnak hívták. A mi kódexünk később Hieronymus Beck von Leopoldsdorf birtokába jutott, kinek atyját Marcusnak hívták; ez ivadéka volt a fentnevezett idősebb Conrad Beck-nek, III. Frigyes császár kísérfőjének, és 1552 tájt szintén vállalkozott zarándokútra (R. és M. 530.). A Beck-család bizonyára ausztriai honos volt; egy ága azonban valószínűleg Mengenbe telepedett át, mely eredetileg a Habsburgok birtoka volt. A kézirat Mengenből Ausztriába kerülhetett s innen juthatott azután magyar kézre.

² Dr. Miedel J. memmingeni professzor szíves közlése.

birtok volt, mint zálogbirtok a waldburgi *Truchsessekn*ek volt átengedve.¹ Az író hazájában tett kutatásaim sem vezettek eredményre. *Mengenben* — a városi előljáróságnak 1913. nov. 20-iki értesítése szerint — *Beckről* semmiféle adat nincsen. Az 1819-iki tűzvész alkalmával a tanácsház is leégett, s valószínűleg ekkor pusztultak el azok a régi városi jegyzőkönyvek is, melyek világosságot vethetnének *Beck* elfogatásának történetére is.²

Mivel a waldburgi családi iratok között is hiába keresünk adatokat, le kell mondanunk arról, hogy *Beck* életének rajzát adhassuk. Az okmányok ez egyértelmű mély hallgatása azt látszik bizonyítani, hogy *Beck* soha sem játszott jelentősebb szerepet a waldburgi *Truchsessekn*ek udvarában s csak mint sáfár (gazdasági intéző), hosszú utazásokkor, juthatott egészen jelentéktelen szerepekhez. Valószínű az is, hogy úti élményeit is csak időtöltésből jegyezte fel, mert sehol sem adja okát az útleírás keletkezésének; s nem lehet föltételeznünk, hogy urának megbízásából dolgozott; ennek már első mondata ellene mond. S ahol visszatérte utáni fogadtatását és elfogatását tárgyalja (46. l.), ott minden valószínűsége eltűnik annak, mintha könyve mások megbízásából készült volna. Azonban maga az egész könyv *Beck* érdekes személyisége mellett bizonyít. Az ő belső *én*-jét — amennyiben ez a műből megállapítható — az alábbiak világítják meg.

Az ember értelmi és érzelmi világát környezetéhez és körülményeihez való viszonyából ismerhetjük meg. Hogy mily mértékben tudják bizonyos tárgyak s jelenségek lekötni, mennyire tudják elragadni, az mind az illető egyéni gondolkodásmódjától függ. S az útleírások kiváltképen alkalmasok arra, hogy a szerzőnek képét elénk állítsák, kinek — idegen világba kerülve — alkalma van e föld jellemző és sajátos mivoltát megismerni, összehasonlítást tenni a hazai és külföldi viszonyok között s

¹ *Schwanzer* Miklós zeili nagyhercegi titkár szives közlése.

² A stuttgarti kir. könyvtárban — egy 1913. XI. 19-ikén kelt hivatalos értesítés szerint — nincs semmi közelebbi irodalmi adat *Beckre* vonatkozóan. Ügyszintén a zeili hercegi levéltárban sincs sem a zárandoklásra, sem *Beckre* vonatkozó akta. *Schwanzer* Miklós levéltári titkárnak 1913. dec. 13-án kelt közlése. A wolfeggi (Schloss Wolfegg) hercegi levéltár iratai között a *Beck* név nem fordul elő. (*Heiss* wolfeggi levéltári titkár közlése 1914. január 20-ikáról).

ezekből hasznos tanulságokat levonni. E tételeket *Beckre* is alkalmazhatjuk, mivel nagyjában nála is érvényesülnek. De csak óvatosan s nem mai mérték szerint. Ő a mienktől nagyon eltérő világnézetben nőtt föl, nem azért ment a Szentföldre, hogy országokat és népeket megismerjen, hogy látókörét szélesítse, önmagát művelje, hanem hogy részese legyen a *kegyelmeknek*, melyek után, mint jó keresztény — korának fölfogása szerint — lelki vágyódást érzett. Ezért első sorban azok a helyek érdeklik, hol a szentek porai nyugosznak és más reliquiái találhatók, melyekhez mondák és legendák fűződnek, de mindenekelőtt azok a helyek kötik le figyelmét, hol az Üdvözítő — *unser lieber her*, mint ő jámbor áhitattal mondja — megfordult. Az a törekvés, hogy csak az ő vallásos életéhez közel álló dolgokat említse föl, mint vezérlő gondolat vonul végig az egész könyvecskén. Állandóan a legnagyobb pontossággal körülírja a teljes vagy részleges búcsút, míg más zárandokkönyvek, pl. a *Fabrie*, a részleges búcsút csupán + -tel (keresztel), a teljes búcsút ≠ -tel jelölik. Úti élményeket, melyek pedig még kisebb utazásoknál is előfordulnak, *Beck* nem jegyzett föl.

A Mengentől Velencéig való lovaglást csak épen megemlíti, valamint azt is, hogy útjuk Innsbruckon és Trienten át vitt. Ellenben hosszú sorokat szentel egy belső részek nélkül Trienten elhantolt gyermeki tetemnek, mely csodákat művel.

Velence, a város maga, hidegen hagyja. A Márkus-tempлом, a lagunák, a doge-palota és más egyéb szépségei, melyek még nem rég az emberek ezreit vonzották, az ő képzeletét nem ragadják meg, s említésre érdemeseknek sem találja őket. Ellenben egy elefánt újnak és érdekesebbnek látszik előtte s — mint mondja — szívesen leírta volna körülményesebben, ha nem lett volna egy sötét istállóban (*in aim vinstern stall'*) s följegyzésével megörökít egy 5—6 láb hosszú elefántcsontot (*fünf oder sechs schûch lang'*), melyet látott. Az idegen zárandokokra nézve, úgy látszik, elsőrangú látványosság volt a velencei fegyver- és hajógyár, a fegyverraktár (*werckhuss'*, *werckhoff'*), a hadiszertár, ahol *Beck* szerint naponként másfélezer munkás dolgozik (*täglich by fünfzeihen hondert wercklütten'*), amely *Fabri* szerint is valóságos csoda (*ain wonder zu sehen'*).

Mély hatással volt *Beckre* a velencei úrnapi körmenet. Kezdetől fogva megszámlálja a résztvevőket és számukat 3036-ra

teszi. Hogy ezt miért tette, maga adja okát: *„darmit ich das wissen het anzeschreiben“*. Talán itt találunk valamelyes ujjmutatást följegyzéseinek céljáról; mások számára is írt, hogy másoknak is legyen tudomásuk arról, amit ő látott.

Velencétől Jaffáig, a Palesztinába utazók kikötőjéig való utazásának, mely június 2-tól (*„was der ander tag im brachet“*) július 1-ig tartott (*„zinstag, der erst tag juli“*) hét lapot szentel naplójában. Különösen érdekli az egyes városok távolsága, amit olasz (*„welschen“*) mértföldekben számít, és a sok kegyhely, mely e városokban előfordul. Csak igen szórványosan találunk e lapokon más dolgokról való följegyzéseket. Megemlíti, hogy *Ragusa*, mely széles partvidéken fekszik, Magyarországnak adófizetője, hogy *Modon* (Morea félszigeten) körül sok cigány (*„Ziginer“*) lakik, hogy *Modon* és *Kreta* jó bortermő vidékek, amott *„malvasijer“*, itt *„romonier“* terem; ezeken kívül semmit. S még ezeket a megjegyzéseket is, melyek első pillanatra értékeseknek látszanak, megtaláljuk a többi zarándokút-leírásokban is. Azonban csak *Becknél* fordul elő (*Röhricht és Meisnernél sem*) Korun városával kapcsolatban annak az említése, hogy ott nagyban űzik a fürjészetet s hogy a fürjeket besózva hordókban a velencei piacra szállítják.

A Jaffába való megérkezést, a Jaffától Jeruzsálemig való utazásnak csaknem elviselhetetlen állapotait minden zokszó nélkül említi. Más zarándokok alig találnak szavakat felháborodásuk és elkedvetlenedésük kifejezésére; a mohammedánok olyan hitvány istállóba zárták őket a tengerparton, melyben — mint *Fabri* elbeszéli — a piszok miatt lefeküdni sem lehetett. Minderről *Beck*, mint száraz krónikás, csupán annyit jegyez meg, hogy egy odúba, marhaistállóba (*„gwelb“, „fechstall“*) zárták őket. A Jeruzsálembe vezető úton a bennszülöttek megverték, meglopták őket, erővel elvették lovaikat, anélkül, hogy mindezekért bosszút lehetett volna állaniok. Mindezt *Beck* egy szóval sem említi. Ellenben kezd fölébredni benne a Szentföld minden röge iránt való érdeklődés. Se vége, se hossza a szent helyek felsorolásának, a hozzájuk fűződő emlékek s az általuk nyerhető búcsúk emlegetésének. A modern olvasóra nézve az ilyen leírás unalmas; ellenben a XV. évszázad emberében, kire az egyházi élet folytonosan hatott, mindez nagy figyelmet és odaadó érdeklődést keltett. Minden reflexió nélkül átveszi, amit a kalauzoló barátok

az idegen zarándoknak mondanak és a legcesekélyebb kételkedés nélkül hiszi előadásukat, míg *Fabri*, a tanult szerzetes, néha elgondolkozik és kritikát mond a hallottakról. Hogy *Beck* a búcsúkat oly lelkiismeretesen felsorolja, bizonyossá teszi előttünk, hogy e nehéz és veszélyes utat, mely sok zarándoknak életébe került, csupán ezekért tette meg.

A Jaffából Velencébe való visszatérés július végétől szeptember 30-ig, tehát két teljes hónapig tartott. S mindössze három és fél lapra vannak összeszorítva az ez útra vonatkozó észrevételei. Az Alpokon keresztül való útjával, melyet egyedül tett meg, gyorsan végez; az Alpok világának fenséges szépségeit nem veszi észre.

A napló forrásai.

Tudjuk más zarándok-iratokból, hogy Velencében és Jeruzsálemben árusítottak olyan, szerzetesektől készített kalauzokat Palesztinába és vissza, melyek a hívő zarándokok számára a városok neveit s a legszükségesebb fölvilágosításokat tartalmazták. Sokaknak volt régebbi zarándokoktól származó naplójuk, melyeket útmutatókul magukkal vittek. Ezeken a már készen levő közleményeken alapulnak ezek az újabb útföljegyzések is. Néhány ilyen iratnak egybevetése könnyen meggyőzhet bennünket arról, hogy szerzőik ugyanazon, vagy egymáshoz nagyon is közellevő forrásokból merítettek. Hiszen, ha egyes helyekkel kapcsolatban ugyanazok a közlések fordulnak elő, ha a távolsági adatok egymással teljesen azonosak, ha a szövegezésben meglepő egyezésekre találunk, lehetetlen közös forrásra nem gondolnunk. Így van ez *Becknél* is. S habár ő egyik forrását egyszer meg is nevezi — csak úgy épen melleleg 11. l. — (*jndes Nürnbergers receppt han ich fonden, das Rogus [Ragusa] sye ain starcke, veste statt und ain comun für sich selbs'*) — mégis föltehetjük, hogy volt kezében egy útleírás, melyet a legteljesebb mértékben fölhasznált. A forrásnak származási helyével (*Nürnberger'*) együtt való említése arra enged következtetést, hogy e forrásul használt mű szerzője *Beck* korában általánosan ismert férfiú lehetett. S ez nem más, mint a nürnbergi patricius Georg *Pfintzing*, ki 1436-ban és 1440-ben utazott a Szentföldre s utazásait le is írta.

Beck Pfintzing művének, amennyiben a R. és M.-féle le-
nyomathból megállapítható, egyik fejezetét egész teljességében
kiírta, és pedig a következő: *Item do hernach sten geschriben
all die heylgen stet, die ich Jorg Pfinczing hab gesehen, und
was aplas an yder stat ist* (R. u. M. 73. l.). R. és M. kiadásá-
nak 73—90. lapjain vannak fölsorolva a búcsúk, mint azt
Pfintzing fölsorolta. *Becknél* csak a sorrend nem azonos. Általá-
nosságban megfelelnek egymásnak:

<i>R. és M.:</i>	<i>Beck:</i>
73—78 l.	27—31 l.
79—85 l.	19—26 l.
86—90 l.	33—40 l.

Pfintzing sorrendjének tehát *Becknél* ez a megfelelő 27—31.,
19—26., 33—40. l. Különösebben csak a búcsúkkal egybekap-
csolt helyek fölsorolásában tér el *Beck* forrásától. Általánosság-
ban azonban körülbelül e tekintetben is egyezik. *Pfintzing* a tel-
jes búcsút így jelöli: ‚*aplas von pein und schuld*‘ vagy ‚*aplas von
schuld und von pein*‘, ahol nem teljes: ‚*aplas VII jar und
XL tag*‘. *Beck* az elsőt: ‚*ablas für pen und schuld aller sünd*‘
vagy ‚*ablas aller sünd (für pen und schuld)*‘, avagy ‚*ablas
für pen und schuld volkommender*‘; a másikat: ‚*ablas VII jar
VII kar*‘ (= *karen* = 40 napos böjt; franc. *carême* < quadra-
gesima). A búcsúk nagyságának megjelölése mindkét irónál
azonos. Eltérés csupán a következő négy esetben van: Anna
háza ‚*ablas VII jar VII kar*‘ (*Beck* 28. l.), *Pfintzingnél* (R. u.
M. 75. l.) teljes búcsú; oszlop, melynél Krisztus megosto-
roztatott, *Becknél* (23. l.) teljes búcsú, *Pfintzingnél* (R. u. M.
83 l.) ‚*aplas VII jar und XL tag*‘; épen így Keresztelő János
szülőhelyének említésekor (*Beck* 37. l. R. u. M. 88. l.) s
végül azon hely említésekor, ahol Krisztust a sátán kísérti,
Becknél részleges, *Pfintzingnél* teljes búcsú van említve (*Beck*
39. l. R. u. M. 89. l.).

Egyes esetekben találkozunk *Becknél* búcsúk említésé-
vel oly helyekkel kapcsolatban is, melyek *Pfintzingnél* teljes-
séggel hiányzanak. A Szentföldre való lépés helyétől Jeru-
zsálemig *Pfintzing* teljesen mellőzi azoknak fölsorolását (*Beck*
17—19. l.).

Az egyezés nemcsak a sorrendben, hanem a szövegben is szembeszökő. Mutatványul álljanak itt az alábbiak:

Becknél (28. 1.): *Item die portt, da man Sant Steffen us fürtt und da man jn verstein-get. Da ist applas VII jar VII k.*

Becknél (29. 1.): *Da ist ain hüle jm velsen, dar jnn unser lieber her Jhesus Christus gebettet und blütigen schwaisz geschwitzt haut...*

Becknél (30. 1.): *Item die statt, da der engel unser fröwen ain balmen zwij bracht'.*

Becknél (30. 1.): *Item die stat, da die zwelf botten den glaben machten'.*

Becknél (21. 1.): *Item die stat, da das osterlamb gebraten ward und da das fűszwasser den jungern zu weschen gewer-met ward'.*

Pfintzingnél (R. u. M. 75. 1.): *Item dor nach ist die pfort, do man den lieben Sant Steffan durch aus fürtt, do man in ver-steynen wolt, do ist applas VII jar und XL tag'.*

Pfintzingnél (76. 1.): *Item darnach ist die stat unter ein felss tieff in ein gross loch, do hat unser lieber herr drey stund gepet an sein hymelischen vater und hat da gewiczit plutigen sweys'.*

Pfintzingnél (77. 1.): *... die stat, do der engel den palm prach unser frawen'.*

Pfintzingnél (77. 1.): *... dar ynnen machten die lieben zwelf poten den glauben'.*

Pfintzingnél (80. 1.): *... die stat, do das osterlemlein gepraten ward, ... und do ward auch gewermt das wasser, do mit er sein jungern wusch die fuss'.*

A példák számát könnyen szaporíthatnók párhuzamos helyek kimutatásával; ezekből kitűnik, hogy *Pfintzing* mindenütt több adatot nyújt, mint *Beck*, aki viszont nem követi mindig szóról-szóra forrását, hanem saját kifejezéseit használja.

Tehát *Becknek* a Szentföldre vonatkozó ismeretei *Pfintzing* művéből származnak; ellenben nem innen való a Velencétől Jeruzsálemig való utazás leírása, mely *Becknél* 10 (9—19. 1.), *Pfintzingnél* ellenben mindössze másfél lapra terjed.

Ebben tehát *Beck* a részletezőbb és mindenekelőtt igen pontos az egyes állomások távolságának jelzésében; pontosan

följegyzi valamennyinek Velencétől való távolságát is. Itt történik hivatkozás, a 11. lapon, a *„Nürnbergi”*-re. Azonban e helyt is többet nyújt, mint amaz.

Beck a 11. l.: *Item jndes Nürnbergers receppt han ich, fonden, das Rogus sye ain starcke, veste statt und ain comun für sich selbs jn Schlawenja. Daz sind windeschn land des küngrichs Cruacia gelegen, und erkennen den künig von Ungern für jren heren, dem sy järlich zins geben. Und dem türgeschen kaiser müse sy alle jär grosz trijbutt geben, daz er frid mit jn halt. Item Sant Blasius hapt und hend ligend zû Rogus, ist mir gesagt, jn Sant Blasius kirchen’.*

Pfintzingnél (R. u. M. 68. l.): *„Dornach . . . komen wir jn die stat Ragusium, das ist eine gute und hubsche stat und gehort an das künckreich gen Ungern’.*

Beckhez hasonlóan ír *Bernhard von Breitenbach* is (R. u. M. 133. l.): *Item dar nach kompt mann geyn Rogusa, die staidt ligt inn Slavania, dess konigess von Croatienn, und ein konigh vonn Ungernn hait sy inn bescherins wysse, dem gebent sy tribut, aiber sy gebent dem Türckenn auch tribut’.*

Föltehető, hogy *Becknek* *Pfintzing* egy részletesebb leírása szolgáltat forrásul, mint aminőt a R. és M.-féle kiadás tartalmaz. Nagy egyezést mutat *Beck* leírása *Bernhard von Breitenbach*-ével, kit *Beck*, mint a zarándoklatban részt vevőt említ (53. l.); a második részben azonban, ahol a Jeruzsálembé való megérkezés utáni dolgokról van szó, már nem. Az egyik állomástól a másikig való távolság megjelölése mindkét irónál azonos. *Breitenbach* azonban több helységet sorol föl, mint szerzőnk. Főforrásul tehát, melyből *Beck* adatait merítette, a nürnbergi patricius művét kell tartanunk.

Adatokkal szolgáltak neki ezenkívül még a hajósok és azok a szerzetesek és zarándokok, kik a Palesztinába érkezőket kaulauzolták; ezeknek fölvilágosításai főként olyasmikre terjedtek ki, miket a szerző maga nem láthatott. Így például: *„Sant Blasius hapt und hend ligend zû Rogus, ist mir gesagt worden, jn Sant Blasius kirchen’* (11. l.); vagy: *„etlich bilgrin die sagen mir, essij des gerechten schachers crütz da’* (Kreta szigetén). Alább: *„Famagusta, ist öch ain hoptstatt jn Zippenn* (Ciprus-sziget) . . . *da sind wir nit gewesen’.* Tehát e neveket csak hallomásból ismeri. A fentiekhez hasonló helyek művében 5., 12., 13. stb. lapokon vannak.

Műve anyagának forrásai tehát:

1. mindenekelőtt egy vagy több hasonló tárgyú írott mű;
2. a magálátta dolgok és
3. mindaz, amit másoktól hallott.

A mű keletkezésének ideje és helye.

Arra nézve, hol és mikor foglalta írásba *Beck* a fentieket, semmi fölvilágosítással sem szolgál. Más zárándokok főlemlítenek annyit, hogy a hajón vagy Szentföldön, sokszor éjnek idején, mikor nyugodtabb perceik voltak, jegyezgettek föl egyet-mást. *Beck* erre vonatkozólag semmiféle adattal nem szolgál. Ily körülmények között csupán a kézirat tüzetesebb szemügyrevétele és a tartalom mérlegelése vezethet némi eredményre. Erre vonatkozólag *dr. Rosenhagen* tanár egy hozzám intézett levelében így nyilatkozik: *„Ich halte es (t. i. a könyvecskét) für ein wirkliches Reisetagebuch, das wenigstens auf den ersten Blättern tatsächlich während der Reise, z. T. an Bord geschrieben worden ist“*. S valóban e föltevés önkénytelenül előtérbe lép, ha a könyv elejének gyakran egyenetlen vonásait összevetjük a könyvecske második részének szabályos betűalakjaival.

Föltehető, hogy az első 9 lapot Velencében írta, mert a kézirat e lapokon egészen egyenletes s a betűk egyformák. Amit Velencében látott, nem jegyezte föl azonnal, csak ottani tartózkodásának vége felé, mert *Fabri*, ki mindegyik napnak élményeit egészen pontosan följegyzí, az eseményeknek és látnivalóknak fölsorolásában más rendet követ. A Velencétől Jaffáig terjedő út leírása — mint *Rosenhagen* is fölteszi — valószínűleg a hajón kelt, utolsó részlete pedig valószínűleg Jaffában (10—16. lap). Könyvének 17—53. lapjait kétségkívül hazájában írta; betűi oly egyenletesek, vonásai oly nyugodtságra vallanak, hogy e föltevés önként kínálkozik.

Terminus post quem gyanánt állítható föl a 35. l. adata, mely szerint *„her Haimbrand“*, ki a Szentsír lovagjává avattott, visszatértében Kandia szigetén elhunyt. Ennek következtében — amennyiben ez adat nem későbbi betoldás — művének 35. lappal kezdődő része csak 1483. aug. 21. után készülhetett. Minden körülmény arra vall, hogy a 17—53. l. egy időben, valószínűleg ez év októberének közepe után, *Beck* hazájában íródott.

Beck útitársainak jegyzéke.

E történeti áttekintés végén álljon a részvevők névjegyzéke abban a formában, amint *Beck*nél és naplót vezető útitársainál — amennyire a nevek a R. és M.-féle kiadvány 501—503. l. föl vannak sorolva — megtaláljuk. Ezek az útitársak *Felix Fabri*, *Bernhard von Breitenbach*, *Georg von Gumpenberg*, *Sebastian von Seyboldsdorf* és *Just Artus von Bebenhausen* (R. és M. 500. kk.).

Beck mind az öt (5) férfit említi, ellenben őt csak *Felix Fabri* nevezi meg.

Beck az összes részvevő zárandokokról kimerítő jegyzéket ad.

Ha összehasonlítjuk *Beck* névjegyzékét társaiéval, azt látjuk, hogy *Beck*nél csupán 14 név hiányzik, a többi íróval szemben; ezek a következők:

1. *Edelmann von Breitenstein*; 2. *Franz von Brunn*; 3. *Pater Guglinger*; 4. *Johann Hentgi, Koch*; 5. *N. Inkrut*; 6. *Graf von Kirchberg*; 7. *Joh. Knuss, Dolmetscher*; 8. *Joh. Lazineus aus Siebenbürgen*; 9. *Georg Mart*; 10. *Puchler*; 11. *Caspar Schnelin*; 12. *Caspar de Siculi*; 13. *Freiherr von Tengen*; 14. *Frater Thomas*.

A többi zárandok nevét, amelyeket *Fabri* és a többi írók számunkra fenntartottak, mind megtaláljuk *Beck*nél; de e nevek írása nem mindig egybevágó. Néhány esetben párhuzamot vontam, amely egyes nevek azonosságát — némely eltérés mellett is — nyilvánvalóvá teheti, pl. *Beck*: *Schmasman von Rapperstain*-jával szemben állítom *Fabri*: *Maximilian von Rappolstein*-jét; a *Beck*nél szereplő *J. v. Egelstain*-nal a *Gumpenberg*-nél előforduló *Egloffstain*-t; stb.

Három esetben ellenmondásba keverednek a különböző szerzők, még pedig úgy, hogy a hasonló nevű személyek száma nem egyezik: *Fabri* (R. és M., 501.) két szolgát említ: *Balthasar* és *Büchler*-t, mint akik a *Truchsess von Waldburg* szűkebb köréhez tartoztak. *Beck* pedig kétszer is *Baltizar von Büchel*-t ír; csak ha ezt a nevet egy férfi nevének tekintjük, akkor kapjuk meg a 12 számot, melyet *Beck* (2.12) és *Fabri* is (R. és M. 501.) jelez.

Továbbá *Gumppenberg* (R. és M. 503.) két testvért: *Mathes Wigules von Aheim-* és *Lucas von Aheim-*ot említi; *Beck* ellenben *Her Mathis-*, *Her Wjglis-*, *Her Lucas von Achaim-*ról szól, s így három egytestvérré kell gondolnunk.

Végül találkozunk *Fabri-*nál (R. és M. 503.) egy *Burckhardt von Nussdorf* nevűvel, *Gumppenberg*nél (R. és M. 503.): *Schenk Burchard von Nussdorf*; *Beck* (35,20. 48,6. és 35,9. 47,23.) ellenben egy *Burckhart Nussdorfer-t* és egy *Sigmond Schenk von Schenckenstain-t* említi. Véleményem szerint a *Schenk Burchard von Nussdorf* név két részre osztandó s így azután megfelel a *Beck*nél előforduló két névnek.

Alább következnek a megfelelő vagy legnagyobb valószínűség szerint azonos nevek:

*Beck*nél:

Mathis }
Wjglis } von *Achaim gebrüder*
Lucas } 35,15—17. 48,1—3.

Artus Lutenschlacher 47,11.

Schulmaister von Babenhuse
47,18.

Conrad Beck von Mengen 1,3.
9,3. 47,16.

Philips von Bicken 41,8. 53,10.

Caspar von Bollach 41,12. 53,5.

Bernhart Braitenbach 53,11.

Ulrich von Braittenstain 35,10.
47,24.

Eberhart von Brandenstein
35,25. 48,11.

Baltizar von Büchel =
35,5. 47,11.

Jerg von Egelstain 35,27. 48,13.

Brüder Felix, Lesmaister zu
Ulm 47,20.

Hans von Frijberg 35,28. 48,14.
52,2.

Jerg von Gomppenberg 35,18.
48,4.

R. és M.-nél 501—103.:

Mathes Wigules von Aheim.

Lucas von Aheim.

Artur (Barbier u. Lautenschläger).

Schulmeister Johannes aus Be-
benhausen.

Conrad Beck aus Memmingen.

Philipp von Bicken.

Caspar von Bulach.

B. v. Breitenbach.

Edelmann von Breitenstein.

Herr von Brandenstein.

Balthasar.

Büchler.

Egloffstein.

Felix Fabri.

Freyberg.

Georg von Gumppenberg.

Becknél:

Hans Erhart Gretzinger 49,².

Haimbrand nothhaft 35,¹². 47,²⁶.
52,³.

Hans Häisinger 35,¹⁹. 48,⁵.

Casper Hellritt 35,²⁶. 48,¹².

Peter Koch von Waldsee 47,¹⁶.

Ulrich Maler 47,¹⁷.

Sigmond von Marspack *uss*
Franken 36,¹⁰. 48,²⁸.

Jerg Marx 41,¹¹. 53,⁴.

Gilg Minchöwer 35,²². 48,⁸.

Burckhart Nussdorffer 35,²⁰.
48,⁶.

Vernand von Nüwenburg 41,¹⁰.
53,³.

Schmasman von Rapperstain
41,⁹. 53,².

Ber von Rechberg 2,¹¹. 35,⁴. 47,¹⁸.

Michel Riedrer 35,²³. 48,⁹.

Hainrich von Schauburg 35,¹¹.
47,²⁵.

Sigmond Schenck von Schencken-
stain 35,⁹. 47,²³.

Burckhart Nussdorfer 35,²⁰. 48,⁶.

Schmid Hans (Knecht) 47,¹⁴.

Rüdolf von Schwanendingen *bij*
Zürch 50,¹⁰.

Hainrich von Stöffeln 2,¹⁰. 35,².
47,¹³.

Johann Gräfe zu Sulm 41,⁶.
53,⁸.

Casper Sünler 35,²⁴. 48,¹⁰.

Sebastian von Syboldstorff 35,²¹.
48,⁷.

Peter Velsch 36,⁵. 48,²².

Hans Truchsäss zu Waltpurg
1,⁵. 35,³. 47,¹⁵.

R. és M.-nél 501—103.:

Erhard (Harnischknecht).

Haimarus von Nothafft.

Hans von Haslang.

Helrit.

Peter aus Waldsee, Koch.

Ulrich Kramer (aus Ravensburg).

Siegmund von Mosbach (aus
Franken).

G. Marx.

Gilg von Münchau.

Burckhardt von Nussdorf.

Ferdinand von Mernau.

Maximin von Rappolstein.

Bär von Hohenrechberg.

Niederer (Michael N. von Parr).

Heinrich von Schauenburg =
Schaumburg (R. és M. 503.).

Schenk Burchard von Nussdorf
(Gumpfenberg-nél, R. és M.
503., egy személy neve).

Joh. Schmidthanns, *Harnisch-*
knecht.

Rudolf aus Zürich.

Heinrich von Stöffeln.

Graf Joh. von Solms.

Sünler.

Sebastian von Seyboldsdorf.

Peter Velsch.

Truchsess Johann von Wald-
burg.

Becknél :

Gregorius Zeller 48,15.

Hans Wernher von Zymern
2,9. 35,1. 47,10.

R. és M.-nél 501—103 :

Zeller.

Johannes Werner von Zim-
mern.

Végül felsoroljuk ama zarándokok neveit, akik a R. és M.-féle kiadványban az 1483. évvel kapcsolatban nem szerepelnek :

Adrianus Johannes 11,33.

Glam Affernaïj 41,15. 53,14.

Anthonius 49,11.

Michel von Bamgartt 36,13. 49,5.

Adam von Bangartl 36,14. 49,6.

Dom. dominic. de Babarico 51,22.

Ändres Becham 49,8.

Jacobus Bolte 50,23.

Johann von Braittenbach 36,12.

49,4.

Galiardus Broe 49,10.

Clüsslin 48,17.

Adolf von Colmer 36,6. 48,23.

Joh. Eming von Persidolia 50,16.

Götzfrid von Eppenstain 41,7.

53,9.

Petrus von Ethews 49,23.

Martin Fest 50,14.

Ulrich Fittel von Ögsburg 51,14.

Jacob Bäger von Gaiszpoltz-

haim 36,8. 48,25.

Philips Hand 51,13.

Peter von Hanow 49,19.

Honburger, tolmetsch 48,15.

Jacob (knecht) 50,6.

Johan Jaij 36,17. 50,2.

Jeronime von Sovaij 41,14. 53,13.

Johannes archidiaconus 49,21.

Jerg Koch 48,16.

Laurentz, tollmetsch 49,1.

Firminus Lauteij 49,10.

Matheus canonicus 49,21.

Nijcolaus von Mellervucker

41,13. 53,6.

Volmer von Mombern 36,9. 48,26.

Casper von Mjttelhusen 36,4.

48,21.

Johannes von Öschain 50,9.

Oswaldus plebanus 49,22.

Peter von Pems Herz zu Brandis

36,19. 50,5.

Joh. Perrero 50,17.

Johannellus von Proana, Her

zu Lenis 36,20.

Johan Quade 36,15. 49,7.

Jerotheus Ratzenhuser 36,3.

48,20.

Ringuff 48,16. 52,4.

Brüder Joh. Saphf 50,12.

Claus Schnider 51,2.

Jerg Schnitzer 49,1.

Hans Spender 36,2. 48,19.

Fritz Spering 48,16.

Hans Stang 36,7. 48,24.

Johan Wallan von Yppern

49,18.

Wernher notthafft 35,14. 47,27.

(52,2.).

Hans Wintershusen 48,27.

Brüder Johans Zwick, komet-

ter zu Tungstetten 51,11.

Junckher Rychgart Yttenhoffen

49,16.

Ha történeti vizsgálódásainkat egybefoglaljuk, azt találjuk, hogy *Beck* vallásos meggyőződésből, korának közszellemét követve vállalkozott a Szentföldre nagy fáradozásokkal és kellemtelenségekkel járó zarándokútnak megtételére. Hogy utazásában tett észrevételeit, érzelmeit, melyek Velence s a tenger láttára Palesztinán keresztül való útjában bizonyára benne is feltámadtak, iratában nem juttatja kifejezésre, hogy a művészet alkotásainak szemléletekor elismerésének és csodálatának csupán a *szép* szóval ad kifejezést, ezt nem szabad neki szigorúan felrónunk. Útitársai is — *Fabri* kivételével, ki akárcsak egy mai német tudós, tudományosan előkészült az útra — alig találnak egy szót is a bejárt világ szépségeinek, csodáinak ecsetelésére.

II. GRAMMATIKAI RÉSZ.

A) HANGTAN.

I. Magánhangzók.

Rövid magánhangzók.

1. §. Kfn. *a*.

A rövid kfn. *a* a kéziratban világosan felismerhető. Az írásban nincs megkülönböztetve a hosszú *â*-tól, néhány hely kivételével, ahol a hosszú *a* fölött \vee jel van.

1. Tőszótagban:

wallfart = Wallfahrt, *land* = Land, *tag* = Tag, *haben* = haben, *grab* = Grab, *saltz* = Salz, *han* = Hahn, *gotzacker* = Friedhof, *danek* = Dank.

2. Erős igék praeteritumában:

ward werden, *abran* rinnen, *fand* finden, *nam* nehmen, *was* kfn. *wësen*; *erfarn* part. praet. erfahren, *vergangen* gehen.

3. Kölcsönszavakban:

samstag Samstag, *marterer* Märtyrer, *appt* Abt, *karren* a francia *carême*-ből, ez pedig *quadragesima*-ból = negyvennapos böjt, *altar* Altar.

2. §. Kfn. *é*, *ä*.

Az *a* umlautját *ä*-vel, *e*-vel jelöli, anélkül, hogy régebbi és újabbi umlaut közt különbséget tenne. Egy esetben *ö* van (*wör* = Wehr).

A primärumlaut fordul elő:

tränckt tränkte, *hend* Hände, *erwelt* erwählt, *urstende* Auferstehung, *verzertt* verzehrt, *mer* Meer, *essel* Esel.

Secundärumlaut fordul elő:

almechtigen allmächtigen, *önsäglich* unsäglich, *wechszt* wächst, *stärck* stark, *ächte* acht (8), *kertzen* Kerzen, *kercker* Kerker.

3. §. Kfn. *ë*.

A középelnémet *ë* helyett állandóan *e*-t találunk, soha *ä*-t.

1. A tőszótagban:

annemen annehmen, *werden* werden, *gelt* Geld, *recht* recht, *fer* fern, *sechs* sechs, *hinweg* hinweg, *berg* Berg, *fechstall* Viehstall.

2. A part. praet-ban:

ussgeben ausgegeben, *gelegen* gelegen, *gebetten* gebeten, *gemessen* gemessen, *gesenchen* gesehen, *geschenhen* geschehen.

4. §. Kfn. *i*.

A kfn. *i* legtöbbször ebben az alakban fordul elő; a szókezdetén gyakran *j*, a szóelején és közepén *ÿ*, *y*, egy esetben *ü* (*süben* sieben).

1. A tőszótagban:

hülff Hilfe, *kindlin* Kindlein, *sicht* sieht, *schimpf* Scherz, *ding* ding, *jrrig* irrig, *syben*, *süben* sieben, *drÿtt* Tritt, *ÿmbis* Imbiß, *jn* in.

2. Kölcsönszókban:

bischoff Bischof, *pfisterij* < lat. *pistor*, Bäckerei, *cristall* Kristall, *spittal* Spital, *ÿnsel* Insel.

3. Erős igék praeteritumában:

rytten(d) ritten, *angriffen* angriffen, *schnitten* schnitten, *geschnitten* geschnitten.

Jegyzet. Etymologiai rövid *i* helyett néhányszor *ie* található; *wier*, kfn. *wir*, *jeren* kfn. *ir*, *sijend*, kfn. *sint*, *gebierrg*, *pierrg* kfn. *gebirge*. (V. ö. Bohnenberger 58. kk.)

5. §. Kfn. *o*.

A kfn. *o*-t a kézirat *o*-val jelöli, melyet gyakran *a*-nak is olvashatni. A tisztán leírt szavak azonban mégis világosan mutatják *e* betű hangértékét.

1. Tőszótagban:

osterwochen Osterwoche, *gewonlich* gewöhnlich, *gold* Gold, *cost* Kost, *donstag* Donnerstag, *wonung* Wohnung, *loch* Loch.

2. Erős igék praeteritumában:

geflochen geflohen, *gossen* gegossen, *genommen* genommen, *geworffen* geworfen, *worden* geworden.

Jegyzet. Nasalis előtt az *u*-nak *o*-vá mélyítése, tompítása is előfordul: *fonden* gefunden, *sonn* Sonne, kfn. *sunne*, *bron*

Brunnen, *verkont*, ind. prät. kfn. verkünden (Rückumlaut) kfn. verkunte, *hondertt* hundred, *son* kfn. sun, Sohn. *Sigmond* = Sigmund, *Gomppenberg* (Gumppenberg).

6. §. Kfn. ö.

Az *o* umlautja *ö*-vel és *e*-vel fordul elő. *e*-nek etymologiai *ö* helyett való használata illabializációra (Entrundung) enged következtetést. (Michels 79. §.)

bacheffen Backöfen, *korrröcken*, *korrecken* Chorröck, *löcher* Löcher, *wöllen* wollen, *söllen* sollen, *heltzin* hölzern.

7. §. Kfn. u.

A kfn. *u*-t *u*-val, *v*-vel írja; nasalis előtt az *u* *o*-vá tompul.

1. A töszótagban:

gepurt Geburt, *truchsäss* Truchsess, *schuld* Schuld, *urstende* Auferstehung.

2. Az erős igék praet.-alakjaiban:

zwungen zwingen.

1. *Jegyzet.* Ami a *vandend*, *sangend*-ben az *a*-nak *u*-val való fölcserélését illeti, arra vonatkozólag l. az *ablautsorokról* mondottakat.

2. *Jegyzet.* A *junckher* szóban megmaradt az *u* nasalis előtt. (V. ö. 5. §. jegyz.)

8. §. Kfn. ü.

A kfn. *u* umlautját *ü*-vel, *i*-vel s egyszer *ÿ*-vel jelöli. *i*-nek etymolog. *ü* helyett való használata illabializációra (Entrundung) enged következtetnünk.

fünffzig fünfzig, *küng* König, *darüber* darüber, *gürttel* Gürtel, *türen* Türen, *bürtig* gebürtig, *kingrich*, *küngrich* Königreich, *trümmeln* taumeln (Schwäbisch. Wb. 2. B. Spalte 424.: trümmleⁿ = taumeln, Schwindel haben), *antlit*, kfn. antlütte Antlitz.

9. §. Hosszú magánhangzók.

A középfelnémet idők óta az eredetileg hosszú kfn. magánhangzókon, az újfelnémet nyelv kialakulásáig, nagy változás ment vegbe. Kéziratunk oly időből (1483) való, amikor az átalakulás e folyamata régen tetőpontját érte el és csupán részben voltak még diphthongusok használatban a régi monophthongusok helyett.

Régi hosszú *i*-helyett csupán *weil* (Weile)-ben találunk — a gyakran előforduló *wil* mellett — diphthongust; úgyszintén a *Seiboldstorff* névben, mely mellett azonban a diphthongus nélkül irt *Syboldstorff* alak is előfordul. *Seiboldstorff*-ban azonban az *ei* az eredetileg használt *e* fölé van írva.

û > *au*-ra nincs adat.

Mengen a sváb nyelvjárásterület oly részén fekszik, hol gyakori a diphthongizálás. (*Fischer*, Atlas d. schw. Ma. Karte 12, 13.)

Beck tehát, jöllehet kétségtől diphthongusokat ejtett, mindenütt régi *i*-t, *û*-t ír és a régi *ei*-t egészen világosan megkülönbözteti az újabb *ei*-től, amennyiben a régi *ei*-t (got. *ai*) mindig *ai*, *aj*-val, az újabbat ellenben *eij*, *ei*-vel írja.

10. §. Kfn. *â*.

A kfn. hosszú *â*-t a kézirat *a*, *ă* (ö-is) és *au*-val is jelöli. Vajjon a jel (Index): *˘* az *a* fölött *e* hang hosszúságát, avagy diphthongus voltát jelöli-e, el nem dönthető, mert *e* jel a hosszú *o*, és a kfn. *ou*-nak megfelelő hangjegyek fölött is található.

Az *â*-nak *au* diphthongussal való állandó fölcserélésében, mely sváb nyelvjárási sajátosság, nincs következetesség, mert ugyanazon szóban *a*, *ă*, *au* egyaránt előfordul.

stat, *stăt*, *staut* steht; *gaut*, *găt* geht; *rautthus* Rathaus; *răt* Rat; *zwjrat* Zweirat; *kamen(d)*, *kämend* kamen; *waren*, *wärend* waren.

facht fängt, (kfn. *vähen*); *braucht* brachte; *jar*, *jär* Jahr; *gräfe* Graf; *här* Haar; *gnad* Gnade; *ausen* assen; *lausen*, *ge-lausen* lassen, gelassen; *aubet* Abend; *haut* hat.

Jegyzet. Az újfelnémet tagadást kifejező *un*-előszótagját a kézirat mindvégig *ön*-nal jelöli. A régi *un*-t tehát az *ön* elnyomta. A kfn. *âne* (ohne) helyett is *ön* van. — *önsäglich* unsäglich, *önverwesen* unverwesen, *öndöwen* talán erbrechen (kfn. *döuwen* verdauen), *önversertt* unversehrt.

11. §. Kfn. *æ* (*â* umlautja).

Az *â* umlautja *ä*, *e*-vel van megjelölve. Az etymologiai hosszú *ê* helyett sohasem áll *ä*.

gnädiger gnädiger, *nechst* nächste, *wär* wäre, *schefferij* Schäferei, *krütt* kräht, *andächtigt* andächtig, *mentag* mhd. *mēntac* Montag.

12. §. Kfn. ê.

A hagyományos *ê* csak *h*, *r*, *w* előtt és szó végén fordul elő, mely esetben a germ. *ai*-ból keletkezett. — Csak néhány példánk van; az *ê* mindig *e*-vel írva, *~* jel (Index) nélkül fordul elő; háromszor *ee*-alakban.

her, kfn. *hërre*, *hërre* Herr, állandóan egy *r*-rel írva; *lerer* Lehrer; *erste* erste, *mer* mehr, *önvesertt* unversehrt; *ee* ehe; *saltzsee* Salzsee, *Waldse* Waldsee (helységnév); *zwen* zwei.

Összevonás következtében keletkezett *ê* (Kontraktions-*e*) van a következőkben: *gen* gegen; *zen* kfn. *zên*, *zêhen* a szokásosabb *zechen* mellett.

Az *ê* a *pen*ben (*pin* mellett) is előfordul, a kfn. *pên*, *pîn*, latin kölcsönszó: *poena*-ból.

13. §. Kfn. î.

Kfn. hosszú *î* helyett mindenütt *i*, *ÿ* van, csak két esetben találunk diphthongizálás útján keletkezett *ei*-t (az írásban a régi *ei*-től és az összevonás által keletkezett *ei*-től a kontractions- *ei* jól meg van különböztetve) és pedig a *weil*-ban, a szokottabb *wil*-mellett (kfn. *wîle*) és *Seiboldstorff*, *Sijboldstorff*-ban. Ez utóbbi esetben az *ei* idegen kézírással van belejavítva. *Beck* kétségkívül a diphthongus hangértékét jelölte az *i*, *ÿ*-val.

frjher Freiherr, *schneiderknecht* Schneiderknecht, *crützlîn* Kreuzlein, *wit(t)* weit, *essentzzitt* Essenszeit, *balmenzwij*, kfn. *zwî* Zweig, *küngrich* Königreich, *wis* weiß, *Rin* Rhein.

14. §. Kfn. ô.

A kfn. *ô* < *au* helyett *h* és foghangok előtt *o*-t találunk, mely a rövid *o*-tól nincs megkülönböztetve. Néhány esetben *~* jellel (Index) ellátva fordul elő: *frönaltar* Fronaltar; *Röm* Rom; *ströw* Stroh.

osterwochen Osterwoche, *hoch* hoch, *kloster* Kloster, *fûrlon* Fuhrlohn, *grossz* groß, *schos* Schoß, *or* Ohr, *notthafft* = kfn. *nôthafft* Not habend.

Hosszú *ô* van a kölcsönszóban:

kor Khor, *cron* Krone, *rosen* Rose, *galiott* = kfn. *galiôt* Schiffsknecht.

15. §. Kfn. *œ*. (*ô* umlautja).

A hosszú *ô* umlautja *ö*, *e*, *ü*-vel van jelölve.

grösten größten, *schön* schön, *hertt* hörte.

ü-vel: *gecrünt* gekrönt, *schüine* schön; emellett azonban előfordul a szabályos *schön* alak is. Bohnenbergernél 55. §. — találunk példákat *eü*- és *ie*-vel.

16. §. Kfn. *û*.

A kfn. hosszú *û* helyén egyetlen egyszer sem áll diphthongus, hanem állandóan egyszerű *u*-val van írva s így nincs különbség téve hosszú *û* és rövid *u* között.

hut Haut, *luter* lauter, *werckhus* Werkhaus, *gebuwen* gebaut, *mur* Mauer, *Luttenschlacher* (tulajdonnév) Lautenschläger, *Ratzenhuser* (tulajdonnév), *hûs* Haus-hoz.

Jegyzet. Amint már említettük, *Beck* a «*Bebenhausen*» (ahogy R. és M.-nél találjuk) családi név helyett «*Babenhuse*n»-t ír.

17. §. Kfn. *ü* (*û* umlautja).

Az umlautos hosszú *û*-t *ü*, *iv*-vel jelöli; s eszerint — a *iv*-t kivéve — nem különbözik a rövid *u* umlautjától.

crütz Kreuz, *hüser* Hauser, *sül* Säulen, *bü* a kfn. *bû* többese.

*Diphthongusok.*18. §. Kfn. *ie*.

A kfn. *ie* hangot — *ie*, *ije*-vel jelöli.

kemeltiere Kameltiere, *zicchend* sie zeichen, *liebe* lieb, *diener* diener, *viertzig* vierzig, *sije* = kfn. *sie* sie, *schier* schier, fast.

Korai kölcsönzések: *kriechisch* griechisch, *priester* Priester.

1. *Jegyzet.* Egyszer csupán *i* fordul elő *ie* helyett a *kriechesch* szóban (L. Bohnenberger 83. §.).

2. *Jegyzet.* A *gebierg* s hasonló szókban előforduló *ie*-re vonatkozólag v. ö. 4. §. jegyz.

19. §. Kfn. *iu*.

A kfn. *iu* hang *ü*, *iv*-vel, egyszer pedig *i*-vel van jelölve.

lütt, *lit* Leute, *üwer* euer, *tütscher* deutsch, *nüne* neun, *Nüwenburg* Neuenburg (helységnév), *driü*, *driuw* = kfn. *driu* drei.

Jegyzet. A szabályszerűen várható *ü* helyett *û* van ezekben: *fûr* Feuer, *ûch* euch, *zûg* Zeug, *tûffel* Teufel, *Nûwenburg*, *Nüwenburg* mellett. Ezekben az *û* *ü*-nek olvasandó. (L. 23. §.)

20. §. Kfn. *ei*.

Az *ösgerm. ai*-ból keletkezett kfn. *ei* a svábban *ai*-vá lett. A sváb kéziratok e hang helyett általában *ai* (*ay*)-t írnak. A mi kéziratunk is kivétel nélkül ezt az írásjelet használja. Ez az *ai* < *ösgerm. ai* élesen meg van különböztetve az *-egi* — (*ösgerm. -agi*) összevonásából keletkezett kfn. *ei*-től. Ez utóbbit *Beck* következetesen mindenhol *eij*-vel jelöli, ami annak a bizonyítéka, hogy ez a hang a régi (diphthongusos) *ei* < *ai*-től gondosan meg volt különböztetve.

Az új, a kfn. *î*-ből keletkezett *ei* hangot *Beck* mindkét előforduló esetben *ei*-vel írja, úgy hogy az írásban e három *ei* hang nem téveszthető össze egymással.

1. *Ösgerm. ai*-nak felelnek meg:

hailig heilig, *gestain* Gestein, *bain* Bein, *flaisch* Fleisch, *waijd* Weide (Viehweide), *laijd* Leid, *zertaijlt* zerteilt, *gaist* Geist, *gaisselt* gezeißelt, *claidër* Kleider, *schraib* = kfn. *schreip* = er schrieb.

Jegyzet. A kfn. *erschein* helyett álló *erschîn*-re vonatkozólag v. ö. 62. §. jegyz.

2. Az *-egi* — összevonásából keletkezett az *eij* ezekben: *angeleijtt*, *geleijt* angelegt, *leijten(d)* legten, *seijt* sagte.

3. A kfn. *î*-ből származó *ei* — van az alábbiakban:

weil Weile és *Seiboldstorff*, *wil* és *Sjiboldstorff* mellett.

21. §. Kfn. *ou*.

Szerzőnk a kfn. *ou*-t *o*, *ö*, *a*, *ä*-val írja. E hang jelölésére, használt betük oly bizonytalan alakúak, hogy *a* és *o* között ingadoznak. Hasonló ingadozások l. Bohnenberger 91. §.

hopt, *höpt* Haupt, *koffmanschaft* Kaufmannschaft, *globen* Glaube, *lognen* leugnen, *frö*, *fröw*, *fräw*, *fräw* Frau, *haberögsten*, *haberoğsten* Haberaugust = September, *och*, *öch* auch, *kaft* gekauft.

22. §. Kfn. *eu*, *öu*.

A kfn. *eu*, *öu*-t — kéziratunk *ö*-vel jelöli; egyszer *ü*-vel.

1. *ou* — umlautjából:

öndöwen erbrechen (?), kfn. *douwen*, *döuwen* verdauen; *tüffer* der Täufer.

2. ösgerm. *awi*-ből:

fröden Freude, kfn. *vröude*; *Ringköw* Rheingau, kfn. *göu*; *flöten* Flöte, kfn. *flöute*.

Jegyzet. A kfn. *zöugen* zeigen helyett a *zögt* alakot találjuk a szokottabb *zaigt* zeigte mellett. (V. ö. Bohnenberger, 109. l.

23. §. Kfn. *uo*.

A kfn. *uo* helyett a főszótagban állandóan *û* van.
brüder Bruder, *müter* Mutter, *thûm* < lat. *domus* Stiftskirche, *barfüser* Barfüßer, *fûszwasser* Fußwasser, *schûlmaister* Schulmeister, *fûr(end)* fuhr(en), *schlûg(en)*, schlug(en), *trûg(end)* rug(en).

1. *Jegyzet.* *û* van a *nûtz* nichts szóban, a kfn. *nûtz*. V. ö. Schwäb. Wb. IV. Spalte 2022. *nichts* alatt.

2. *Jegyzet.* Nehányszor *û* van ott is, ahol *ü*-t várnánk: *tûffel* = *tiuvel*, *fûr* = *viur*, *zûg*, = *ziuc*, *ûch* = *iuch*, *Nûwenburg*, *Nüwenburg*. V. ö. 19. §. jegyz.

3. *Jegyzet.* Puszta *u*-t találunk a nyomatékosan hangsúlyozott *-tuom* képzőben:

hailtum = Reliquie, *bistumb* = Bistum: kfn. *heiltuom* és *bistuom*.

4. *Jegyzet.* Az *uo* helyett *u* fordul elő a *must* szóban, kfn. *muoste*, azonkívül előfordul *mûstend* mußten is.

24. §. Kfn. *üe*.

A kfn. *uo* umlautját a kézirat *ü*-vel jelöli, ép úgy, mint a rövid *u* és hosszú *û* umlautját.

brüder Brüder, *tüch* Tücher, *fûsz* Füsze, *blütigen* kfn. *bluotec*, *fûren* führen, *frû* früh, *müse* müssen, *hütlin* Hütlein.

25. §. *Rückumlaut*.

Néhány adattal — a gyenge igék praeteritumában — az ú. n. rückumlaut előfordulását is bizonyíthatjuk. A kfn. *verkünden*-hez tartozik *verkont*; *tæten*-hez a praet. *todt* ertötete; *hæren*-hez *horrt* ich hörte; a kfn. *vüeren*-hez *fûrt* führte; a kfn. *erkennen*-hez *erkanten* erkannten.

Az *erkennen* és *vüeren*-hez tartozó partic. praet-ben — *erkennt* és *gefûrt* — Rückumlaut nincsen, míg az indic. praet-ban, mint láttuk, megvan.

II. Mássalhangzók.

Semivocalisok.

26. §. Kfn. *j*.

A kfn. *j*-t mindig *j*-vel írja.

jar Jahr, *jünger* Jünger, *jamer* Jammer, *Jhesus* Jesus, *Jacobiten* (szerzet).

1. *Jegyzet.* Az ófn. *scario* = Scherge és *firheriön* = verheeren szókban a szótagkezdő *i* mint *i* maradt meg a *scherien* = Schergen-ben s mint *ch* a *verhercht* (part. prät.) alakokban. — Föltehető, hogy e hangjegynek spirans ejtése volt, mely a zöngétlen *t* előtt zöngétlenné lett, míg az *e* hang előtt valószínűleg zöngésnek kellett lennie.

2. *Jegyzet.* Egy korábbi *g*-hangból lett a *j* a *Jeorsiten* = *Georgier* (keresztény felekezet) szóban.

27. §. Kfn. *w*.

A *w*-t, mely az ősgerm. egyszerű *u*-nak felel meg, kéziratunkban *w*-vel találjuk jelölve.

wochen Wochen, *wertt* gewendet, *wärts*, *werckhuss* Werkstätte, *wör* Wehr, *wasser* Wasser, *waineten* weinten, *rûweten* ruhten, kfn. *ruowen*.

Az ősgerm. χ^w -ből származik a *w* a következőkben: *wie* wie, *wis* weiß, *welches* welches.

Kettős uu -ból származtatható a *w* ezekben: *fröwe* Frau, *üwer* euer, *jngehōwen* eingehauen, *Nüwenburg* Neuenburg, *öndöwen* kfn. *döuwen*.

Jegyzet. A *w*-nek *b*-be való átmenetét találjuk ebben: *rûbet* ruhte (kfn. *ruowen*), emellett azonban a *w*-s alak is, mint láttuk, előfordul, *rûweten* ruhten.

(V. ö. Kauffmann. 144. §. 4. *Jegyz.*).

Liquidák.

28. §. Kfn. *l*.

Az etymolog. egyszerű és kettős *l*-et minden pontosabb megkülönböztetés nélkül *l*, vagy *ll*-lel írja.

1. Etymolog. egyszerű *l* van ezekben:

edel edel, *ligen* liegen, *half* half (kfn. *helfen*), *halten* hal-

ten, *vil*, *vill* viel, *wil* Weile, *anllit* = kfn. *antlütte* Antlitz, *luter* lauter, deutlich, *lûdend* sie luden (kfn. *laden*).

2. Etymolog. kettős *ll* van az alábbiakban:

willes (gen. sing.) Wille, *alles*, *alwegen* kfn. *al* (*alles*), *stall* Stall, *volbringen* vollbringen, *gefallen* gefallen, *hell* Hölle, *gesel(l)-schaft* Gesellschaft, *billich* billig.

Az idegen szavakban, a kfn. *tolmetsche*, *altäre*-ban *Beck*-nél *l* és *ll* van:

tol(l)metsch, *al(l)tar*.

1. *Jegyzet*. Egyszer előfordul az állandóan használt *kirch* Kirche alak mellett az aleman forma: *kilch*. *Beck* kétségkívül ismerte ez alakot s egy helyen öntudatlanul alkalmazta.

2. *Jegyzet*. Az *l* eltűnése vagy *n*-né való assimilációja: *sond* = sie sollen; ez a jelenség gyakori a sváb-aleman nyelvben Michels, 239. §. 4. *Jegyz.*).

29. §. Kfn. *r*.

Az etymolog. egyszerű és kettős *r* egyes *r* alakban van írva. Csak az *anderrer* anderer, *irrig* irrig és *karren* < franc. *quarême*-ben találunk *rr*-t.

mer Meer, *jar* Jahr, *ünversertt* unversehrt, *herlt* hörte, *türen* Türen, *rinc* Ring, *her*, (*heren*) Herr, kfn. *hërre*, *hërre*, *fer* = kfn. *vërre* fern, *ernerren* = kfn. *ernèrn*.

1. *Jegyzet*. A *zebrochne* zerbrochene alakban a hiányzó *r*, a *zerbrochne* mellett, az *e* szóban előforduló praefixum kfn. mellékformájából — *ze* — magyarázható.

2. *Jegyzet*. *kilch*-re vonatkozólag l. a 28. §. 1. *Jegyz.* mondotakat.

Nasalisok.

30. §. Kfn. *m*.

A kfn. *m*, *mm* egyszerű *m* alakban használatos; egyszer fordul elő *mm* a *sammletten* sie sammelten szóban. Gyakran vízszintes vonáska van az *m* felett, ha rövid magánhangzó előzi meg.

annemen annehmen, *kōmen* kommen, *osterlamb* Osterlamm, *stamēn*, flekt. alak a kfn. *stam* (Stamm)-hoz, *schwam* ich schwamm, *trijmeln* taumeln (?), sváb *trümmle*ⁿ, *genōmen* genommen.

Jegyzet. Az *m*-hez *n* assimilálódott ezekben: *aim* < *eineme*, *sim* < *sineme*, miután az *e* *n* és *m* közül (synkope útján) kiesett.

31. §. Kfn. *n*.

n és *nn* van az etymolog. egyszerű és kettős *n* helyén, minden szabályos megkülönböztetés nélkül. Rövid magánhangzó után gyakran *n̄* (fölötte vonás).

jn, jnn in, *son, sonn* Sonne, *sontag* Sonntag, *erkennen* erkennen, *toñen* Tonnen, *kan* ich kann, *pfennig* Pfennig, *brñnen-den* brennend, *broñ* Brunnen.

1. *Jegyzet.* *ijnbis* (Imbiß) és *enphieng* (empfang) szókban a dentalis-nasalisnak az ajakhanghoz való hasonulása nincs jelölve.

2. *Jegyzet.* Az *n*-nek a reákövetkező *m*-hez való hasonulására vonatkozóan l. a 30. §. jegyz.

3. *Jegyzet.* Az *l*-nek *n*-né hasonulására vonatkozólag a *sond* (sollen)-ben l. 28. §. 2. Jegyz.

4. *Jegyzet.* A szóvégi *n*-nek, hosszú magánhangzó után a mellékhangsúlyos szótagban való lekopása fordul elő ezekben: *stücklij* Stücklein, *bilgrischaft* kfn. *bilgerin*, *bilgrij* plur. kfn. *bilgerin*-hez; emellett előfordul *bilgrinfartt* és *bilgrijn* is Ugyanigy hiányzik az *n* a *cristelichen* szóban; emellett előfordul *cristenlichen* is (christlich, kfn. *kristenlich*).

5. *Jegyzet.* A *Bangart* (helységnév)-ban az *m* *n*-né lett; előfordul *Bamgartt* is.

Nasalizáció.

32. §. A mai sváb nyelvjárásterületen annyira elterjedt nasalizációnak első nyomai a középfelnémet időkig nyulnak vissza. «Die alten Schreibungen senhen, geschenhen geben sicher nichts anderes als diesen Nasal wieder». (Fischer, Geogr. der Schwäb. Ma. 56. l. 6. Jegyz.) E nézet azonban megdőlt. V. ö. *Kauffmann* 158. §. 3. és *Behaghel*, Gesch. der d. Sprache 79., 4., ahol a régebbi korok írott és beszélt formáinak keveredésével van megmagyarázva.

Azonban néhány más eset is előfordul: *ijnsen* Eisen, *Michenhelis* Michaelis.

Sant Mangnus-ban (*Magnus* helyett) és *mangnificat*-ban (= *Magnificat*; dicsőítő ének vecsernyéken) a *gn*-ből hanyag kiejtés miatt lett *ngn* (*hgn*).

,H' hehezet.

33. §. A hehezetes hang, a *h*, mely az ősgerm. *h* (χ)-ból fejlődött, a szó elején mindig *h*-val, a szó belsejében magánhangzók között mindenütt *ch*-val van jelölve. Ez a *ch*-val való írás a *h*-nak spirans ejtésére mutat, melyet mint az ősgerm. *h*-ból keletkezett hangot kell tekintenünk *r*, *l* után, *t* előtt, valamint a szó végén. Wilmanns is utal erre: «daß inlautendes *h* im südwestlichen Deutschland etwas kräftigere Artikulation hatte als anderwärts». (Michels 92. §., 4. Anmerk.).

1. A szó elején:

her Herr, *hailig* heilig, *här* Haar, *hutt* Haut, *dahaim* daheim, *hoch* hoch, *haisen* = kfn. *heizen*, *holen* holen, *hijmel* Himmel, *heltzin* hölzern.

2. A szó belsejében:

hocher (*hoch*-ból) höher, *geflochen* geflohen, *ersachend* ersahen, *ziechend* sie ziehen, *zehen* = kfn. *zēhen* zehn (10), *Lutenschlacher* (tulajdonnév), a kfn. *slāhen*-hez schlagen.

l, *r* után, *t* előtt, valamint a szó végén álló *h*-ról l. 37. §-t.

Jegyzet. A *h* eltűnése, az előtte álló hangnak megnyújtásával, fordul elő *zen* = kfn. *zēn* (10) szóban.

Spiránsok.

34. §. Kfn. *f*, *v*.

1. A kfn. spiránsok *f*, *v* (az ősgerm. *f*-ből), a szó elején, belsejében és végén csak nagyritkán vannak *v*-vel jelölve; a legtöbb esetben *f* fordul elő.

von von, *volbringen* vollbringen, *vier* vier, *vatter* Vater, *vil*, *fil* viel, *velsen* Fels, *vast*, *fast* fast, *flaisch* Fleisch, *bachöffen* Backöfen, *feh* Vieh, *hoff* Hof.

2. A magánhangzók után álló és az ősgerm. *p*-ből származó zöngétlen spirans hosszú hangzók után is *ff*-fel, mássalhangzók előtt részben csupán *f*-fel van jelölve.

uff, *uf* auf, *geoffnet* geöffnet (offenbart), *kofft*, *kof*t gekauft, *tüffer*, *toufere*, *schefferj* = kfn. *schæferie*, *cruft*, *krufft* Gruft, *staffel* Stiege, *angriffend* sie griffen an.

3. Nehány esetben *r*, *l* után is keletkezik *p*-ből: *dorff* Dorf, *half* half (*helfen*-hez), *wurffen*, *geworffen* warfen, *geworfen*.

35. §. Kfn. s.

I. A kfn. s (ösgerm. s-ből) a szó elején s, *sch*-sel van jelölve, mely utóbbi bizonyos körülmények között s-ből keletkezett; a szó belsejében s, ss áll, a szó végén, a zöngé elvesztésének jeléül s, ss, sz, ź.

A szó elején:

sin sein, *sail* Seil, *gesessen* gesessen, *son* Sohn, *sch* < s-re vonatkozólag l. II.

A szó belsejében:

wisen flect. *weise*, *kaiser*, *kaisser* Kaiser, *esel*, *essel* Esel, *gaiszlen* = kfn. *geisel* Geißel, *unszers* unsers, *dissem* diesem.

A szó végén:

waz war, kfn. *was*, *hus* Haus, *huszwirtt* Hauswirt, *werckhuss* Werkhaus.

II. Az ófn. *sp-*, *st-* (*sk*, *sc* már korán *sch*-sé lett), *sl-*, *sn-*, *sm-*, *sw-* a középelnémetben változatlanul. A kéziratban *schl-*, *schn-*, *schm-*, *schw-* fordul elő, míg az ófn. *sp-*, *st-* (a kéziratban) nincsenek megváltoztatva. Az s > sch változásnak tehát — az említett mássalhangzók előtt — még a *Beck* kora előtt végbe kellett mennie, úgyszintén az *st*, *sp*-ben is, ahol még ma is, 500 évvel később *sp*, *st*-t írunk, de *schp*, *scht*-t ejtünk.

sp. sper Speer, *spalt* Spalt, *sprach* Sprache.

st. stund Stunde, *staffel* Stufe, *stain* Stein, *urstend* Auf-
erstehung, *sust* sonst, kfn. *sust*.

sl. verschlagen verschlagen (part. prät.), *schloss* Schloß, *schlaffend* schlafend.

sn. schniderknecht Schneiderknechte, *beschnitten* beschnitten, *Schnider* (tulajdonnév).

sm. Schmid (tulajdonnév).

sw. Schwäben, *schwam* ich schwamm, *schwaisz* Schweiß, *Schwitz* Schweiz.

36. §. Kfn. ź.

A szó belsejében meg végén előforduló s az ösgerm. t-ből keletkezett hang, mely rövid magánhangzók után a szó belsejében źź-vel, hosszú magánhangzók után és a szó végén ź-ve iratik, kéziratunkban minden pontosabb megkülönböztetés nélkül s, ss, sz-szel van jelölve; azonban úgy, hogy a szó belse-

jében hosszú magánhangzó és diphthongus mögött gyakoribb az egyszerű *s*.

waz = kfn. *waʒ*, továbbá *daʒ* = kfn. *daʒ* *ʒ*-vel is van írva.

das, *daʒ* *das*, *grosen*, *groszen* groß, *haisen*, *gehaisen* (ge)-
heißen, *barfüsen* Barfüßer, *sassen*, *sasent* wir saßen, *truchsäsen*
Truchseß, *aus* aß, *ausen*, *aussend* aßen, *wissen* wissen, *be-*
schlossen beschlossen, *gässlin* Gäßlein.

37. §. Kfn. spiráns *h*, *ch*.

I. Már a 33. §-ban említettük, hogy a középfelnémet he-
hezetes, az ősgerm. *h* (χ)-ból származó *h* a szó belsejében állan-
dóan *ch*-nak írva fordul elő. Ugyanezen írásmódot találjuk akkor
is, amidőn a *h*-nak kfn. spiráns ejtése volt; tehát *r*, *l* mögött,
t előtt és a szó végén. A szó végén levő *ch* eltűnése sehol sem
észlelhető, míg a középfelnémetben a szóvégi spiránsnak hiánya —
valószínűleg analógia következtében — gyakran előfordul (Mi-
chels 118. §.).

a) *r* mögött: példa nem fordul elő;

b) *l* mögött: *Walchen* die Welschen = kfn. *Walhe*;

c) *t* előtt: *braucht* gebracht, *andächtiger* andächtiger, *bich-*
ter Beichter, Beichtvater;

d) a szó végén: *sach* er sah, *fech* Vieh, *hoch* hoch, *schũch*
Schuh, *doch* doch.

II. A kfn. *ch* az ősgerm. *k*-ból származik a szó belsejé-
ben és végén, magánhangzók és mássalhangzók előtt. Ez a
hang, mivel a kfn.-ben is mindig zöngétlen spiráns volt, állan-
dóan *ch*-val van jelölve, tehát spiráns ejtése is volt.

a) A szó belsejében:

zaichen Zeichen, *bachend* backen, kfn. *bachen* (V. ö. Mi-
chels 224. §. 2.); *machen* machen, *versũchen* versuchen, *brachet* =
kfn. *bráchôt* Brachmonat, Juni.

b) A szó végén: *ich* ich, *mich* mich, *tũch* Tuch, *och* auch,
loch Loch, *bach* Bach, *glich* gleich, *zerbrach* zerbrach.

1. *Jegyzet* Nehány régi kölcsönszóban *ch* van, mely ré-
gebbi *k* (c)-ből keletkezett, közvetlenül *l*, *r*, *n* mögött; e jelen-
ség a közben lévő hang synkopéja útján állott elő.

kirch, ófn. *kiricha*; *sarch*, ófn. *saruh*: *kelch*, ófn. *kèlich*;
munch, ófn. *munich*.

2. *Jegyzet.* *verhercht* verheert szóban (part. praet. a kfn.

verhèrgen, verhèrjen-ből) a régebbi *j*-ből (ófn. *firherjôn*) keletkezett hang megtartotta spirans karakterét *s t* előtt zöngétlenné lett, mely a *ch* írásmóddal van jelezve, míg a *scherien*-ben (= kfn. *schèrge, schèrje* Scherge) az *i* kétségtől zöngés spiranst jelöl.

38. §. Kfn. *sch*.

A kfn. *sch*-hez, mely az ősgerm. *sk*-n alapszik, a régi *s*-nek *m, n, l, w, t* és *p* előtt való változása következtében ujak kapcsolódtak.

1. *sch* < *sk*.

flaisch Fleisch, *schatz* Schatz, *schimpf* Scherz, *schaiden* scheiden, *weschen* waschen, *kriechesch* griechisch.

2. Az *sch* < *sm, sn* stb.-re vonatkozólag l. 35. §. II.

Explosivák.

39. §. Kfn. *b*.

A kfn. *b*-t a szó elején, közepén és végén — ha a szomszédos hangok hatása észrevehetővé nem válik — *b*-vel jelöli.

volbringen vollbringen, *bichter* Beichtvater, *bald* schnell, *bogen* Bogen, *brechen* brechen, *schriben* schreiben, *bliben* wir blieben, *haben* haben, *grab* Grab, *starb* starb, *gab* gab, *lib* Leib.

p t előtt és mint szótagzáró: *lipp-hafflig* leibhaftig, *appt* Abt, *hop(p)t* Haupt, *gehep(p)t* gehabt, part. praet. haben-hez, *ampt* Amt, *applas, ablas* Ablaß.

1. *Jegyzet.* Néhány esetben a középfelnémet *b* helyett *p*-t találunk, pl. *pitterlich* bitterlich, *parfûsen* — *barfûsen* mellett Barfüßer.

2. *Jegyzet.* A szóközépi *w* a *rûbedten* ruhten szóban — a *rûweten* mellett (v. ö. kfn. *ruowen*) — *b* lett. (Kauffmann 144. §. 2., 4. Jegyz.)

40. §. Kfn. *p*.

sp < ősgerm. *sp*-n kívül (pl. *sprach*) középfelnémet *p* a német szavak közül csupán *kripp*-ben (Krippe) fordul elő. A *sampt* sammt és *vorgenämpt* vorgeannt (kfn. *nèmmen*)-ben a *p* pusztán átmeneti hang a labialis *m* és dentalis *t* között.

Egyébként *p* van az idegen szavakban: *priester* Priester,

patron Schiffspatron, *cappel* Kapelle, *apostel* Apostel, *pen*, *pin* Pein, *prediget* predigte.

41. §. Kfn. *d*.

A kfn. *d*-nek, mely az ősgerm. *p*-ből keletkezett, a szó-elején, -közepén és -végén *d* felel meg; úgy, hogy a *d*-nek a szóvégén való megkeményedése a kéziratban kifejezésre nem jut.

edel edel, *gnad* Gnade, *frid* Friede, *dorn* Dorn, *donstag* Donnerstag, *tođ* Tod, *ward* er ward, *kind* Kind, *schied* er schied.

Néhány esetben a szóvégén — fonetikus írásmóddal — *t* van *d* helyett:

jettweder jedweder, *ent* Ende, *wartt* er ward a közönségesebb *ward* alak mellett; *aube(n)t* Abend, *Waltburg* Waldburg.

d < *p* helyett *t* van a szókezdetén *tütschen*, kfn. *tiutsch*, *diutsch* szóban.

Több szóban az *n*, *l*, *r* mögött álló *d* az ősgermán *d*-nek felel meg, amely különben a középelnémetben *t*-be tolódott el.

1. *nd*: *land*, Land; *hand* Hand; *stünd* er stand; *wandelkertzen* Wandelkerze; *wind* Wind; *sünd* Sünde; *end* (*ent*) Ende; *hondertt* Hundert.

Ugyanez az ok az alapja ama jelenségnek is, hogy az igék cselekvő alakú, jelentő mód jelen idejű többesszám 3. szem.-ben *-nt* helyett *-nd* fordul elő, mely aztán analogia útján minden többes számú 1. és 3. szem. alakra átvitetett.

ziehend, *bachend*, *ligen(d)*, *geben(d)*, sie ziehen, backen, liegen, geben.

Jegyzet. A *verkont* verkündete (kfn. *verkünden*-ből) alakból hiányzik a *d*, mert a *d* és *t* egybeestek, épúgy, mint *wirt* er wird, *wirdet* helyett.

2. *ld*: *schuld* Schuld.

Jegyzet. Nem található fel ez a jelenség a *hieltend* hielten, kfn. *halden*, *halten*, és a *gelt* = kfn. *gölt* (-tes, -des) Geld, got. *gild* Steuer.

3. *rd*: *herden* Herde, kfn. *hërte* (got. *hairda*, v. ö. Hirte!).

Az infinitivus hajlított alakjában előfordul egy *nd* egy régebbi *n* helyett. Ez a *d* a dentalis *n* közelségében keletkezett. (L. Kauffmann 149. §. d, ß; Michels 232. §. 10. jegyz.)

zethünd, kfn. *tuon* tun; *zũ gend*, kfn. *gân*, *gên* gehen.

Hasonló módon keletkezett az *n* a *volkomēnder* vollkomener szóban.

d-nek *t* helyett való használatára vonatkozólag l. 42. §. 1. Jegyzet.

42. §. Kfn. *t*.

A középfelnémet *t* a legtöbb esetben az ősgerm. *d*-nek felel meg. Ez a *t* a szó kezdetén *t*-vel, a szó belsejében hosszú és rövid magánhangzók, valamint liquidák (*r*, *l*) mögött — ahol a középfelnémetben csak egyszerű *t* van — *tt*-vel van írva. A kfn. *tuon* = tun igének különböző hajlítási formáiban *th* fordul elő; ez a jelenség kiváltképen a 15. évszázadra jellemző. Kauffmann 158. §. 3. a.

tûch Tuch, *todten* tot, *trûcknet* trocknete, *wirtt* Wirt, *lûtt* Leute, *gelt* Geld, *zitt* Zeit, *brott* Brot, *hertt* hart, *gûtter* guter, *vatter* Vater, *zwelfbotten* Apostel.

Ide tartozik az erős és gyenge igék praesensében, valamint a gyenge igék praeteritumában és part. praet.-jében előforduló minden *t*.

hertt er hörte, *hortt* hörte, *genant* genannt, *vorgenûmpt* vorgeannt.

A *tr*-, *-ft*, *st*-, *-ht*, valamint az ősgerm. *-tr*-ből keletkezett *tt*-ben (hosszú magánhangzók után *t*-vé egyszerűsítve) előforduló *t* megfelel az ősgerm. *t*-nek.

tretten treten, *truchsüss* Truchseß, *fastet* fastete, *still* still, *stat* Stadt, *Stätte*, *versteinget* part. praet. a kfn. *versteinigen*-ből, *nacht* Nacht.

Ősgerm. *-tr*.

pitterlich bitterlich, *luter* lauter, deutlich.

Ősgerm. *d* megfelel *tt*-nek; *mittle* Mitte, *drytte* dritte.

Az idegen és kölcsönszókban a *t* és *tt* gyakran előfordul, anélkül, hogy pontos megkülönböztetés volna egyszerű és kettős *t* között.

togatten Dukaten, *flötten* Flöte, *trybut(t)* Tribut, *toñen* Tonne, *latteren* Laterne, *spit(t)al* Spital, *marttert* = marterte, *Luttenschlacher*, a *lûte* Laute-hez (a francia luth-ból).

1. Jegyzet. *d* van *t* helyett a *drücknet* trocknete (*trücknet* mellett) szóban és *drytt*-ben (Tritte).

2. Jegyzet. A szabályszerint várható *d* < *p* helyett *t* van:

furter = kfn. *vürder* weiter. A Schwäbisch. Wb. II. Spalte 1846-ban vannak példák a *t*-s alakokra is.

3. *Jegyzet.* Epithetikus *t*-t találunk a szóvégén (mint pl. a minő az újfelnémetben is előfordul: Axt = kfn. *ackes*, Hüfte = kfn. *huf*, Predigt = kfn. *bredige*) a *darnebent* és *deñocht* szókban. V. ö. Schwäbisch. Wb. II. 78; II. 151.

43. §. Kfn. *g*.

Középfelnémet *g* helyett — mely a nasalis után álló ősgerm. *g*-ből és az ősgerm. *g*-ből keletkezett — minden esetben, a szó elején, közepén és végén, *g* áll.

1. *g* < ősgerm. nasalis után álló *g*:

lang lang, *anfang* Anfang, *wonung* Wohnung, *sonnenuffgang* Sonnenaufgang.

2. *g* < ősgerm. *g* (*γ*):

gen, *gegen* gegen, *guldin* golden, *gelegen* gelegen, *geschlagen* geschlagen, *mügen* mögen, *mentag* Montag, *küing* König, *weg* Weg, *berg* Berg.

1. *Jegyzet.* Az *-ége*-hangsoport a *g*-nek vokalizálása által *eij*-é rövidült.

leytend < *lēgeten*, *seijt* er sagte.

2. *Jegyzet.* *gk* van *k* helyett a *Ringkōw* (Rheingau) szóban (a kfn. *gōu*-hoz), az előforduló *Ringa* mellett. A *hertteklich* = kfn. *herteclîche*-ben nem az etymolog. *g*-t, hanem egy *k*-t találunk a szótagok határának eltolódása következtében.

44. §. Kfn. *k*, *c*.

1. A szókezdő és *l*, *r*, *n* mögött álló kfn. *k*, *c*-nek a szókezdetén *k* és *c* felel meg; ez utóbbi különösen az idegen szókban; *r*, *l*, *n* után mindig *ck* (kivétel *kerker* 2 ×).

A szó kezdetén:

kindlin Kindlein, *klaidern* Kleidern, *knaben* Knaben, *klainet* Kleinod, *cron* Krone.

r, *l*, *n* mögött:

werckhus Werkhaus, *lincken* linken, *starcker* starker, *danck* Dank; de *kerker* Kerker.

2. Szóközépi kfn. *ck*-nak is *ck* felel meg, amely azonban eltérően a középfelnémettől, nem egyszerűsödik a szóvégén *k* (*c*)-vé.

korreken Chorröcken, *dicken* dicken, *erquickung* «Erquickung»,
Erweckung, *gotzacker* Gottesacker, *stuck* Stück, *zeruck* zurück.

Affrikáták.

45. §. Kfn. *pf*.

A kfn. *pf*-nek minden helyzetben *pf* felel meg.

Szókezdő és nasalis után álló ősgerm. *p-n* alapszik a *pf*
a következőkben:

pfennig Pfennig, *pfingstac* Pfingsten, *pfiffen* Pfeifen, *pfisterij*
Bäckerei, *schimpf* = Scherz.

46. §. Kfn. *z*, *tz*.

z, *tz*-nek megfelel a szókezdetén *z*; a szóközépén magán-
és mássalhangzók után, valamint a szóvégén *tz*.

z, *tz* < ősgerm. *t*:

zalt zählte, *zaichen* Zeichen, *zwo* zwei (nőnemű alak), *zögt*
zeigte, *gan(t)z* ganz, *saltz* Salz, *heltzin* hölzern.

tz < *tt*:

schatz Schatz, *spitz* Spitze, *geschwitzt* geschwitzt.

1. Jegyzet. Összetételekben az alapszó kezdetén — mivel itt
a szóalakulásának módja már elhomályosult — *tz* van *z* helyett.

hertzog = kfn. *härzoge*, *vi(e)rtzig* = kfn. *vierzig*.

2. Jegyzet. *tz* van dentalis és *s* találkozásánál.

gütz < *quotes* (gen. sing.) *quot*-hoz, *gotz* < *gottes*, *nachtz* <
nachtes, *habentz* < *habent-si*, *essentzzitt* Essenszeit. Épígy *tz* van
s helyett ebben: *sorgtzlich* = gefährlich, a kfn. *sorge*-ből.

B) ALAKTAN.

I. Névragozás.

Erős főnévragozás.

47. §. Erős himneműek.

A *tac* és *hirte* közötti különbségek *Beck*nél ki vannak
egyenlítő és pedig apokope útján. Ugyanez alapon lettek egyen-
lők a végződés az *a* és *i* deklinációban. A régi *i* deklináció
maradványa az umlaut a többes számban, mely a többi szavak-
nál hiányzik.

Az egyszám nom., dat., acc. és a többesszám nom., gen., acc.-ban az *e* végzet minden esetben eltűnt.

Az egyes gen.-ban mindenütt *-s* van a kfn. általános *-es* helyett, mely a tőszónak *-t*-jével *tz*-be olvadt.

A többes dat.-ban *-en* van, hangsúlytalan *-el*, *-er* mögött csupán *-n*.

a) Példa az umlaut nélküli hímneműekre:

sing. nom. <i>tag</i>	plur. nom. <i>stain</i>
gen. <i>winds</i>	gen. <i>tag</i>
dat. <i>tag</i>	dat. <i>tagen</i>
acc. <i>tag</i>	acc. <i>tag</i>

b) Példa a többesszámban mutatkozó umlaura;

plur. nom. <i>bachöffen</i>
gen. <i>brüder</i>
dat. <i>-röcken, menteln</i>
acc. <i>füss</i>

Példák

a)-hoz: *finger* Finger, *wind* Wind, *berg* Berg, *schmit* Schmied, *rytter* Reiter, *burger* Bürger, *aube(n)t* Abend, *münch* Mönch, *küng* König.

b)-hez: *altvätter* Altväter, *rätt* Räte, *jüngern* dat. plur. Jüngern, *negel* Nägel acc. plur. *nagel* mellett; v. ö. *Michels* 170. §. 2. B.

1. *Jegyzet.* A *-t -s* hangsoport az egyes szám gen.-ban oly szavaknál, melyek *t*-re végződnek, *tz*-vel van jelölve.

got(t)z < gottes, aubetz < âbenides, gûtz < quotes.

A *winds, tods* szókban a *ds* helyett — az írónak a *d*-re vonatkozó etymologiai öntudata következtében — a *tz* írásmód nem állhatott elő; jöllehet a kiejtés **wintz, *tôtz* volt.

2. *Jegyzet.* A szabály alól való látszólagos kivétel, hogy a *wille* és *morgen* szavak egyes gen. a pusztá *s*-re végződik: *willes, morges*. Az első alak megmagyarázható mondatbeli viszonyából, amennyiben a főnév az ugyanazon esetben álló értelmezői melléknévre támaszkodik.

gûtz willes, tulajdonképen e helyett *quotes willen*; a második alakban a szótörzséhez tartozó *-n* eltűnése a második szó-

tag hangsúlytalan voltából magyarázható, mivel ilyen adverbiumoknál csonkítás gyakran előfordul.

3. *Jegyzet.* *brüder* és *vatter* tulajdonképen a rokonsági nevek specialis osztályába tartoznak, mégis — a példák után ítélve — a magánhangzós tövekhez csatlakoztak.

48. §. Erős nőneműek.

A hangsúlytalan szóvégi *-e* hangzónak apokopéja következtében az *ō* és *i* névragozás közötti különbség, mely a középfelnémetben még megvolt, kiegyenlítődött. Néhány nőnemű főnév többesszámú umlautja még emlékeztet bennünket a különböző deklináció-típusokra, amelyek itt már összefolytak. Szóvégi *-e* hangzóját a következő négy szó tartotta meg:

hüle nom. acc. sing. Höhle, *mittle* dat. sing. Mitte, *güche* dat. sing. Steilheit és *urstende* dat. sing. Auferstehung.

Példa az erős nőneműek ragozására:

sing. nom.	<i>sprach</i>	plur. nom.	<i>person</i>
gen.	<i>sünd</i>	gen.	<i>mül</i>
dat.	<i>zit</i> (Zeit)	dat.	<i>stunden</i>
acc.	<i>wajd</i> (Weide)	acc.	<i>mül</i>

Umlaut a többesszámban:

nom.	<i>hend, stett</i>
gen.	—
dat.	—
acc.	<i>hend, stett, necht, sül.</i>

Ilyen a ragozása a többinek is a négy előbb említett főnév kivételével.

gewonhait Gewohnheit, *sonn* Sonne, *gesellschaft* Gesellschaft, *martererin* Märtyrerin, *gepurt* Geburt, *jugent* Jugend, *haimfartt* Heimfahrt, *erkickung* Belebung.

1. *Jegyzet.* Mivel a nőnemű főnevek erős és gyenge ragozása között nagy ingadozások tapasztalhatók, nem lehet mindig teljes bizonyossággal megállapítani néhány főnévről, hogy melyik ragozáshoz tartozik. Ez eset kiváltképen akkor áll elő, ha az egyes nom.-ban és többes dat.-ban állanak és egyébként példák-
kal igazolva nincsenek.

Ilyenek: *kron* = kfn. *krône* stswf., *kripp* = kfn. *krippe* stswf., *kristall* = kfn. *kristal(le)* = stswfm.

dat. plur. *gaisslen* kfn. *geisel* stswf., *toñen* kfn. *tunne* stswf., *sorgen* kfn. *sorge* stswf., *muren* kfn. *mûr(e)* stswf.

2. *Jegyzet.* Gyenge alakok mellett és helyett néhány esetben erősek fordulnak elő.

yinsel gen. dat. sing., kfn. *insel(e)* swf.; *juncnfrow* acc. sing., a közönségesen *-en-re* végződő gyenge alak mellett, kfn. *juncvrouwe*.

49. §. Erős semlegesneműek.

A szóvégi hangsúlytalan *-e* apokopéja következtében az erős deklináció egyes osztályai egybeolvadtak. Az egyesszám nom. dat. acc., többesszám nom. gen. acc. egyformák, nincs semmi végződésük. Az egyes gen. *-s-re* végződik, a többes dat. *-en-re*.

A szavak jó része a többes számot *-er-rel* képezi, mely eredetileg tőképző (Stammbildungssuffix) volt; ily esetben a többes dat. *-ern-re* végződik.

Példák:

a) Többesben változatlan:

sing. nom. <i>land</i>	plur. nom. <i>land</i>
gen. <i>grabs</i>	gen. <i>wortt</i>
dat. <i>land</i>	dat. <i>landen</i>
acc. <i>land</i>	acc. <i>land.</i>

b) Többes *-er* raggal:

plur. nom. <i>hüser</i>
gen. <i>kinder</i>
dat. <i>crützern</i>
acc. <i>höppter.</i>

Még előforduló példák:

a)-ra: *bain* Bein, *stuck* Stück, *sper* Speer, *mer* Meer, *tûch* Tuch, *antlit* Antlitz, *ross* Roß, *ijnsen* Eisen, *zaichen* Zeichen, *jår* Jahr, *scheff* Schiff.

b)-re: plural. *claider* Kleider, *greber* Gräber, *löcher* Löcher, *kinder* Kinder, *korhemder* Chorhemden.

1. *Jegyzet.* -s ragja *t* után *z*-vel van jelölve: *brotz*, gen. a kfn. *brôt* Brot-hoz. A *kriütz* szóban (gen. sing. a kfn. *kriuz(e)*-hez) az -s az előtte álló *tz*-vel, a közbeeső -e- eltűnté után, egybeolvadt.

Gyenge főnévragozás.

50. §. A gyenge him- és nőneműek (csupán egy gyenge semleges fordul elő) a ragozásban teljesen megegyeznek; mégis előfordul három eset, hogy a himnemű főnév az egyes nom.-ban -e-re végződik; egyébként az egyes nom.-nak sincs semmi végzete, az eredeti -e apokope következtében eltűnt. A többi eseteknek -en ragjuk van.

51. §. Gyenge himneműek.

Sing. nom. <i>her</i> Herr	Plur. nom. <i>heren</i>
gen. <i>heren</i>	gen. <i>heren</i>
dat. <i>heren</i>	dat. <i>heren</i>
acc. <i>heren</i>	acc. <i>heren</i> .

Példák:

hertzog Herzog, *han* Hahn, *broñ* Brunnen, *truchsäss* Truchseß, *tolmetsch* Dolmetsch.

Hajlított alakok: *globen* Glaube, *namen* Name, *ögsten* August.

1. *Jegyzet.* Az egyes nom.-ban egyszer -e van a *here* (Herr) szóban, az általános *her* mellett; kétszer a *gräve*- (Graf)-ben is.

2. *Jegyzet.* Nem -en, hanem -n van néhány szó obliquus esetében; ilyenek mindenekelőtt a gyenge ragozású kétszótagú tulajdonnevek.

Wernhern acc. sing., *Baltizarn* acc. sing., *junckhern* acc. plur. Junker.

3. *Jegyzet.* Gyenge ragozása van az egyébként a közép-felnémetben erős ragozású *stamen*, dat. sing. a kfn. *stam*, stm-hoz (Kreutzesstamm). Erős ragozást mutat *willes* gen. sing. a kfn. *wille*, swm.-hez, mely melléknévi jelzőjének hatása alatt vette föl a *gütz* *willes* alakot a *guotes willen* helyett.

52. §. Gyenge nőneműek.

Sing. nom. <i>kirch</i>	Plur. nom. <i>hüitten</i>
gen. <i>fröwen</i>	gen. <i>fröwen</i>
dat. <i>kirchen</i>	dat. <i>kertzen</i>
acc. <i>kirchen</i>	acc. <i>kertzen</i> .

Példák: *frow* Frau, *segen* dat. sing. *Säge*, *sijten* dat. sing. Seite kfn. *sit(e)* stswf., *barcken* dat. acc. sing. a kfn. *barke* stswf. hez, *rautstuben* acc. sing. a kfn. *stube* swf.-hez, *hirnschalen* acc. plur. a kfn. *hirn(e)schal* stswf.-hez.

Jegyzet, Gyengén ragozódik *krufften* nom. plur. a kfn. *kruft*, *gruft*-hoz stf., *tochtren* vocat. plur. a kfn. *tochter*-hez, anomal. fem, — A *töchtren* alak, gyengén ragozva, ma is használatos sváb földön. Kauffmann 301. l. — Az erős ragozáshoz csatlakozott: *naff* (acc. sing.) a kfn. *naffe* swf. = *Nachen* (csolnak). Épigy nincs semmi végzete az egyszer előforduló *junchfrow*-nak (acc. sing.), az általánosan használt *-en*-re végződő alak mellett.

53. §. Gyenge semlegesneműek.

A gyenge neutrumok egyetlen előforduló példája az egyes acc.-ban álló *or* = *Ohr*, mely alak, minthogy a gyenge neutrumok a középfelnémetben az egyes sz. acc.-t *-n* nélkül képezik, semmi különösséget nem mutat.

54. §. Más ragozás-osztályok.

Oly szavakra, melyek a fenti ragozási osztályokba el nem helyezhetők, példák nem említhetők. A kfn. *vater*, *bruoder*, *tochter*-féléknek megfelelő szavakat már a fentebbi osztályokba helyeztük el, minthogy a rokonsági-szók különleges sajátságait megszüntették.

Melléknévragozás.

55. §. A melléknév erős és gyenge ragozásban használatos; előfordul ragozatlan alakokban is. A melléknév erős ragozása sokban különbözik a főnév erős ragozásától; gyenge ragozása ellenben csaknem mindenben megegyezik a főnév megfelelő deklinációjával.

56. §. Erős melléknévragozás.

Masc.	Fem.	Neutr.
sing. nom. <i>gütter</i>	<i>kriechesche</i>	<i>ruchs</i> , (kfn. <i>rûch</i>)
gen. <i>gütz</i>	<i>grosser</i>	* <i>edels</i>
dat. <i>güttem</i>	<i>mitter</i>	<i>edelm</i>
acc. <i>lebindigen</i>	<i>grosse, dis</i>	<i>al(le)s</i>
plur. nom. <i>gross, sin(e)</i>	<i>welsch</i>	<i>grosse, sine</i>
gen. <i>hailger</i>	<i>welcher</i>	* <i>edeler</i>
dat. <i>kostlichen</i>	<i>grossen</i>	<i>langen</i>
acc. <i>starck.</i>	<i>marmelstaine, min, sin</i>	<i>kostliche, alle.</i>

Jegyzet. Synkope és apokope következtében sok, a szó belsejében és végén álló hangsúlytalan *e* eltűnt, amely még a középfelnémetben megvolt.

Igy eltűnt az *e* a gen. sing. masc.-ban (semlegesneműre példa nem fordul elő) *s* és *z* előtt a nom. acc. sing. neutr.-ban: *ruchs* = kfn. *rûchez*, *al(le)s* = kfn. *allez*, *gross* = kfn. *grôzez*, *gütz* = kfn. *guotes*, *unsers*, *sins*, *jrs* gen. sing. masc. a kfn. *unser*, *sîn*, *ir*-hez.

Masc. acc.: *stark, selb, dis, sin* a kfn. *starc, sêlp, dise(r)*, *sîn*-ből.

A hím- és nőnemű nom. és acc. plur. a legtöbbször ragtalan, csak itt-ott található a szó végén egy *-e*; ezek az alakok *-e*-vel a névmásokat illetik meg, melyek egyébként olyan ragozásúak, mint a melléknevek.

Masc. nom.: *hailig, gross, fil, ettlich, jr(e), sin(e)* a kfn. *heilic, grôz, vil, etelich, ir, sîn*-ből.

Fem. nom. plur.: *welsch, fil.*

Fem. acc. plur.: *min, sin* és *marmelstaine*, ez utóbbi valószínűleg **marmelsteinene* helyett, hol synkope lépett föl.

A nom. sing. fem. és nom, acc. plur. neutr.-nak a középfelnémetben megvolt a teljes *-iu* végzete, az elsőnek emellett még *-e* is. Ezek az eredetileg teljes formák valószínűleg az okai annak, hogy a nevezett esetekben nem kopott le teljesen a végzet, egy *e* még megmaradt.

Nom. sing. fem.: *kriechesche, singende*; ellenben *unser*.

Nom. plur. neutr.: *grosse, sine*.

Acc. plur. neutr.: *kostliche, alle*.

A többi esetekre vonatkozólag nincs semmi különösebb megjegyezni való. Azok a szavak, melyeknek hangsúlytalan szótagjában *-er*, *-el* van, a dat.-ban és acc.-ban *-en*, *-em* helyett csak *-m*, *-n-t* vesznek föl. — Dat. sing. masc. *unserm*, dat. sing. neutr. *edelm*, *anderm*, *jettweder*, dat. plur. masc. és neutr. *andern*. — Dat. plur. neutr. *verborgen* az egy *-e* synkopéja és két *n* összekerülése útján keletkezett **verborgenen* > **verborgenn* > *verborgen*.

57. §. Gyenge melléknévragozás.

A nom. sing. masc. ragtalan; a nom. sing. fem.-nak vanak alakjai *-e*-vel és *e* nélkül, a nom. sing. neutr.-nak *-e* nélkül. Úgyszintén ragtalan az acc. sing. neutr. A többi esetek *-en*, *-n-re* végződnek.

	Masc.	Fem.	Neutr.
sing. nom.	<i>hailig</i>	<i>starcke, hailig</i>	<i>hailig</i>
gen.	<i>hochen</i>	<i>hailgen</i>	<i>hailgen</i>
dat.	<i>herten</i>	<i>hailgen</i>	<i>hailgen</i>
acc.	<i>grosen</i>	<i>gantzen</i>	<i>hailig.</i>
plur. nom.	<i>hailgen</i>	<i>hailgen</i>	<i>vindeschen</i>
gen.	<i>hailgen</i>	<i>*hailgen</i>	<i>önschuldigen</i>
dat.	<i>haligen</i>	<i>brinnenden</i>	<i>cristelichen</i>
acc.	<i>nackgescriben</i>	<i>hailgen</i>	<i>dieselben.</i>

Jegyzet. A nom. sing. fem.-nak általában *-e* a végződése, néha azonban semmi.

veste feste, alte alte, grosse groß, liebe liebe, dürne (**dürnine* helyett) *dornen, schüne, schöne. -e* nélkül: *hailig, heilig, krieichisch* *grichisch, ander* *andere.*

A többi alak semmi sajátosságot nem mutat. A hangsúlytalan *-er*, *-el*-re végződő szók általában csak *-n-et* vesznek föl végzetül.

gen. sing. masc. *mindern*, a kfn. *minder*-hez; dat. sing. masc. *vinstern*, a kfn. *vinster*-hez; dat. plur. *andern*; ellenben: *mindern* is előfordul.

58. §. Határozott névelő.

	Masc.	Fem.	Neutr.
sing. nom.	<i>der</i>	<i>die</i>	<i>das</i>
gen.	<i>des</i>	<i>der</i>	<i>des</i>
dat.	<i>dem</i>	<i>der</i>	<i>dem</i>
acc.	<i>den</i>	<i>die</i>	<i>das</i>
plur. nom.	<i>die</i>	<i>die</i>	<i>die</i>
gen.	<i>der</i>	<i>der</i>	<i>der</i>
dat.	<i>den</i>	<i>den</i>	<i>den</i>
acc.	<i>die</i>	<i>die</i>	<i>die</i>

Jegyzet. A sing. nom. fem.-ban nem találjuk többé a kfn. *diu*-t, hanem az analogia útján keletkezett *die* alakot; épígy keletkezett a *die* a plur. neutr.-ban, hol a középfelnémetben szintén *diu* volt az eredeti alak.

59. §. Határozatlan névelő.

	Masc.	Fem.	Neutr.
sing. nom.	<i>ain</i>	<i>ain</i>	<i>ain</i>
gen.	<i>ains</i>	<i>ainer</i>	* <i>ains</i>
dat.	<i>ainem, aim</i>	<i>ainer</i>	<i>ainem, aim.</i>
acc.	<i>ain</i>	<i>ain</i>	<i>ain.</i>

Jegyzet. Synkope és apokope útján keletkeztek: acc. masc. *ain* < *einen*; dat. masc. neutr. *aim* < *einem*. A megrövidült forma mind a hímnemben, mind a semlegesnemben gyakoribb. A nom. fem. állandóan *ain*-nak hangzik minden végzet nélkül.

60. §. A többi névmás.

A többi névmást itt mellőzhetjük, mert vizsgálatuk nem járna figyelemreméltó eredménnyel s különben is az előforduló alakok megegyeznek a középfelnémet alakokkal. Egynehány névmásról már előbb szoltunk. — L. 56. §. jegyz.

II. Ige és igeragozás.

61. §. Ablautsorok.

Az erős igék megtartották a hét ablautsort; történtek azonban egyes változások, melyek — nem tekintve a hangtörvények okozta változásokat — analógia-kényszerkövetkeztében állottak elő.

Mivel *Beck* zárándokkönyvében csupa száraz fölsorolásokkal, a látottaknak s hallottaknak egyszerű fölemlítésével találkozzunk, ezért az igék egyes és többes számú második személyű alakjai nem fordulnak elő (egyszer az egyes 2. és egyszer a többes 2. szem.). Ép így nem fordul elő a sing. praes. 1. személye se (csupán egyetlen egyszer), mert a szerző állandóan mult időben beszél.

A tömagánhangzók, melyek analógia útján keletkeztek s így nem régiek, szegletes zárójelbe vannak foglalva. A magánhangzó sorok mindig a tőhangzók a következőkben:

1. Infinitivus; 2. Ind. praet. sing. 1—3. sz.; 3. plur. praet.; 4. part. praet.-ban.

Mivel minden egyes igének mindemez alakjai nem fordulnak elő, azért különböző igéknek összetartozó alakjait állítottam egybe.

62. §. 1. Ablautsor.

Kfn. <i>î</i>	<i>ei</i>	<i>i</i>	<i>i</i>
<i>î</i>	<i>ê</i>	<i>i</i>	<i>i</i>
<i>schriben</i>	<i>schraib</i>	<i>bliben</i>	<i>geschriben</i>
<i>rÿtten</i>	<i>ersch[i]n</i>	<i>rÿtten</i>	— <i>gerÿtten</i>
<i>spÿen</i>	—	<i>schnÿtten</i>	<i>beschnÿtten</i>
—	—	— <i>grÿffen</i>	—

Jegyzet. Az *i* az *ersch*-ben, a kfn. *ersche*n helyett, analógia útján nyomult a plur. indic. praet.-ból. *schraib* (= kfn. *schreip*) megtartotta a régi alakot.

63. §. 2. Ablautsor.

Kfn. <i>ie</i>	<i>ou</i>	<i>u</i>	<i>o</i>
<i>ie</i>	<i>ô</i>	<i>u</i>	<i>o</i>
<i>ziehend</i> (praes. 3. sz.)	—	<i>z[o]gen</i>	<i>erzogen</i>
—	—	—	<i>geflochen</i>
—	—	—	<i>gossen</i>
—	—	—	<i>beschlossen</i>

Jegyzet. Az *o*-t a *-zogen*-ben (plur. indic. praet. 3. szem.) hosszúnak kell föltételeznünk, mert ez alkalmasint analógia útján a sing. praet. hangjából állott elő.

64. §. 3. Ablautsor.

Kfn. <i>i</i>	<i>a</i>	<i>u</i>	<i>u</i>
<i>ë</i>	<i>a</i>	<i>u</i>	<i>o</i>
<i>find</i> (praes. 3. sz.)	<i>fand</i>	<i>v[a]ndend</i>	<i>fonden</i>
<i>singende</i> (part. pr.)	<i>schwam</i>	<i>s[a]ngend</i>	—
—	<i>half</i>	<i>wurffen</i>	— <i>worfen</i>
<i>wirt</i> (praes. 3. sz.)	<i>ward</i>	<i>wurden(d)</i>	<i>worden</i>
—	— <i>tranck</i>	<i>zwungen</i>	—
—	— <i>ran</i>	—	—
—	<i>starb</i>	—	—

Jegyzet. Az *o* a *fonden*-ben (kfn. *vunden*) hangtörvény-szerű tompulása az *u* > *o*-nak nasalis előtt. Az *a* a *vandend*-, *sangend*-ben analogikus képződmények a sing. ind. praet. min-tájára. Á többi alak szabályszerű.

65. §. 4. Ablautsor.

Kfn. <i>ë</i>	<i>a</i>	<i>â</i>	<i>o</i>
— <i>nemen</i>	<i>nam</i>	—	<i>genommen</i>
<i>komen</i>	<i>kam</i>	<i>kamen(d)</i>	<i>komen</i>
<i>brechen</i>	— <i>brach</i>	—	<i>zerbrochen</i>
—	<i>sprach</i>	—	<i>geborn.</i>

Az időjelző magánhangzók változatlanok maradtak, mint a középfelnémetben. Hogy a praeteritumban a kiegyenlítődség az egyes vagy többes szám hangzója után állott-e be, az előforduló példákból nem világos.

A *nempt* (er nimmt)-ben az *e* az *i* helyett valószínűleg a többes szám *e*-je után állott elő.

66. §. 5. Ablautsor.

Kfn. <i>ë</i>	<i>a</i>	<i>â</i>	<i>ë</i>
<i>geben</i>	<i>gab</i>	<i>gaben</i>	— <i>geben</i>
<i>gesenchend</i> (part. praes.)	<i>sach</i>	<i>sachen(d)</i>	<i>gesenchen</i>
<i>ligen</i>	—	<i>lagen(d)</i>	<i>gelegen</i>
— <i>wesen</i>	<i>was</i>	<i>waren(d)</i>	<i>g(e)wesen</i>
—	<i>aus</i>	<i>ausen(d)</i>	<i>gessen</i>
—	—	<i>sassen(t)</i>	<i>gesessen</i>
—	—	—	<i>geschenken</i>
—	—	—	<i>gemessen.</i>

Jegyzet. A töoszótag magánhangzójának analogikus eltolódása meg nem állapítható. Azonban megtörténhetnék mindenekelőtt az ind. praet.-ban az egyes szám rövid *a*-ja és a többes szám hosszú *â*-ja között. Az *aus* (= kfn. *âz*), *ausen* (= kfn. *âzen*) *au*-ja hangtörvények szerinti szabályos fejlődmény a hosszú *â*-ból s mint ilyen, sajátossága a sváb nyelvjárásnak. A hosszú *â* az *âz*-ban már a középfelnémetben megvult, ebből keletkezett *aus*.

67. §. 6. Ablautsor.

Kfn. <i>a</i>	<i>uo</i>	<i>uo</i>	<i>a</i>
<i>faren</i>	<i>fûr</i>	<i>fûren</i>	<i>gefarn</i>
<i>tragen</i>	<i>trûg</i>	<i>trûgen</i>	—
<i>weschen</i>	<i>wûsch</i>	—	<i>gew[ä]schen</i>
<i>sta[u]t</i> (praes. sing. 3. sz.)	<i>stûnd</i>	<i>stuonden</i>	<i>gestanden</i>
—	<i>schlûg</i>	<i>schlûgen</i>	<i>geschlagen</i>
<i>wechsett</i> (praes. sing. 3. sz.)	—	—	<i>gewachsen</i>
<i>hept</i>	—	<i>hûben</i>	—
<i>bachend</i>	<i>grûb</i>	<i>lûdend</i>	<i>gegraben.</i>

Jegyzet. Analogikus képzés a part. praet. *gewûschen*, ahol az *â* a praes.-ból való, kfn. *waschen*, *wûschen*.

A hosszú *â* a *sta(u)t*-ban már a középfelnémetben meg van. A *hept*-ben levő *e* (a kfn. *hêben*-ből) szintén régi; a *wechsett*-ben az *a*-nak van umlautja.

A többi alak teljes épségben fennmaradt.

68. §. 7. Ablautsor.

A reduplikációs igék.

1. osztály.

Kfn. <i>a</i>	<i>ie</i>	<i>ie</i>	<i>a</i>
<i>halten</i>	<i>hielt</i>	<i>hieltend</i>	<i>be-halten</i>
—	—	<i>fielend</i>	<i>gefallen</i>
<i>gan</i>	<i>gieng</i>	<i>giengend</i>	<i>gangen</i>
<i>gend</i> (decl. inf.)	<i>g[e]ng</i>		
<i>facht</i> (praes. indic. sing. 3. sz.)	<i>enphieng</i>	<i>fiengend</i>	<i>gefangen</i>
—	—	<i>spieltend</i>	—

Jegyzet. Az *a*, *e* a *gan*, *gend*-ben hosszú, kfn. *gân*, *gên*. Ez a szó a jelenidő hangját illetőleg már a középfelnémetben eltér a szokástól. Ujítás az *e* a *geng*-ben (kétszer), az egyébként szabályos *gieng* mellett. Hasonló példákat l. *Bohnenberger*-nél 115. l.

2. osztály.

Kfn. <i>â</i>	<i>ie</i>	<i>ie</i>	<i>â</i>
<i>lausen</i>	<i>lies(s)</i>	—	<i>gelausen</i>
<i>schlafend</i> (part. praes.)	—	—	<i>gebraten</i> .

Az *au* a *lausen*, *gelausen*-ben (= kfn. *lâzen*, *gelâzen*) a hangtörvényeknél megfelelő.

3. osztály.

Kfn. <i>ou</i>	<i>ie</i>	<i>ie</i>	<i>ou</i>
—	—	—	<i>gehöwen</i> .

Csak erre az egy part. praet.-ra van példa, kfn. *houwen* = *hauen*.

4. osztály.

Kfn. <i>ei</i>	<i>ie</i>	<i>ie</i>	<i>ei</i>
<i>haisen</i>	<i>hiess</i>	—	<i>gehaisen</i>
<i>schaiden</i>	<i>schied</i>	—	—

5. és 6. osztály.

Nincs rájuk példa.

69. §. Erős igék ragozása.

Ind. praes.:

Sing. 1. —	Plur. 1. —
2. <i>wirst</i>	2. —
3. <i>li(g)t</i> , <i>wechsett</i> , <i>facht</i>	3. <i>ligen(d)</i> , <i>geben</i> , <i>land</i> (<i>lassen</i>), <i>stand</i> .

Ind. praet.:

Sing. 1. <i>schwam̄</i> , <i>nam</i> , <i>für</i>	Plur. 1. <i>ritten(d)</i> , <i>bliben</i> , <i>kamend</i>
2. —	2. —
3. <i>schraib</i> , <i>fand</i> , <i>kam</i>	3. <i>angriffen</i> , <i>sangend</i> , <i>kamen(d)</i> .

Coniunctivus: *halt* praes. sing. 3. sz. a *halten*-hez.

Inf. praes.:

schriben, faren.

Part. praes.:

schlaffend, gesenchend (*senchen* = sehen).

Part. praet.:

gefarn, geschriben, komen, worden, geben.

Jegyzet. A jelen idő egyes 3. sz. szabályszerű. A régi hangtörés (Brechung), pl. *sicht* = er sieht, és umlaut pl. *wechsett*, megmaradt.

Az ind. praes. többes 3. sz.-ének ragja váltakozva *d*-vel és *d* nélkül (= kfn. *t*) *-end* és *-en* alakban fordul elő, mely a középfelnémetben állandóan *-ent*-nek hangzott. E két alak ingadozásának oka a többi mód és idő 3. személyének hatása, melyekben a középfelnémetben nem volt meg a szóvégén a *t*. Ép ily módon vették fel ezek is az ind. praes. többes 3. személyéből a *d*-t (= kfn. *t*), melyet végül a többes számú első személynek is átadtak, úgy hogy a praesens és praeteritum többes számú első és harmadik személyének alakjai *d*-vel és *d* nélkül szabálytalanul váltakoznak.

A régi praefixum nélküli part. praet. van meg ezekben: *komen* (gekommen), *worden* (geworden), *fonden* (gefunden).

A praefixum a szókezdő *g*-vel egybeolvadt: *geben* (gegeben), *gangen* (gegangen), *gossen* (gegossen). A *p* a *porn*-ban (= geboren) a *geboren*-ből lett.

70. §. Gyenge igék ragozása.

Ind. praes.

sing. 1. *sag*

2. —

3. *kräht, endet*

plur. 1. —

2. —

3. *erkennen, wonend.*

Ind. praet.

sing. 1. *horrt, kafft*

2. —

3. *zalt, wollt*

machett, wainett

plur. 1. *riuweten(d)*

2. —

3. *erkanten,*

schenctend, schicktend.

Coniunct. praes.

gnad, sing. 3. sz. a kfn. *gnâden*-hez *gnädig sein.*

Infinit.

holen, baden.

Part. praes.

Part. praet.

geöffnet, kofft, (ge)zehlt, gaisselt gezeißelt, *tränckt* getränkt, *gekrünt, gekrönt, braucht* gebracht.

Gyenge igék: *volbringen* vollbringen, *sagen* sagen, *machen* machen, *betten* beten, *versûchen* versuchen, *fûren* führen.

1. *Jegyzet.* Az apokope és synkope a hangsúlytalan *-e-t* sokszor kiszorította, pl. *sag* = ich sage, *hertt* er hörte, *horrt* hörte, *zalt* zählte.

Analógia útján tűnt el a *d* (kfn. *t*) az ind. praes. többes 3. személyéből és ugyancsak analógia következtében vette föl a *d-t* az ind. praet. többes 1. és 3. személyű alakja, melyekben eredetileg nem volt meg.

A gyenge igék «rückumlaut»-jára nézve v. ö. 25. §.

2. *Jegyzet.* A *ge-* előrag (praefixum) hiánya a *braucht* (= gebracht) part. praet.-ban, nem új jelenség.

A *tränckt, zelt* (a *gezelt* mellett) és *gaisselt* part. praet.-ban a *ge-* az *e* eltűnése után a szókezdő hanggal egybeolvadt.

71. §. Praeteritopraesentiák.

Az idetartozó és kéziratunkban is előforduló igék közül mindenekelőtt a *sol-t* (= kfn. *sal, sol*) emeljük ki, mert ennek az ind. praes. többes 2. személyű alakja (*sollen* = ihr sollt) is előfordul, melyből kitűnik, hogy a többes szám 2. személyének *-et* ragját a többes 1. és 3. személy ragja elnyomta.

Az ind. praes. többes 3. személye egyszer *söllend*, és egyszer *sond* alakban fordul elő, mely utóbbi vagy assimilatio vagy az *l* kiesése következtében állott elő.

A *muoz* ind. praes. többes 3. személye egyszer *müse*-nek van írva.

72. §. A verbum substantivum.

Infin.: *sin* = kfn. *sîn*.

Ind. praes.

sing. 1. *bin*

2. —

3. *ist*

Coniunct. praes.

sing. 1. —

2. —

3. *sy, sje*

plur. 1. <i>sind</i>	plur. 1. —
2. —	2. —
3. <i>sind</i> , <i>sijend</i>	3. —

Jegyzet. A többes 3. sz.-ból kölcsönvett *sind* (többes 1. sz.) a régebbi *sîn* (*birn*) alakot elnyomta.

A *syend*-ben (*sind* mellett = kfn. *sint*) ugyanaz az *ye* (= *ie*) van, melyről már a 4. §. jegyzetben szoltunk.

A rövidebb conjunctiv *sy* (kfn. *sî*) alak mellett előfordul a teljesebb *sije* (kfn. *sîe*) alak is. L. Michels 240. §. jegyz.

73. §. A *haben* ige.

Ind. praes.

sing. 1. <i>hon</i> , <i>hab</i> , <i>han</i>	plur. 1. —
2.	2. —
3. <i>ha(u)t</i>	3. <i>hand</i> , <i>haben(d)</i> , <i>habind</i> .
Infin.: <i>haben</i> , <i>han</i> .	

Jegyzet: Az egyes szám 1. személyt általában *han*, háromszor *hab* és egyszer *hon* (1,₃) jelöli.

Az egyes sz. 3. személy hosszú *â*-ja általánosságban *au* diphthongussá lett; kétszer *a*-val van írva. A többes 3. személyben túlnyomó a *hand* (= kfn. *hânt*) alak a teljesebb *haben(d)* mellett, anélkül, hogy ennek — mint különösen a felnémetben használatos volt — a praegnansabb *halten* jelentése lett volna. (V. ö. Mihels 244. §.)

A többes 3. szem. kétszer *habind*-nak van írva. A praet. ind. egyes 1. és 3. sz., továbbá praet. coniunct. egyes 1. személyű alakja *hett*, az ind. többes 1. és 3. sz. *hetten(d)*.

Part. praet. *gehep(p)t*.

BECK SZÖVEGE.

A kézirat másolatát az eredetiről készített fényképfelvételről készítettem. A másolat szószerinti, csupán a magától értetődő rövidítéseket oldottam fel benne. Olyan esetekben azonban, ahol ajánlatosnak látszott, elmaradt a szöveg kiegészítése.

A kézirat marginális pótlásait, amennyiben hovatartozásuk evidens volt, beiktattam a szöveg megfelelő helyére; minden ilyen esetről számot adtam a jegyzetekben. Az eredetiben hiányzó mondatjeleket magam alkalmaztam a szöveg könnyebb olvashatósága szempontjából. A tulajdonneveket nagy kezdőbetűvel, a többi szavakat — kivéve a mondat elején állókat, — következetesen kis kezdőbetűvel irtam.

1. In dem jar, da man zalt von der gepurt
unsers heren Jhesu Christi 1483 jār,
hon ich Cūnratt Beck von Mengen
vernomen, wie der edel
5. junckher Hans Truchsäss zū Walpurg
der jünger, min gnädiger here, ain
wall und bilgrin fartt für sich genomen
hab zethünd, jn dem ich sin gnad als
minen gnädigen heren gebetten hab,
10. mich mit jm uff die fartt anzenemen,
das er gütz willes gethan haut, gen
Jherusalem uff das Hailig Land zekomen
mit hilff und gnad des almechtigen gotz.
Also in dissem jār uff mentag,
[waz der sybend tag aprilis] nechst
15. nach der osterwochen, bin jch von gotz
gnäden zū Mengen ussgeritten, die bilgrin
fartt zū volbringen, und gen Ynsbruck
zū minem heren komen und allda vier
oder fünf tag still gelegen und von Ynsbruck
20. gen Trientt geritten. Dahan ich gesenchen
das kindlin. Dasselbs fast grosse zaichen
geschenhen sind und da geoffnet werden
mit gotz hilff by dem kindlin, das da

1. o. 4. sor: Az eredetiben *„wie“* után *„min gnädiger her“* át van húzva; ugyancsak *„gnädiger“* fölött álló *„und“* is törölve van és helyébe *„der edel“* van írva.

14. sor: *„waz der sybend tag aprilis“* a lap szélére van írva az eredetiben; ezen és minden további lapszéli megjegyzésnek hovatartozását a szövegben keresztrel jelöli meg a szerző; én pedig mindenütt szögletes zárójelbe tettem.

21. sor: az eredetiben *„grosser“* áll, de a szóvégi *„r“* törölve.

- lýt gantz öñversertt mit dem hār uff
25. dem höpt und gantz mit hutt und flaisch
 öñ das jntestin, sagt mir ain priester
 by dem kindlin. Es wār dar uss genomen,
 und habinds sust behalten, hab ich erfräge...
2. It. an samstag nach Sant Marx tag
 kam jeh gen Venedy, und mornendigs
 kamend mine heren am sonntag dahin
 und lagend zū Venedy still und syend
5. da gelegen fünff wochen minus zwaÿer
 tag. Und haut min gnädiger her by
 jm jnder bilgrischafft zū mitt brüdern
 die edeln heren und junckhern: junckher
 Hans Wernhern von Zymern frÿ her,
10. junckher Hainrich von Stöffeln frÿher
 und junckher Ber von Rechberg, und
 hand all zwelff personen mit jn selbs
 jnder brüderschafft.
- It. mine herren hand zū Venedy 144
15. gulden ussgeben umb tüch zū den gabian
 und aller hand, so sy dan jn die gallee
 kafft hand, des sy dan zur nott bedürfft
 haben, öñ den win. Darumb hand sy
 geben dem patron by 9 gulden. Der haut
20. jnen den Usser Verjul braucht
 mit sim win.
- It. sy hand zū Venedy 140 togatten
 verzertt am wirtt zū der flötten.
- It. zū Venedy sicht man mengerlaÿ lütt
25. von fil landen. Es ist och vill grosser
 kaffmanschaft da, als man gewonlich
 hertt von kafflütten und andern sagen.
- It. der Venediger schatz, [doch nit ir gelt], han ich
 gesehenen.
- Uff dem altar zū Sant Marx des hertzogen
30. hüttlin und andre gezierd von gold und

2. o. 5. s.: Az eredetiben a „*wochen*“ után álló rövidítettén irt szó valószínűleg „*minus*“-nak olvasandó.

3. edelm gestain, vast kostlich und önz
säglich, als man dar von sagt, daz es werth sÿ.
It. zû Venedÿ ist gwesen zû der zitt
ain lebindiger helfant. Den han ich nit
5. recht gesenchen, den er stünd jn aim
vinstern stall, das ich nit luter schriben
kan, wie er ain gestalt haut. Doch
helfant zen han ich da gesenhen, die
fünf oder sechs schûch lang sind, die da
10. fail wärend. Aber mine heren hand den
helfant recht gesenhen. Da was ich nit bÿ.
It. zû Venedÿ ligend vil hailger lichnam
und hailtum, als her nach geschriben staut.
It. jn ainem fräwen closter, Sant Augustinus
15. orden, haiszt zû Sant Daniel, han ich ge
senchen Sant Johans, ain marterer,
lipphafftig. Der ist gwesen ain hertzog
zu Allexandria.
It. jn ainer kirchen zû Sant Anthonin
20. lit Sant Sapp lipphafftig. Ist ain
appt gewesen und ist bÿ Ebron, nit
fast fer von Bethlehem, dahaim gwesen.
It. jn ainer kirchen zû Sant Caucion
han ich gesenhen Sant Maximus lichnam,
25. ist ain bischoff gwesen.
It. Sant Mangnus litt zû Sant Jeremias,
ist der erst bÿschoff gwesen zû Casstell;
zû Venedÿ han ich sin grab gesenhen.
4. It. Sancta Lucÿa, die hailig junckfraw,
hab ich lipphafftig gesenhen jn ainer
kirchen, haiszt zû Sant Lucÿen.
It. Sant Barbara han ich gesenhen
5. jn ainem closter, haiszt Crusikiere,
lÿphafftig lit jn ainer cappell. Hand
die schnider knecht jr brüderschaft jnn.
Und lit jn ainem sarch ob aim altar
hoch jnder cappel.

10. It. zů Muran, jn der kirchhen zů Sant
Steffen, han ich gesenhen der önschuldigen
kinder fill. Sagt mir der priester, jr
sýe bý hondertten.
It. zů Sant Zacherýas han ich gesenhen
15. Sant Zacharýas lib, der Sant Johannes
des tüffers vatter gwesen ist, und
Sant Gregorius Nazancenus, ain bichter,
der was ain kriechischer docter,
und Sant Theodorus, ain bichter. Die
20. drý hailgen lichnam ligend bý ain andren
jn ainem altar.
It. jn derselben kirchen ligend jn ainem
andern altar Santi Nerý Achilleý und
Pangracý, der hailgen martterer, lichnam
25. all drý.
It. und jm dritten alltär derselben kirchen
litt der lichnam Sant Sabina, der hailgen
junckfröwen und marterrerin. Han ich
all gesenhen.
5. It. Ain closter, haiszt zů Sant Jergen,
da han ich gesenhen Sant Jergen
lincken arm mit der hand und
Sant Jergen hirn schalen, daz obertail,
5. und Sant Jacobs hápt des mindern
und ain stuck von dem schwam, daruss
unser her am hailgen crütz tränckt
ward, und der gantz lib Sant
Pauls des marterers, der ain hertzog
10. zu Constanttinopel ist gwesen. Han
ich als gesenhen.
It. Sant Elena lit jn aim closter
lipphafftig und da bý ain finger von
Constantino und ain crützlin. Haut
15. Sant Elena allwegen bý jr gehept.
Indem selbigen ist ain stuck von dem
hailgen crütz und ain grosz stuck hailtum

- von Sant Maria Magdalena und sust vil
ander hailtum. Inder selben kirchen han
20. ich alles gesenhen.
It. Sant Cosman und Sant Damian und
Sant Steffen, ain marterer, süllend och
zü Sant Jergen ligen. Ich hans aber
nit gesenhen.
25. It. jm closter, da Sant Barbera ligt,
da ist och jn aim altar Sant Cristoffels
bain und Sant Martis bain ösver-
wesen und Sant Gregorius und
6. Sant Nazerus häppter. Han ich
alles gesenhen. Und der Sant
Nazerus ist ain hertzog zü Con-
stantinoppel gwesen.
5. Dis hailgen lichnam und hailtum han
ich gesenhen und erfarn zü Venedy.
It. das werckhuss zü Venedy han
ich mit minen heren durch gangen
und gesenhen. Dar jnn ist önsäglich
10. [fil] zügs zür wör uff wasser und
uff daz land.
It. jn der Venediger pfistery da
sind 32 bachöffen jnn und allwegen
ob fünfzig knechten, die brott uff
15. das mer bachend. Und nempt man daz
selb brott bystaten. Der nam ich ain
jn min hend. Da must ich uff dem
essel umb die bacheffen umb rytten.
Hetten mine heren zügericht zü aim
20. schimpff, als den der pfisterknecht
gewonhait ist.
It. die Venediger hand jn jrem werckhus
täglich by fünfzechen hondert wercklütten,
als man darinn sagt.
25. It. ain naff, die ich für die grösten hett,

6. o. 10. s.: A kéziratban *,fil'* helyett *,für'* van írva; de ez töröl-
tetett és *,fil'* a lapszélre iratott.

die han ich gemessen. 192 schüch lang
und 60 schüch witt.

7. It. mine heren hand sich gegen
dem patron uffgedingt für für
lon, cost, trÿbut, cortusÿ, esel gelt
und für alle ding und gebend für

5. ain person 44 tagatten.

It. der Venediger process
an unsers heren fronlichnams
tag han ich zelt, wie fil person
dar jnn gangen sind.

10. It. des ersten giengend von den
brüderschaften, so sy zû Venedÿ
hand, 1592 personen, all jn
wissen langen klaidern, mitt
kapputzen, dar under ettlich

15. sich selb mit gaisslen und kettenen
schlügen, daz jn daz blütt ab ran.
Sy hetten och under jn hondertt
wandel kertzen.

It. darnach giengen 642

20. münch, junger und alter, mitt
jren kostlichen korrecken,
menteln und messacheln, äch
jre wandel kertzen zwischen
jnen.

8. It. darnach giengend 514 laÿ
priester, mit jren messgwanden,
kor menteln und röcken, och ettlich
jn kor hemdern, kostlich geziertt,

5. mit wandel kertzen zwischen jn.

It. daruff giengen 50 mit
wandel kertzen.

It. Dar nach die korheren von
Castell, der was 38.

10. It. uff die selbigen giengend

27. s. : 60 helyett 62-et is olvashatni az eredetiben.

7. o. 5. sora után a kéziratban : „It. am fritag nach unsers heren“
áll; de törölve van.

100 personen: scherien und
anderer.

It. do kam das hailig sacrament
und der hertzog mit dem bÿschoff

15. und mit des kaissers bottschaftt,
und giengend der Venediger
bÿ 100 uff den hertzen. Das
warend zenttilan, daz sind die mechtigen
wÿsen Venediger.

20. It. an ainer sum der process
zemen geschlagen sind 3036
personen dar jnn gangen. Dar
under sind vil knaben gangen,
kostlich angeleÿtt mit klaiden

25. und als die engel, und trÿgend
9. vast kostliche klainet von silber
und anderm, mit rosen gesprengt.
Dis procesz han ich C. B. selb
gezelt, dar mit ich daz wissen hett
5. anzeschriben.

It. am fritag nechst vor Nÿcomedus
fÿrend die bilgrÿ gemainlich jndie
galle und lagend dar jnn den samstag
und sonntag vor der portten, und

10. ward der wind so grossz, das man nit
faren mocht. Und wurdend die heren
und brüder noch all sament trÿmeln,
[öndöwen] und spÿen und der galiotten fil dar
zü och, die wil die gallee vor der porten
15. stünd, mit den äneckern jn gelausen.

It. am mentag nach Nÿcomedus frü, [waz der
ander tag jm brachet],

vor tag fÿrend wier uss vor
Venediger portt gen ÿstria zü
und fÿrend vor Parentz hin und

20. kamend an die porten hin jn gen

Rubigo [sinistra manus]. Daz ist sechs welsch mil von

8. o. 16. sorában ,*Venediger*’ helyett ,*Venediger*’ áll a kéziratban.

9. o. 21. s.: ,*Rubigo*’ földrajzi fekvésére vonatkozólag a lapszálon

- Parentz und von Venedy hondert
welsch mil gen Parentz. Daz wirt
gen Rubigo 106 welscher mil. Da
25. lagen wir zwo necht still winds
halb.
It. zu Parentz ist ain bistum und seyt
man mir, es ligend da zwen hailig lichnam,
Sant Laurus und Sant Letherius.
10. It. zu Rubigo litt die hailig junck-
fräw Ewfemia lipphafftig jn aim
stainin sarch. Han ich gesenchen. Da
selbs stand och vil cappellen vor
5. der statt umb.
It. zu Rubigo [sinistra manus] füren wir uss,
und kam uns ain gegen wind, daz
wir hinder sich ain mil oder zwo
faren müstend jn ain tal am
10. windeschen land, ist Ossero genant.
Da selbs lagend wir dry nächt still,
und ist ain ruchs land, und fandend
nütz aldda zekaffen, den ain scheffery.
Da fand man flaisch ze kaffen. Und
15. am mentag frü nach Bonifacy, waz
der 14. tag juny, kam uns gütter
wind, das wir bis mittag von
Ossero gen Zara [im windeschen land] fürend. Da hielt
der patron die bilgrin jnder galle,
20. und kam ich mit unserm tolmetsch
jn die stat mit des patrons schaffner.
Da sach ich das grab Sant Symeons
des grechten. Der lit jn aim sarch [im thum des
bistumbs]
hoch ob aim altar nebend dem kor
25. jn aim gwelb. Und fürend glich jn zwain
stunden wyder jn die gallee usser der
statt und fürend furter hin weg. Und
ist von Rubigo bis gen Zara by zway

„*sinistra manus*“ áll. Hasonló megjegyzések („*sinistra*“- vagy „*dextra manus*“) találatnak a következő oldalakon, egészen a 15.-ikig.

- hondert welscher mil: das wirt von Venedÿ gen
30. Zara [sinistra] 300 mil welscher. Und fûrend andem
11. selben mentag zû Zara nach mittag
wider hin weg und fûrend jn dem
gebiereg bis nacht. Da lies man die äncker
jn. Und mornendigs frü am zinstag [am 10. tag junÿ]
5. kam uns gütter wind und fûren durch
das gebiereg uss jn daz wÿtt mer. Und
an mittwoch vor mitt tag waren
wir vor Rogus [sinistra] jm wÿten mer.
Das ist 200 mil von Zara, wirt von
10. Venedÿ 500 mil welscher gen Rogus.
It. jndes Nürnbergers receppt han ich
fonden, das Rogus sye ain starcke,
veste statt und ain comun für sich selbs
jn Schlaffenÿa. Daz sind windeschn land des
15. küngrichs Cruacia gelegen, und erkennen
den küng von Ungern für iren heren,
dem sÿ jârlich zins geben. Und dem
türgeschen kaiser müse sÿ alle jâr
grosz trÿbutt geben, daz er frid mit jn halt.
20. It. Sant Blasius hapt und hend ligend
zû Rogus, ist mir gesagt, jn Sant Blasius
kirchen.
It. von Rogus drÿsig mil gen Kathera.
und zû nechst da by lit ain statt, haiszt
25. Budua. Da endet sich daz land Schlaffenÿa.
daz ist windesche land, und hept sich an
das land Albanÿa.
It. jn den vergangen tagen haben
die galiotten und jr heren zwÿratt
30. nachtz grosse sorg geheppt winds
halb, òn wissen der bilgrin.
It. an zinstag vor Barnabe starb
ain Holender, haut gehaisen Adrianus Johannes.
12. It. am fritag Sant Anthonius tag, Confessor, der

12. o. l. s.: „*Sant Anthonius tag, Confessor, der zû Badow litt*“ a kéz-
iratban az első sor fölé van írva. Az első sor így szólt: „*It. am fritag frü*
vor essentz zitt, waz.“

- zû Badow litt, frü vor essentz zitt, waz
 der drÿzechend tag junÿ, fûrend wir
 jm wit mer für vor Corfun. Das ist ain [sinistra]
5. kriechisch statt. Da sind zwaÿ schloss bÿ,
 als man mir sagt. Und Corfun lit 300
 mil von Rogus, das wirtt von Venedÿ
 800 mil gen Corfun welscher. Corfun
 ist och den Venedigern under worfen
10. und gehorsam und ist kriechische sprach
 zu Corfun, als man sagt.
 It. am sonntag Sant Vitztag, waz der
 15. tag junÿ, kamen wir gen Modon [sinistra]
 am morgen vor ÿmbis. Und
15. ist von Corfun gen Modon 300 mil,
 wirtt von Venedÿ 1100 mil welscher.
 Und haiszt das land umb Modon
 Morea und wechszt der romonÿer
 da. Das ist vast starker win. In
20. Morea ist flaisch wolfail. Und habend
 darinn sy den banwall und mengerlaÿ, als
 ich zû Modon vernam. Doch der Tûreck
 haut das land vast verhercht und ge-
 schädigett. Die Venediger hand och
25. vast starck bÿ mitt graben, dicken muren
 20, 30 und 40 schûch dick, und ver-
 borgen gwelben und werinen dar jnn
 da lausen machen. Der win ist ach
 wolfail da.
30. It. vor der statt stand vil hütten mit
 ströw gedecktt. Dar jnn sind vil lütt:
 Ziginer, Tûrcken, Windesch und von andern
13. landen. Da hortt ich sagen, das
 der Tûreck sÿ hin uss fordertte,
 aber sÿ hieltend sich denocht alda
 uff uffkamen. (?)
5. It. zû Modon jn Sant Johans kirchen,
 [ist ain bistumb dar jnn] lit

13. s.: ,am' elött ,und' áll, de törölve van.

15. s.: ,110 mil' áll tévesen ,1100 mil' helyett.

- Sant Lew ain bilgrin lipphaftig und Sant
Anastasius hapt. Han ich gesenhen.
It. am mentag nach Vitte, 16. die
junÿ, vor tag jn der nacht fürend
10. wir zû Moden wÿder uss und
hettend clainen wind und fürend
des selben morges bald für ain
statt, haiszt Korun, ist der Venediger.
Umb die selben statt facht man so
15. vil wachtelen, das man sÿ jn tonen
jnsaltzt und gen Venedÿ fûrt, als
man mir sagt. Und uff den aubent
kam uns gûtter wind.
It. an mittwoch nach Vitte, 18. dies
20. junÿ, kamend wir gen Candia [dextra] vor
vesper zitt umb die drüw.
It. zû Kandia ist ain patriarch, der
ist unsers patrons Berÿ Landow
vatter. Und jn dem selben münster
25. ist Sant Tÿtus häpt, der 122 junger
und appostel ainer, zû dem die eppistel
am cristag singende staut. Und ist daz
minster jn sinem namen gebuwen. Und
litt nebend der statt am gebierg ain
30. hocher berg, daruff Sant Pauls geflochen
ist, da er cristenlichen glaben zû Kandia
und jndem land predigett, [als man sagt].
dar jnn litt ach Sant Barberen häpt
und Sant —, des hohen docters und
35. lerers, bain ains.
It. von Modon gen Candia 300 mil, wirt
von Venedÿ gen Candia 1400 mil.
14. It. jnder hailgen geschrift staut Creta,
das ist Candea.

13. o. 20. s.: ‚Candia’-ra vonatkozólag a lapszélen ‚dextra’ áll, fö-
lötte ‚sinistra’ törölve.

32. s.: ‚predigett’ után egy áthúzott ‚kriechisch’ helyett a lap szélé-
ről ‚als man sagt’ betoldatott.

34. s.: a Szent neve hiányzik a kéziratban.

- It. der malfasÿer wechsett zu Kandia,
den man in vil land fûrtt.
5. It. am donstag lagen wir zû Kandia still
und uff die nacht fûren wir jndie
gallee.
It. am fritag vor tag fûren wir zû
Kandia wÿder von der portten. Waz
10. der 20. tag junÿ.
It. es ligend vil ÿnselen jm mer gen
Radis wertt, die man sicht, und umb Radis.
It. am samstag kamen wir znacht
gen Radis [dextra manus] und am sonntag waren
15. wir zû Radis bÿ dem ampt und sachen
da den dorn von unsers heren
cron, als er gecrünt wartt.
It. der drÿsig pfenning ain, dar
umb Judas Jhesum Cristum verkafft, [ist schön
20. silbrin und statt ain brust bild daruff,
gemintzet mit ainer caputz].
It. ain messin crütz, das ist uss dem
becke gossen worden, darüber unser
her der jüngern die füß wûsch jn cena.
25. [It. Sant Johans baptisten hand].
It. Sant Jergen hand und arm, des marterers.
It. Sant Pelasius hand.
It. ain stücklÿ vom hailgen crütz und sust
vil hailtum, costlich geziertt und jn
30. gefasset.
It. von Candia gen Radis 300 mil, wirt
von Venedÿ 1700 gen Radis.
It. die statt mur zû Radis ist 15
schûch dick, und sind bÿ sechshondertt
35. johanniter brüder da von allen cristelichen
landen und sind...
15. It. am sonntag vor Johans, waz 22.
dies junÿ, nâch vesper, fûren wir
zû Radis uss mit gûttem wind.
It. an Sant Johans aubet hieltend
5. die Walchen Sant Johans fûr,

mit 24 latteren an aim sail uffzogen,
mit pffiffen, trometen und mit fröden,
als sich tag und nacht schaiden wolt,
in der gallee.

10. It. an Sant Johans tag, waz zinstag, zu nacht kamen
wir nebend
das kingrich Cÿpern uff dem mer.
Das lit von Radis 300 mil, daz wirt
von Venedÿ 2000 mil welscher

15. am anfang der ynsel.

It. an mittwoch, als die sonn
zû gnaden geng, kamen wir
gen Salinee [sinistra], ist hondert mil von anfang
ander ynsel Zippern [bis dahin]. Und stät

20. da am mer ain alte zebrochne
kirch,
haist zû Sant Lazarus
und litt zwelf mil da von ain
hocher berg, haiszt zûm hailgen

25. crütz. Da sind etlich bilgrin hin
geritten, die sagen mir, es sÿ
des grechten schachers crütz da,
als man in gesagt hab, und indem
selben ain stuck vom hailgen crütz,

30. das selbig crütz hab Sant Helena

16. da gelausen jn Zippern uff dem berg. [daz habind
sy gesehen].

Und ist da ain saltz see, da temperirt
die son das saltz, und ist schön wis
hertt saltz, schier als hell als cristall.

5. It. der brüder ob dem berg vom hailgen
crütz kam jndie gallee und zagt den
heren und brüder unszers heren negel, ain[er]
waz der spitz ains fingers lang, und Sant
Annen, unser fröwen müter hand, han ich gesehen.

15. o. 10. sora után a kéziratban két sor törölve van, és pedig „fűren
wir vor der ynsel Radis jm mer, das ist 300 m.”

21—22. sor: „kirch” és „haiszt” közzött a kéziratban törölve van: „sol
vor zitten ain bistumb gewesen sin.”

10. It. am samstag vigilia Petri et Pauli
apostolorum, 28. dies junÿ, fûrend wir
zû Salines uss der portten am
morgen, als die son uff gieng, und
fûrend hin und wÿder und mochtend
15. nit faren für sich und kamend am
land Zÿpern hinder sich wÿder an
land bis an sonntag znacht Petri
et Pauli apostolorum. Da kam uns wind,
das wir von Zÿppern vom land fûrend.
20. It. am zinstag, der erst tag julÿ,
nach mittag umb drÿ ersachend
die marner und galiotten Jaffett
und wärent ettwas jrrig under
ain anderen, das sich entail under
25. jn nit erkanten. Und als den brüdern
das hailig land gezaigt ward, sangend
sÿ ‚Te deum laudamus.‘ Und
als sich tag und nacht schied,
kamen wir jn die portt mit allen
30. fröden jn dem namen gottz.
It. von anfang der ynsel Cÿpern bis
gen Jaffett 300 mil, wirt von Venedi 2300 mil.
17. Und lagend da vor der portt jnder
gallee, bis die glaitz lütt kamen.
It. am samstag nach Ûlrice, waz
5ta dies julÿ, umb vesperzitt fûrt man
5. uns zû Jaffet an daz haÿlig land. Und
zalten die haÿden uns jn das gwelb
am mer. Das ist ain fechstall der
haiden, und wen die bÿlgrin an
das land tretten, ist da ablas
10. aller sünd für pen und schuld.
Jaffet haut den namen von alter
Joppe, dar von man jnder hailgen
geschrift vil geschriben find.
It. am zinstag nach mittag, waz
16. o. 27. s.: ‚sangend‘ után ‚die brüder‘ állott; ‚brüder‘ töröltetett és
‚die‘ ‚sy‘-re javittatott.

15. der achttend tag julÿ, hettend
die patron concordiert mit
den hayden. Und warend mit
den eseln da, darzû der
gardian von Jherusalem. Und
20. rÿtten nach mittag gen Rama.
Also kamen wir da in daz spittal.
Da habend die parfûsen ain husz-
wirtt jnn.
It. an der mittwoch am morgen
25. hielt der gardian mess frû und
verkont den bilgrin, wie sich
sÿe halten sölten uff daz hailig
land. Und an der mittwoch nach
18. vesper rytten wir gen Lÿdow. Statt
ain grosse zerbrochene kilch, und da
der frontaltar stat, da ist Sant Jerg,
der hailig rytter, enthaptet worden.
5. Und ist da ablas 7 jar 7 karren.
It. am samstag, der 12 tag julÿ,
frû vor tag rytten wir zû Rama
uss und ee wir an das gebierg
kamen, rÿtten wir für die Arbo.
10. Das sind lit, die alwegen am feld
lÿgen über jâr. Die hetten an fünf
oder sechsz ortten jr gezelten und
hütten uffgeschlagen ze ring
und als die wagenburgen und
15. hetten fil herden mit allerlaÿ fech
och mit kemeltieren, alten und jungen,
umb sich gan, des sy sich den mertail
ernerren. Und ziechend von aim land
zû dem andern, wa sÿ dan denn
20. fech waÿd haben mÿgen, und ist
jrer vast fil.
It. uff dem weg kamen wir gen
Emas. Da ist die statt, da die
zwen brüder unszern heren Jhesum
25. Cristum am ostertag jm brechen

- des brotz erkanten. Da ist
 ablas 7 jar 7 kar. [Da selbs lit Cleophas begraben
 und noch da bÿ lit Machabeurum
 die statt. Und noch dabÿ uff aim berg lit
 30. Samuel der prophet. Ablas 7 jar 7 kar. an jedem ortt].
 It. zû nechst da bÿ lÿt Ramata. Von
 dannen sind bÿrtig Samuel der
 prophet und Josepf, der daz hailig grab macht.
19. It. dar nach rÿten wir durch ain tal.
 Zaiht man uns, wie David Golÿam,
 den grosen man, mit aim stain zû tod
 geworffen hett. Ablas 7 jar 7 kar.
5. Also kamen wir am samstag znacht
 umb vesper gen Jherusalem. Da stünden
 wir vor der stat ab und fÿrt uns der gardian
 für den tempel unsers heren Jhesu
 Cristi. Da lÿt ain stain vor nach
10. jn der mittle. Da ist unser her von
 ðnmacht wegen mit dem crÿtz nÿder
 gefallen. Da ist ablas 7 jar und 7 kar.
 Und wen die bÿlgrin zû Jherusalem
 jn gand, so haben sy ablas für pen und schuld.
15. [Und fÿrtend uns da in das spittal].
 It. am sonntag frÿ, Sant Margarethen
 tag, der drÿzechend tag julÿ, giengen
 wir frÿ uss dem spital gen Zÿon zû
 dem parfÿser closter, und am weg
20. zagt man uns die statt, da unser her
 Jhesus Cristus den drÿ Maria am
 ostertag erschin. Ablas 7 jar 7 k.
 It. die statt, da unser frÿw stünd uss=
 wendig an Caÿphas hus, do die
25. Juden jeren son Jhesum darjnn ge
 fangen hetten jn der nacht mit
 grossen laÿd. Ablas 7 jar 7 k.
 It. die statt, da Sant Johans unser
 frÿwen prediget und mess hett
30. nach der uffart. Ablas 7 jar 7 kar.
20. It. die statt, da unser frÿ nach der

- uffartt 17 jar jr wonung hett
und och jr end des tods da nam jn
bÿ wesen der zwelfbotten, da ist
5. ablas aller sünd für pin und schuld.
It. die statt, da Sanctus Mathÿas zû
ainem zwelffbotten erwelt ward.
ablas 7 jar 7 k.
It. die stat, da Sant Peter jngedenck
10. ward der wortt Cristi: Ee der han
zwÿrat krätt, wirst min drystet
lagnen. Ablas 7 jar 7 kar. Er hat
och da pitterlich umb sin sind gewainet.
[It. die statt, da die Juden den zwelf
15. botten den todten lib unser fröwen
genommen wolten han, als sy jn zûm
grab trügend. Ablas 7 jar 7 kar.]
It. jn Annas hus ist ain kirch, hand
die Armenier jnn, haiszt zû den
20. engeln, dar jnn Jhesus hertteklich
geschlagen ist worden. Da ist ablas
7 jar 7 kar.
It. jn Caÿphas hus ist ain kirch,
haiszt zû Sant Salvator. Und habentz
25. och die Armenier jnn. In dem
selben hus waz gott die gantzen nacht
und hart gestosen und geschlagen.
Dar jnn ist noch der kerker, dar
jn sy jn gefangen jnder nacht
30. leyten — darjnn bin ich och gwesen —
die weil sy zû rät giengen. Der
fron altar jnder kirchen ist äch
der stain, dar das hailig grab
21. mit beslossen ist gwesen. Das ist
ain dicker, langer, schwärer stain.
An den ortten ist ablas aller sünd.
It. jm hoff ist die statt, da die Juden
5. das für hetten, und Sant Peter sin lognett.
Da ist ablas 7 jar 7 kar.
It. die statt, da die zwelf botten jn

- die welt zertaÿlt wurden. 7 jar 7 k.
 It. zwen stein, dar uff Jhesus und
10. Maria gesessen sind, da er jr und den
 zwelffboten prediget. An jedem ort
 ist ablas 7 jar und 7 kar.
 It. Sant Steffes grab. Ablas 7 jar 7 k.
 It. die stat, da das osterlamb gebraten ward
15. und da das fûszwasser den jungern zû
 weschen gewermet ward. Ablas
 7 jar und 7 kar.
 It. das ortt, da unser liebe fraw jr
 gebet gewonlich volbracht haut.
20. Ablas 7 jar und 7 kar.
 It. da der fronaltar jm closter Syon
 stat, da ist die statt, da unser lieber
 her Jhesus Christus mit sinen jungern das
 osterlamb und nachtmal gessen haut.
25. Da ist volkomer ablas für pin und schuld.
 Und glich darneben stat ain altar
 zûr rechten hand. Da hett er jn die
 fûsz gewâschen. Ablas 7 jar 7 kar.
22. It. usswendig der kirchen am kor
 gaut man ain stegen uff. Da ist ain
 zerbrochne cappell. Daselbs ist der
 hailig gaist am pfingstag zû
5. unser lieben frôwen und den hailgen
 zwelf botten komen. Da land die
 haiden och nieman jnn, den es sond
 vil altvâtter da begraben sin. Da ist
 ablas für pin und schuld aller sind.
10. It. ain cappell, da Jhesus zû den jungern
 kam zû beschlossenen türen jnn und
 Sant Thomas das nit glaben wolt
 nach jnn halt des ewangelis. Da ist
 ablas 7 jar 7 kar.
15. It. under der kirchen Syon lÿt
 begraben David, Salomon und ander
 altvâtter. Die selben gräber haut
 min her gesenchen, aber ich nit.

- Als uns num die hailgen stett ge
20. zaigt wurden, gaben uns der
garden und sin mit brüder den
ymbis jm gottz hus, allen brüdern
gemainlich. Und nach ymbis giengen
wir wyder jn das spital.
23. It. an dem sonntag vor genäpft
liesz man uns jn den tempel umb
vesper zit. Da tetten sich die münch
an jn jr korreck und mentel. Und
5. giengend die heren und brüder all
mit jn jn ainer process mit brinenden
kertzen jn unser fröwen cappel, die
dan die parfuser jnn hand, zû dem
frön altar der cappelle. Das ist die
10. statt, da unser lieber Jhesus siner
müter Marie des ersten erschin nach
der urstende. Abblas 7 jar 7 kar.
It. nebend dem altar zûr rechten hand
ist ain vergettert loch jn der mur.
15. Dar jnn ist ain stuck, daran unser
her gaisselt ward. Da ist ablas aller sind.
It. zû der lincken hand ist ain altar. Da
ist daz hailig crütz lang gestanden,
als es von Sant Elena fonden ward.
20. Und ist noch ain stuck vom hailgen crütz
da. Alda ist ablas 7 jar 7 kar.
It. jn der selben cappel lit ain mar-
mel stain. Das ist die stat, da das hailig crütz
erkent ward durch erkickung ainer
25. todten fröwen, die daruff erkÿckt
ward vom tod zûm leben, dar durch man
bericht ward, welches das hailig crütz
waz under den drÿ crützn. Da ist
ablas 7 jar 7 kar.
24. It. vor der cappell ligen zwen sinwell
stain. Da ist ander ainen statt Jhesus
gestanden und ander andren Maria
Magdalena, als er jr nach der ur-

5. stende erschin als ain gartner.
Da ist applas 7 jar 7 kar.
It. der kerker, dar jnn die Juden
Jhesum behieltend, bis das crütz
berait ward. Ablas 7 jar 7 kar.
10. It. die statt, da unserm heren von
Juden sine claiden getailt wurden
und los darumb wurffen. 7 jar 7 ka.
It. ain langen stegen ab ist ain cappel,
da Sant Helena gebettet haut, und
15. ain fenster, darjnn sy gesessen ist
und lügt hin ab, wie man züm hailgen
crütz grüb. Ablas 7 jar 7 kar.
It. nebend dem altar ab ist ain
hüle jm velsen. Da ist das hailig
20. crütz, das sper, die nagel und die
dürne kron fonden worden durch
Sant Helena, nach dem lyden Christi
drühondert und syben jar. Da ist
ablas aller sund für pin und schuld.
25. It. under ainem altar ist ain
stain vergättertt, daruff unser
her jm Pylatus hus gekrünt und
verspottet ward. 7 jar 7 kar.
25. It. darnach giengen wir ain stegen
uff. Da ist der berg locus Caluarie.
Das ist die statt, da unser her Jhesus
Cristus am stamen des hailgen crütz
5. gestanden ist. Da ist noch das loch,
dar jnn das hailig crütz gestanden
ist. Und nebend dem loch ain
grosser schram und spalt jm velsen,
als sich die stain spielten jm sterben
10. unsers heren Jhesu Christi. Und nit wýt
von dem spalt ist Maria, Johanes und
die andren Merien gestanden. Da
hand die parfuser jetz ain altar.
Und sust hand die jeorsyter die
15. cappel jnn. Ablas für pen und

schuld volkomender.

It. under der cappel ist ain cappel
jm velsen. Da sicht man och den
obern spalt durch nyder jm velsen.

20. Inder selben kappel ist Adams häpt
fonden worden. Dar jnn ist och
Melchisedechs grab und andrer
küng greber. Ablas 7 jar 7 k.

It. die statt, da unser liebe fröw

25. den todten lichnam jrs sons, als
er von dem crütz gnomen ward,

26. uff ir schos het, bis man jn zu dem
grab gestattet mit grosem jamer
und laÿd. Da ist volkomender ablas
für pen und schuld aller sünd.

5. It. die cappel des hailgen
grabs stat jn ainem sinwellen
kor jn der mittle. Da ist
ablas für pen und schuld aller sünd.
Also nam die process ain end.

10. Und zû mitternacht hielt man
mess bis jn tag umb ächte
oder nüne. Am mentag dar
nach fûrt man uns wÿder
jn das spitäl. Da rûbedten

15. wir den tag us und die nacht.
It. syben sectten der cristen
sind jm tempel zû Jerusalem:

barfüsen

kriechen

20. jeorsiten

jacobiten

jndianer

suriani

armenÿer

27. It. am zinstag am morgen frü fûrt
man uns uss dem spittal für das
hus, da Feronica unserm heren
das antlit drücknet mit aim

5. tûch, das noch zû Röm ist, als er
das crütz trüg. Abblas 7 jar 7 k.
It. des richen mans hus, der jnder
hell is. Da ist nit abblas.
It. die statt, da fil andächtiger
10. fröwen waineten, und unser her
zû jn sprach: «Ir tochtren von Jheru-
salem, jr sölle nit wainen über
mich, sonder wainen über ùch und
über üwer kind!» Abblas 7 jar 7 k.
15. It. die statt, da unser her Jhesus Christus
under dem crütz önmächtig ward,
und die Juden Symonen Cyreneun
zwungen, das er jm half, daz crütz
tragen. Abblas 7 jar 7 k.
20. It. da unser liebe fröw jrn son
das crütz sach tragen, und die
schacher mit giengen, da ist
abblas 7 jar und 7 kar.
It. darnach giengen wir under
25. aim gemureten gwelbten
bogen hin über die sträs.
28. Da ligend zû obrest jm bogen zwen
gross stain. Da ist der ain stain,
dar uff unser her Jhesus Christus gestanden
ist jn Pÿlatus hus, da er verurt-
5. telt ward. Das ander ist der
stain, daruff Pÿlatus stünd, da er
die urtel gab. Abblas 7 jar 7 k.
It. die stat, da unser fröw gelernt
haut jn der jugent. Abblas 7 jar 7 k.
10. It. Pÿlatus hus. Da laut man kain
cristen jetz jn. Da ist applas für
pen und schuld, und vor dem hus,
7 jar und 7 k.
It. dabÿ ain gäsclin hinuf ist Hero-
15. des hus. Abblas 7 jar 7 k.
It. das hus, da Jhesus Maria Mag-
dalena jr sünd vergab. Abblas 7 jar 7 k.

- It. das hus Joachim und Anne, dar
jnn sy Mariam erzogen hand. 7 jar 7 k.
20. It. die portt, da man Sant Steffen
us fûrtt und da man jn verstainget.
Da ist applas 7 jar 7 k.
It. dar nach giengen wir durch
das tal Josophatt. Dar jnn
25. ist ablas 7 jar 7 kar.
29. Item darnach kamen wir zû ainer
kirchen, giengen wir 52 staffel ab,
da ist unser fröwen grab. Ablas aller sünd.
It. dannen hin kamen wir an den
5. Ölberg. Da ist ain hîle jm velsen,
dar jnn unser lieber her Jhesus Christus
gebettet und blütigen schwaisz
geschwitzt haut, und der stain,
daruff jm der engel erschien und
10. jm den kelch siner marter zögt.
Da ist ablas aller sünd für pin und schuld.
Item die stat, da Jhesus die drÿ
junger hiesz wachen und betten
und sy zû drÿmaln schlaffend fand.
15. Ablas 7 jar 7 k.
It. die statt jm gartten, da Petrus
Malchussen das or abschlûg und
jn Jhesus wÿder gesund macht.
Ablas 7 jar 7 kar.
20. It. Noch da bÿ die stat, da Judas
unserm heren den kuss gab und
jn die Juden angriffen und sÿe ze
ruck nÿder fielend. Ablas 7 jar 7 k.
It. die stat, da Jhesus über Jherusalem
25. wainett. Ablas 7 jar 7 kar.
30. Item die statt, da der engel unser fröwen
ain balmen zwÿ bracht und jr ver-
kont die zÿtt jrs tods. Ablas 7 jar 7 k.
It. die statt, die da haiszt Gallilea,
5. da Jhesus den jungern erschien nach
der urstende. Ablas 7 jar 7 k.

- It. oben uff dem Ölberg ist die
statt jn ainer cappel, da unser
lieber her Jhesus Christus zû hÿmel
10. für. Da sicht man noch die drÿtt
und mit besonder des rechten füsz
jn ainem herten stain. Da ist ablas
für pen und schuld aller sind.
It. dar nach kamen wir gen Bettfage.
15. Daz ist die statt, da unser her am
balm tag die zwen junger die
eslin holen lies. Ablas 7 jar 7 k.
It. die stat, da die zwelf botten den
glaben machten. Ablas 7 jar 7 k.
20. It. da unser her den jungern das
pater noster machet und lertt
zû betten. Ablas 7 jar 7 kar.
It. da unser fröw rûbet, wen sy
die hailgen stett sÿcht. Ablas 7 jar 7 k.
25. It. die statt, da Jhesus Sant Jacoben dem
mindern am ostertag erschin, und
darnach Sant Jacob andaz end begraben
ward. Ablas 7 jar 7 kar.
31. It. Zacharÿas grab. Ablas 7 jar 7 k.
It. da das dorff Gettsamÿ gestan-
den ist. Ablas 7 jar 7 kar.
It. Absalons grab.
5. It. jm tal Syloe hett Judas sich selv
gehenckt, und Judas hus.
It. ain bron, da unser fröw die
tücher wÿsch. Ablas 7 jar 7 k.
It. das wasser Natatorium Sÿloe,
10. da Jhesus den blinden gesenhend
machett. Ablas 7 jar 7 k.
It. da die Juden Ÿsaÿam mit ainer
hiltzin segen von ain andren schnitten.
Ablas 7 jar 7 k.
15. It. vil krufften und löcher, darjn
die junger und ander geflochen
sind und mit sonder die junger,

- als Jhesus gefangen ward. da ist
 ablas 7 jar 7 kar.
20. It. der gotz acker Acheldemach,
 der umb die drysig pfening kafft
 ward. Ablas 7 jar und 7 kar.
 It. am berg vor der statt zagt
 man uns die guldin portt. Die
25. ist verschlagen und beschlossen,
 und land die hayden kain cristen
 dar zû gan. Ablas
 aller sünd.
32. It. der tempel der hayden statt
 nit wÿtt von der guldin porten. In der
 statt da selbs ist Salomans tempel
 gestanden. Da land die hayden
5. die cristen nit jn. Also giengen
 wir wÿder jn die statt jn daz
 spittal und ausen zemorgen und...
- It. an dem vorgeschriben zin-
 stag divisionis appostolorum,
10. waz der fünfzechend tag july,
 nach mittag rytten wir gen
 Bethlehem. Da sachend wir
 nebend dem weg Abakucks
 hus, daz ist zerbrochen, und
15. Helÿas hus, da wonend cristen
 jnn von der gürttel, und kamen
 nach vesper da hin. Da machten
 die barfüßen aber ain process
 mit sampt den bilgrin, jr jeder
20. mit ainer brinenden kertzen,
 und giengen von erst jm crütz
 gang. Da zaigt man uns ain
33. cruft, da Sant Jeronimus und
 sins jungers Eusebius gräber

31. o. 27. s.: ‚*ablas*‘ után ‚*7 jar 7 kar*‘ törölve van a kéziratban és
 a következő sorban ‚*aller sünd*‘ van írva.

32. o. 7. sora után az eredetiben öt sornyi üres hely van.

- sind. Und jn der kirchen sol er
die biblin zů lattin translatiert
5. haben. Doch Sant Jeronimus lib
ist gen Rom geführt worden.
Abblas 7 jar 7 kar.
It. darnach giengen wir jn daz
münster. Zů der rechten hand
10. stat ain altar, da ist unser her
Jhesus Christus beschnitten worden,
da ist ablas aller sünd.
It. uff der andren syten stat
ain altar, da kamen die hailgen
15. drö küng hin mit jrem oppfer.
Abblas 7 jar 7 kar.
It. nach da by gaut man ain
stegen ab under den kor. Ist
ain schöne kappell, mit marmel
20. stain gefüttert, dar jnn stat
ain altar, und under dem altar
lit ain stain. Ist ain stern jn
gehäwen. Daz ist die statt, da
unser her Jhesus Cristus geborn
25. ist und nach da by stat ain altär,
und vor dem selben jm velsen
34. jst die kripp gestanden, dar jn
Jhesus geleýt ward. Da ist an
baýden ortten ablas aller sünd.
It. hinden jn der cappel gät man
5. jn ain cruft, dar jnn sind der
önschuldigen kinder jnn gelegen.
Abblas 7 jar 7 kar. Und bliben
also da die nacht jm crützgang
und jm minster, und zů mitter nacht
10. hielt man messz bis zů tag an
der mittwoch. Da rýten wir
wýder gen Jherusalem jn daz
spittal.
It. das minster zů Bethlehem
15. haut 44 marmelstaine

sül an vier zylletten. (?)
 It. ander mittwoch ze aubet
 liesz man uns wýder jnden
 tempel zû dem andern mal.

20. Die selbigen nacht schlûg
 man zû rýtter dis nach
 geschriben, die dann jn
 Berÿ Landow gallee gewesen
 sint, mit namen.

25. Usser ainer gesellschaft
 von Schwaben.

35. Her Johans Wernhern von Zýmern, frýher.
 Her Hainrichen von Stöffeln, frýher.
 Her Hansen Truchsäsen zû Waltpurg.
 Her Beren von Rechberg.

5. Her Baltizarn von Büchel.
 Ain ander gesellschaft
 uss Paÿern, Francken und
 Schwäben.

Her Sigmond Schenck von Schenckenstain.

10. Her Ûlrich von Braittenstain.
 Her Hainrich von Schauburg.
 Her Haimbrand notthaft. Der starb
 zû Kandia. Gott gnad jm!
 Her Wernher notthaft.

15. Her Mathis }
 Her Wýglis }
 Her Lucas } von Achaim gebrüder.
 Her Jerg von Gomppenberg.
 Her Hans Häsing.

20. Her Burckhart Nussdorfer.
 Her Sebastian von Sýboldstorff.
 Her Gilg Minchöwer.
 Her Michel Riedrer.
 Her Casper Sünler.

25. Her Eberhart von Brandenstain.
 Her Casper Hellritt.
 Her Jerg von Egelstain.
 Her Hans von Frýberg. Der starb

- zũ Zÿppern. Gott sy im gnädig!
36. Umb und von Strassburg.
 Her Hans Spender.
 Her Jerotheus Ratzenhuser. Blaib zũ Radis.
 Her Casper von Mettelhusen.
5. Her Peter Velsch.
 Her Adolf von Colmer.
 Her Hans Stang.
 Her Jacob Bäger von Gaiszspoltzhaim.
 Her Volmer von Mombern.
10. Her Sigmond von Marspack usz Francken.
 Rynlender.
 Her Johan von Braittenbach, vicitum jm Ringa
 Her Michel von Bamgartt.
 Her Adam von Bangartt.
15. Her Johan Quade.
 Uss Franckrich.
 Her Johan Jaÿ.
 Uss Savaÿ.
 Her Peter von Pems, her zũ Brandis.
20. Her Her Johannellus von Proana, her
 zũ Lenis.
 Summa der edeln
 heren und rytter
 brüdern 40
25. und 10 sind jn der
 andern galle. Stand
 jr namen am 21. blat.
37. It. der andern brüder, priester.
 herenknecht und anderrer
 sind 64: wirt an ainer sum
 104 bÿlgrin.
5. als non die rytter geschlagen
 wurden, hett man messz bis
 umb 8 oder 9 am donstag
 am morgen. Da giengen wir
 wider jn das spittal und bliben

10. dar jnn ligen bis an fritag
nach mittem tag.
It. am fritag, waz der acht-
zechend tag julj, nach mittag
rÿtten wir über das pierg
15. zû Zacharÿas hus, da unser
fröw zû Elisabethen kam
über das gepierg und der
mangnificat ward da gemacht.
Ablas 7 jar 7 kar.
20. It Zacharÿas macht den psalmen
«benedictus dominus deus Israhel.»
Daselbs schraib Zacharÿas
also blind, das sin son Johannes
haisen sölt. Abblas 7 jar 7 kar.
25. It. die statt, da Johannes porn ward.
Applas aller sünd. Da bÿ zaigt
38. man uns ain loch jm velsen,
dar jnne Johannes geflechnet
ward, da Herodes die kint
lin todt und marttert.
5. It. Sant Sÿmeons hus, der
Jhesum jm tempel enphieng.
Ablas 7 jar 7 kar.
It. darnach kamen wir zû
aim kriecheschen closter.
10. Da ist under aim altar die
statt, da das hailig crütz ge-
wachsen ist. Da selbs zaigt
man uns och Sant Barbara
hand. Da ist ablas 7 jar
15. 7 kar. Also kamen wir die
selben nacht wÿder jn das
spittal und lagend dar jnn bis
an samstag umb vesper zitt.
Item am samstag umb vesper
20. rÿtten wir uss an den Jordan
und kamen daran am sonntag
vor tag. Und als die sonn

- schier uffgan wolt, hüben
wir an zû baden jm Jordan.
25. Da schwam ich zway mal hin
über. Und ist der Jordan ain
39. trüb wasser. Und ist das Todt
Mer nach dabÿ, das man es sieht
bÿ ainer halben tütschen mil.
Da selbs ist Zadoma und Gamurra und
5. die fünf stett undergangen.
An dem Jordan ist ablas aller
sünd für pen und schuld.
It. am sonntag, als die son uff
geng, sassen wir am Jordan
10. wÿder uff und rittend gen
Jericho under den berg Qua-
rentana. Da rûweten wir
an aim bach bÿ ainer müllin.
It. da selbs giengen etlich heren und
15. bilgrin und ich mit jnnen uff
den berg; und jn der middle des
bergs kamen wir jn die hûle,
dar jnn unser her Jhesus Christus
die virtzig tag fastet. Da
20. ist ablas für pen und schuld aller
sünd. Und ist sorgtzlich dar jn zû
gend von gäche des berges und
füro giengen wir den berg uff.
Ze oberst da ist ain zerbrochne
25. cappel und wesen. Das ist die
statt, da Jhesus vom tüffel hin
geführt ward, jn zû versûchen,
40. nach jnn halt des ewangelis. Da
ist ablas 7 jar 7 kar. Also
ritten wir vor vesper von danen
und rûwetend jn der nacht bÿ
5. ainem dorff und warend am
mentag frü uff und kamend
gen Bethania.
It. als wir am mentag frü kamen

- gen Bethania, zaigt man uns
10. ain kirchen. dar jnn ist Lazarus
grab, als jn Jhesus erkickt
vom tod. Ablass für pen und schuld.
It. das hus Symonis leprosi, dar jnn
Jhesus, unser lieber her, mit jm
15. aus und Maria Magdalena
jm sin füsz salbet und mit jrem
har trücknet. Ablass 7 jar 7 k.
It. die hüser Marie Magdalene
und Marthe. Da ist jn jettwederm
20. ablass 7 jar 7 kar. Also kamen
wir vor mittag wider gen
Jherusalem am mentag und
umb vesper liesz man uns zûm
drÿtten mal jn tempel. Da
25. warend wir aber jnn die
nacht bis an zinstag umb
daz morgen essen. Da giengen
41. wir wider jn das spittal.
Hernach stand die
heren und ritter
uff Augustin Con-
5. terinus gallee:
Her Johann gräfe zû Sulm.
Her Götzfrid von Eppenstain.
Her Philips von Bücken.
Her Schmasman von Rapperstain.
10. Her Vernand von Nûwenburg.
Her Jerg Marx.
Her Caspar von Bollach.
Her Nÿcolaus von Mellervucker.
Her Jeronime von Sovaÿ.
15. Her Glam Affernaÿ.
Summa zechen, wirt
über al fünfzig
rÿtter jn beÿden
galleen.
42. It. am zinstag, Sant Maria Mag-

- dalena tag, der zwaÿ und zwaintz-
igest tag julÿ, ze aubet umb vesper
rÿtten wir zû Jherusalem uss
5. und kamen vor mittag an der
mittwoch gen Rama. Da lagen
wir bis an sontag nach Sant
Jacobs tag. Waz der 27. tag julÿ.
Da ritten wir von Rama gen
10. Jaffa an die portt. Und des
selben aubetz fûrt man uns jn
die gallee, und lagend da jn
der portt bis an zinstag znacht.
Da fûrend wir vom hailgen land.
15. [Von Salines ist 7 mil tûtscher gen Nÿcosÿa,
daz ist ain hoptstat in Zÿpern, und Famagusta,
ist ôch ain hoptstatt in Zippern. Lit zeichen mil
davon am mer. Da sind wir nit gewesen.
It. Her Hans von Frÿberg starb am samstag
20. znacht 2^a die augusti und lit begraben zû
Sant Jeorien, jn ainer kricheschen (kirchen)].
It. am fritag, der erst tag jm
ôgsten, kamen wir gen Salina
jn Zippern, waz Sant Peters tag.
25. Und fûrend am sontag vor tag
von Salina hin weg und kamen
am zinstag frû gen Lÿmiso, och
jn Zÿppern. Daz waz 5ta dies augusti.
It. am donstag, der sybend tag
30. des ôgsten, fûrend wir vor tag
zû Lÿmiso uss und kamend gen
Baffa, och jn Zÿppern.
It. am samstag vor assumptio,
waz Sant Laurentz aubet, 9. dies
35. augusti, fûrend wir zû Baffa
43. uss und kamend vigilia assumptionis
an unser frôwen aubet an
die Tûrckÿ zû aim schlosz, haiszt
zû Sant Jeorÿen. Ist 180 mil

5. von Zypern. Und ist noch dabÿ
 ain statt gelegen, haut Cagua
 gehaisen, die ist under gangen.
 Und furend glich wider von dannen
 und kamen am mentag znacht
10. vor Bartholomeÿ jn die porten
 zû Radis und furend an der
 mittwoch znacht zû Radis wider
 hinweg und am donstag am
 morgen umb sonnen uffgang
15. begegnet uns ain naff, das
 wir wider gen Radis fluchen
 müsstend.
 It. am donstag
 zû nacht vor Bartholomeÿ,
20. waz 21. dies augusti, furend
 wir zû Radis hin weg und Augustin
 Conterin mit siner galle mit
 uns und sust zwaÿ scheff.
 It. an mittwoch nach Bartho-
25. lomeÿ kamen wir gen Kandia,
 waz 27. dies augusti. Da starb
 her Wernher notthafft. Gott
 gnad jm! Da lagend wir 11
 tag still.
44. It. am samstag vor nativitate
 Marie, waz der sechst tag sepp-
 tembris, des haber agsten, da
 giengen wir ze nacht jn galle
5. zû Kandia und furend am
 sonntag frü hinnweg. Daz waz
 unser fröwen aubet.
 It. am fritag vor des hailgen
 crütz tag kamen wir frü gen
10. Modon und lagen den tag da
 still und giengend znacht wider
 jn die gallee und am samstag

- am morgen vor tag fürend
wir zů Modon usser der porten.
15. Waz der drýzechend tag sepptembris.
It. am fritag vor Matheÿ,
der nünzechend tag sepptembris,
kamen wir umb vesper oder
darnach jn die portt zů Corfan
20. und fürend der selben nacht
wýder hin weg vor mittnacht
mit frischem wind. Und am sonntag
Sant Matheus tag fürend wir
vor Arogus jm wýtmer hin
25. umb vesper zitt, waz 21. tag
des haberögsten, und am zinstag
nach Mauricÿ, 23. tag sepptembris,
füren wir vor Zara hin jm mer.
45. It. an der mittvoch vor Sant
Michels tag, waz der 24.
tag sepptembris, kamen
wir gen Barentz und warend
5. gefarn von Corfan jn fünf
tagen gen Barentz mit gütem
wind, den wir von gotz gnaden
hetten, und dingten ain bareken
zů Barentz umb süben togekatten;
10. und sasent darjn am fritag,
der 26. tag septembris,
am morgen 1 stund vor tag
und fürend gen Venedÿ bis
umb vesper zitt. Daz waz jn
15. zechen stunden hondertt welscher
mil wegs gefarn. Doch fürend
wir jn grossen sorgen des
winds halb jnder bareken,
dan der demön, darmit man
20. die bareken laÿtt, zerbrach uns.
It. am donstag nach Michenhelis,
waz der ander tag octobris, für
ich zů Venedÿ nach mittag uss

- und kam gen Terfis jn der nacht,
 25. das man mich jn liesz. Und kofft
 ain ross und kam gen Mengen
 haim an Sant Gallen aubet
 46. mit fröden, des ich gott dem
 allmechtigen lob und danck
 sag und von billich thûn sol.
 It. an Sant Gallen tag lûdend
 5. mich die rât zu Mengen und
 aussend mit mir ze nacht uff
 dem rautthus und schencktend
 mir von der haimfartt von
 Jherusalem. Und darnach
 10. an der mittwoch schicktend
 sÿ mich jn der statt bottschaft
 gen Sulgen zû aim — — —
 — — — — — und
 an derselben mittwoch, die
 15. wil der burgermaister, Hans
 Răber, und ich zû Sulgen warend,
 sammletten die von Mengen
 die viertzig haimlich und
 hettend rat über mich. Und
 20. mornendigs am donstag,
 da ich uss der kirchen gieng,
 da fiengend sÿ mich und
 leÿttend mich jn turn bis
 an samstag. Da leÿtend sÿ
 25. mich jn die klainen rautstuben
 jn ÿnsen an hend und an füsz.
 47. Hernach sind geschriben
 heren, rytter und knecht
 priester und ander
 brüder die dominus Beri
 5. Landow uffgedingt hat,
 gen Jherusalem uff daz

46. o. 4. s.: — az oldal végéig irott rész a kéziratban át van húzva, mivel e helyen *Beck* elfogatásáról van szó. — Ezután az eredetiben egy lap ki van vágva, kettő pedig tisztán követi.

hailig land zû füren
anno 1483.º

Uss Schwaben land ain gesellschaft.

10. It. Hans Wernher von Zymern frÿher
Baltizar von Büchel und Artus Lutten-
schlacher sine diener und knecht.
It. Hainrich von Steffel frÿher und
Schmid Hans, sin knecht.
15. It. Hans Truchsäsz zû Waltpurg der
jünger, Cûnrat Beck von Mengen, Peter
Koch von Waldse und Ûlrich Maler syne knecht.
It. Ber von Rechberg, und schülmaister
von Baben husen, sin knecht.
20. It. brüder Felix lesmaister zû Ulm, jr capplan.
Uss Paÿern, Francken und
Schwäben ain gesellschaft.
It. Her Sigmond Schenck von Schenckenstain.
It. Ûlrich von Braittenstain.
25. It. Haintz von Schauburg.
It. Haimbrand notthafft.
It. Wernher notthafft.
48. It. Mathis }
It. Wÿglis } von Achaim gebrüder.
It. Lucas }
- It. Jerg von Gompenberg.
5. It. Hans Häsingher.
It. Burckhartt Nussdorffer.
It. Bastion von Seiboldstorff.
It. Gilg Minchöwer.
It. Michel Riedrer.
10. It. Caspar Sünler.
It. Eberhartt von Brandenstain.
It. Casper von Hellritt.
It. Jerg von Egelstain.
It. Hans von Frÿberg.
15. It. Honburger jr tolmetsch, Gregorius

48. o. 7. s. : „Seiboldstorff“ helyett az eredetiben „Seboldstorff“ állott,
(l. a 35. o. 21. s. !)

Zeller, Fritz Spering, Jerg Koch, Ringuff
und Clässlin von Ulm, jre knecht all sechs.

Umb und von Sträsburg.

It. Her Hans Spender.

20. It. Jerotheus von Ratzenhusen zûm Stain.

It. Casper von Mÿttelhusen.

It. Peter Velsch.

It. Adolff von Colmer.

It. Hans Stang.

25. It. Jakob Peger von Gaiszspoltzhain.

It. Volmer von Momberern.

It. Her Hans Wintershusen.

It. Sigmond von Marspack uss Francken.

49. It. Laurentz tollmetsch, Jerg Schnitzer
Hans Erhart Gretzinger, jre drÿ knecht.
Rÿnlender.

It. Johan von Braitenbach, vicitum jm Ringköw.

5. It. Michel von Bangart.

It. Adam von Bangart.

It. Johann Quade.

It. Andres Becham.

Von Borbon bÿ Franckrich.

10. It. Firminus Lauteÿ, Galiardus Broe,
zwen priester und Anthonius ain laÿ.

Von Bomern hinder

der Marck.

It. vier priester und ain laÿ.

15. Uss Flandern.

It. junckher Rÿchgart Yttenhoffen
von Jent.

It. Johan Wallan von ÿppern und
Peter von Hanow, jr knecht.

20. Von Ungern.

It. Johannes archidÿaconus, Matheus canonicus,
Oswaldus plebanus, all drÿ priester,
und Petrus von Ethews ain burger.

20. s.: eredetileg a kéziratban „Jerotheus Ratzenhuser zûm Stain
állott; ez „Jerotheus von Ratzenhusen“-re javítottatt.

27. s.: eredetileg „Wintershuser“ állott s később az „r“ „n“-re javítottatt.

50. Uss Franckrich.
 It. Her Johan Jaÿ ain ritter und
 sÿben priester bÿ jm jn gesellschaft.
 Von Soffaÿ.
5. It. Peter von Pemes, her zû Brandis,
 und Jakob, sin knecht.
 It. zwen priester von Lenÿ.
 Von Schwitz.
 It. Johannes von Öschain priester und Rüdolf
10. von Schwanendingen bÿ Zürich.
 Von Sachszen.
 It. brüder Johannes Saphf
 von
 Libegk und Martin Fest ain burger
15. Von Engenland.
 It. Johannes Eming von Persidolia und
 Johannes Perrero, barfüser.
 Uss Holland.
 It. zwen priester und zechen laÿen,
20. da ist ainer von tod jnder gallee.
 Uss der Marck.
 It Jacobus Bolte ain priester.
51. Von Ynsbruck.
 It. Claus Schnider.
 It. ain fröw von Yppern uss Flandern.
 Summa 102 und ainer der
5. tod ist von Holand.
 It. mer fürt der patron zwen
 parfusen uss Pritanea und ain
 gräwen brüder uss dem Delfenat
 von Franckrich umb gotz willen.
10. Die wöllend gen Radis.
 It. brüder Johans Zwick kometter
 zû Tungstetten by Bern und sin knecht.
 It. Philips Hand.
 It. Ulrich Fittel von Ögspurg.
15. It. under der bilgrischafft gen
 Jherusalem sind 43 edler heren,
 ritter und knecht und 28 priester

- und münch und die andern der
heren, knecht und laÿen, die für
20. sich selbs faren.

De Venecia nobilis.

It. dominus dominicus de Barbarico 2
famulus suus.

52. Die sind tot uff der galle.

It. Her Hans von Friberg.

It. Her Haimprand notthafft.

It. Ringuff, des von Friberg knecht.

5. It. zwen Hollender.

It. ain priester uss Franckrich.

It. ain galiath ertranck.

53. Augusztin Contherin.

It. Her Schmasman von Rapperstain.

It. Her Vernand von Nüwenburg.

It. Her Jerg Marx.

5. It. Her Caspar von Bollach.

It. Her Nÿcolaus von Mellervucker.

Hessen.

graffe Johan von Sulms.

Her Götzfrid von Eppenstein, fryher.

10. H. Philips von Bicken.

It. Her Bernhart Braitenbach, thûmher
zû Mentz und 7 knecht hand sy.

It. Her Jeronime uss Sovaÿ.

It. Her Glam Affernaÿ.

52. o. 2. s. után törölve van a kéziratban: *It. Her Wernher no'.*

SZÓMAGYARÁZATOK.

1. o. *mentag* 1,14. hétfő; *offnen* 1,22. kinyilatkoztatni; *intestin* 1,26. (neutr.) = lat. *intestinum* belek, zsigerek; *behalten* 1,26. eltenni, megőrizni.

2. o. *mornendings* 2,2. következő (más) napon; *gaban* 2,15. = *gaban*, *gabbano* esőköpeny.

3. o. *luter* 3,6. tiszta, világos; *helfant zen* 3,8. elefánt foga.

6. o. *werckhuss* 6,7. fegyvertár, hadszertár; *zûg* 6,10. fegyver; *wör* 6,10. védelem; *pfisterj* 6,12. sütőház, pékség, *naff* 6,25. hajó.

7. o. *patron* 7,2. hajótulajdonos; *cortusj* 7,3. borraivaló; *process* 7,6. körmenet; *messacheln* 7,22. = *mess-achel* masc. kausula (misemondó ruha) Schwäb. Wb. IV. Sp. 1629.

8. o. *scherien* 8,11. poroszló, szolgál; *zenttilan* 8,18. = *zente-lenos* velencei városatyák; *zemen* 8,21. össze.

9. o. *trijmeln* 9,12. (Schwäb. Wb. II. Sp. 424. *trümmle*) tántorogni, támolyni; *galiotten* 9,13. hajósok; *galle* 9,14. gálya; *öndöwen* 9,13. hányni (?); *brachet* 9,16. június.

10. o. *ruchs* 10,12. nyers, érdes; *nütz* 10,13. semmi (l. Schwäb. Wb. IV. Sp. 2022. *nichts*).

11. o. *zinstag* 11,4. kedd; *receppt* 11,11. vény; *Nürnberg* 11,11. = *Georg Pfintzing* Nürnbergből, szerzője ama útleírásnak, melyet *Beck* forrásul használt; *comun* 11,13. község.

12. o. *romonijer* 12,18. romániai bor; *banwall* (?); 12,21. határsánc (?); *werinen* 12,27. védőművek; *Ziginer* 12,32. cigányok.

13. o. *drüw* 13,21. harmadik óra.

14. o. *malfasijer* 14,3. malváziai bor; *donstag* 14,5. csütörtök; *gen Radis wertt* 14,12. Rhodos irányában, — felé; *mes-sin* 14,22. sárga rézből való.

15. o. *latteren* 15,6. lámpa; *zû gnaden gen* 15,17. a nap leáldozik.

16. o. *temperirn* 16,2. megmelegíteni, melengetni; *marner*

16,²². hajós, tengerész; *sich erkennen* 16,²⁵. eligazodni, tájékozódni.

17. o. *glaitz lütt* 17,². révkalauz, hajókalauz; *zalten* 17,⁶. *zeln*-hez számlálni; *fechstall* 17,⁷. marhaistálló.

18. o. *kilch* 18,². templom; *karren* 18,⁵. = Quadragenen (Schwäb. Wb. IV. 222. ‚Karen’ = 40 napos böjt, a francia *carême*-ből) böjtölés; a kéziratban állandóan *kar* vagy *k*-val jelölve. *Arbo* 18,⁹. arab.

20. o. *zwjrat* 20,¹¹. kétszer; *drystet* 20,¹¹. háromszor.

22. o. *sond* 22,⁷. = sie sollen; *num* 22,¹⁹. tehát.

23. o. *vor genäempt* 23,¹. előbb említett; *vergettert* 23,¹⁴. elrácsozott; *erkickung* 23,²⁴. felélesztés, felelevenítés.

24. o. *sinwell* 24,¹. kerek, gömbölyű.

25. o. *spielten* 25,⁹. praeterituma a ‚*spalten*’-nek, hasadni, repedni.

28. o. *die urtel* 28,⁷. ítélet.

29. o. *zögt* 29,¹⁰. (kfn. *zöugen*) mutatni, mutogatni.

30. o. *balmen zwj* 30,². pálmaág; *drjtt* 30,¹⁰. lépés; *rübet* 30,²³, pihenni, nyugodni.

31. o. *hiltzin* 31,¹³. fás, fából való.

32. o. *gürttel* (femininum) 32,¹⁶. öv; *aber* 32,¹⁸. ismét.

34. o. *zjlletten* 34,¹⁶. sor (?).

36. o. *vicitum* 36,¹². < vicedominus (kfn. *viztuom* = Statthalter, Verwalter) kormányzó.

37. o. *magnificat* 37,¹⁸. ‚Magnificat’, dicsőítő ének.

38. o. *flechnen* 38,². (Schwäb. Wb. II. Sp. 1579. *flöh(n)en*) elrejteni, menekülni.

39. o. *sorgtzlich* 39,²¹. veszélyes; *gäche* 39,²². meredekség; *wesen* 39,²⁵. lakás.

44. o. *haber agst* 44,⁸. szeptember.

45. o. *demön* 45,¹⁹. kormánylapát (?).

51. o. *gräwen* 51,⁸. szürke; *Delfenat* 51,⁸. 1349 óta francia provincia.

NÉVMUTATÓ.

Jegyzékbe foglaltam, Jézus és a szentek neveinek kivételével, melyek szerint a napok el vannak nevezve, a szövegben előforduló összes tulajdonneveket részben abban a szabályozott alakban, amint a R. és M.-féle gyűjteményes kiadásban találtam, részben pedig a kézirat szerinti alakban. Ahol ajánlatosnak látszott, utaltam a szokottabb alakra. Minden név mellett a könnyebb megtalálhatóság céljából számmal megjelöltem, hogy az eredeti szövegben mely oldalon és hányadik sorban fordul elő. A szövegben a kézirat eredeti írásmódját megtartottam.

Abakuck l. Habakuk.	Babenhuseu, Schülmaister von
Absalom 31,4.	47,19.
Achaim, Gebrüder von 35,15—17,	Badow 12,2.
48,1—3.	Baffa 42,32, 35.
Acheldemach (Acker) 31,20.	Bäger, Jacob B. von Gaiszspoltz-
Adam 25,20.	haim 36,8. 48,25.
Adrianus Johannes, ein Hol-	Baltisar von Büchel l. Büchel.
länder 11,33.	Bangartt, Adam von 36,14. 49,6 ;
Affernaÿ, Glam 41,15. 53,14.	Michel von 36,13. 49,5.
Albanien 11,27.	Babarico, Dominus Dominicus
Alexandria 3,18.	de (Venecia) 51,22.
Anna, l. Sant Anna.	Barentz l. Parenzo.
Anthonius (laÿ aus Frankreich)	Barfüsser 23,8. 26,18. 32,18.
49,11.	Bayern 35,7. 47,21.
Araber (Arbo) 18,9.	Becham, Ändres 49,8.
Arbo l. Araber.	Beck, Conrad B. von Mengen
Armenier (keresztény felekezet)	1,3. 9,3. 47,16.
20,19. 25. 26,24.	Ber von Rechberg l. Rechberg.
Arogus l. Ragusa.	Berg zum hailgen Crütz 15,24.
Artus, Luttenschlacher 47,11.	Bern 51,12.
Augsburg 51,14.	Berÿ Landow l. Landow.

- Bethanien 40,7,9.
 Betlehem 3,22. 32,12. 34,14.
 Bethphage (Bettfage) 30,14.
 Bicken, Philipp von 41,8. 53,10.
 Bollach l. Bullach.
 Bolte, Jacobus 50,22.
 Bomern l. Pommern,
 Borbon (Frankreich) 49,9.
 Braitenbach, Bernhart B. thüm-
 her zu Mentz 53,11.
 Braittenbach, Johann von 36,12.
 49,4.
 Braittenstain, Ulrich von 35,10.
 47,24.
 Brandenstain, Eberhart von 35,25.
 48,11.
 Brandis l. Pems.
 Britannien 51,7.
 Broe, Galiardus (aus Frankreich)
 49,10.
 Büchel, Balthasar von 35,5. 47,11.
 Bücken, l. Bicken.
 Budua 11,25.
 Bullach, Caspar von 41,12. 53,5.
 Burckhart Nussdorffer, l. Nuss-
 dorffer.
 Cacoba (Cacua) 43,6.
 Caiphas 19,24. 20,23.
 Calvarienberg 25,2.
 Candia 13,20, 22, 31, 36, 37. 14,2, 3,
 5, 9, 31. 35,13. 43,25. 44,5.
 Castell 3,27. 8,9.
 Cattaro (Kathera) 11,23.
 Clässlín (aus Ulm) 48,17.
 Cleophas, l. Kleophas.
 Colmer, Adolf von 36,6. 48,23.
 Constantinopel 5,10. 6,3.
 Constantinus 5,14.
 Contarini, Augustino (Schiffs-
 patron) 41,4. 43,21. 53,1.
 Corfu (Corfun) 12,4, 6, 8, 8, 11, 15.
 44,19.
 Creta 14,1. l. Candia.
 Croatien (Cruacia) 11,15.
 Crusikiere (Kloster) 4,5.
 Cypern, l. Zypern.
 David 19,2. 22,16.
 Delfenat (Dauphiné) 51,8.
 Ebron 3,21.
 Egelstain, Jerg von 35,27. 48,13.
 Elias (Heljas) 32,15.
 Elisabeth 37,16.
 Emaus (Emas) 18,23.
 Eming, Johannes E. von Persi-
 dolia (in England) 50,16.
 England 50,15.
 Eppenstain, Götzfrid von 41,7.
 53,9.
 Erhart, Hans Erhart Gretzinger,
 l. Gretzinger.
 Ethews, Petrus von E. (aus
 Ungarn) 49,23.
 Euphemia 10,2.
 Eusebius 33,2.
 Famagusta 42,16.
 Felix (Fabri) Lesmaister zu
 Ulm 47,20.
 Feronica, l. Veronica.
 Fest, Martin 50,14.
 Firminius Lautey, l. Lautey.
 Fittel, Ulrich F. von Ögspurg
 51,14.
 Flandern 49,15. 51,3. [2,23.
 Flötten, Wirtt zu der (Venedig)

Franken 35,7. 36,10. 47,21. 48,28.
 Frankreich 36,16. 49,9. 50,1. 51,9.
 52,6.

Frau aus Yppern 51,3.
 Fryberg, Hans von 35,28. 42,19.
 48,14. 52,2, 4.

Gaiszspoltzhaim, Jacob Bäger
 von 36,8. 48,25.

Galiardus Broe, l. Broe.

Galiläa 30,4.

Georgiten 25,14. 26,20.

Gethsemane (Gettsamä) 31,2.

Glam, l. Affernaä.

Goliath 19,2.

Gomorrha (Gamurra) 39,4.

Gomppenberg, l. Gumpenberg.

Grab, heilige 26,5.

Gretzinger, Hans Erhart 49,2.

Griechen (Christen) 26,19.

Gumpenberg, Georg von 35,18.
 48,4.

Gürtelchristen 32,16.

Habakuk 32,13.

Haimbrand notthafft 35,12. 47,26.
 52,3.

Hand, Philips 51,13.

Hanow, Peter von 49,19.

Häsinger, Hans 35,19. 48,5.

Heiden 17,6, 8, 17. 22,7. 31,26.
 32,1, 4.

Hellritt, Casper (von) 35,26. 48,12.

Heläas, l. Elias.

Hessen 53,7.

Holland 50,18. 51,5.

Holländer 52,5.

Honburger (tolmetsch) 48,15.

Indianer (Christen) 26,22.

Innsbruck 1,17, 19. 51,1.

Istrien 9,18.

Jacob (knecht) 50,6.

Jacobiten (Christen) 26,21.

Jaffa (Jaffet = Joppe) 16,22, 32.
 17,5, 11. 42,10.

Jaä, Johann 36,17. 50,2.

Jent (Gent) Rychgart Ytten-
 hoffen von 49,17.

Jeorsyter, l. Georgiten.

Jericho 39,11.

Jeronime von Soväy 41,14. 53,13.

Jerotheus Ratzenhuser, l.
 Ratzenhuser.

Jerusalem 1,12. 17,19. 19,6, 13.
 26,17. 27,11. 29,24. 34,12. 40,22.
 42,4. 46,9. 47,6. 51,16.

Jesaia (Ysaäas) 31,12.

Joachim 28,18.

Johannellus, l. Proana.

Johannes (Jünger) 25,11. 37,23, 25.
 38,2.

Johannes, Adrianus J., ein Hol-
 länder 11,83.

Johannes archidäaconus (aus
 Ungarn) 49,21.

Johanniterbrüder 14,35.

Joppe = Jaffa 17,12.

Jordan 38,20, 24, 26. 39,6, 9.

Josepf, l. Joseph.

Josaphat (Tal) 28,24.

Joseph 18,33.

Judas 14,19. 29,20. 31,5, 6.

Juden 20,14. 21,4. 24,7, 11. 27,17.
 29,22. 31,12.

Kathera l. Cattaro.

Kleophas (Cleophas) 18,27.

- Koch, Jerg 48,16.
 Koch, Peter (von Waldsee) 47,16.
 Koron (Korun) 13,13.
 Lando (Landow), Peter (Berÿ)
 Schiffspatron Waldburgs 13,23.
 34,23. 47,4.
 Laurentz (tollmetsch) 49,1.
 Lauteÿ, Firminus L. (aus Frank-
 reich) 49,10.
 Lazarus 40,10.
 Lenis l. Proana.
 Lenÿ (in Savoyen) 50,7.
 Limissol (Lÿmiso) 42,27,31.
 Lübeck 50,14.
 Lucas von Achaim 35,17. 48,3.
 Luttenschlacher, Artus 47,11.
 Lydda (Lÿdow) 18,1.
 Lÿdow l. Lydda.
 Lÿmiso l. Limissol.
 Machabeurum 18,23.
 Mainz (Mentz) 53,12.
 Malchus 29,17.
 Maler, Ûlrich 47,17.
 Maria 19,21. 21,10. 23,11. 25,11,12.
 28,19.
 Maria Magdalena 24,3. 28,16.
 40,15, 18.
 Mark (Bomern hinder der Marck)
 49,13. 50,21.
 Marspack, Sigmund von 36,10.
 48,23.
 Martha 40,19.
 Marx, Jerg 41,11. 53,4.
 Matheus canonicus (aus Ungarn)
 49,21.
 Mathis von Achaim 35,15. 48,1.
 Melchisedech 25,22.
 Mellervucker, Nÿcolaus von 41,13.
 53,6.
 Mengen 1,3, 16. 45,26. 46,5, 17. 47,16.
 Mentz (Mainz) 53,12.
 Mettelhusen, Casper von l. Mÿt-
 telhusen.
 Minchöwer, Gilg 35,22. 48,8.
 Modon 12,13, 15, 17, 22, 13,5, 10, 36.
 44,10, 14.
 Momber(er)n, Volmer von 36,9.
 Morea 12,18, 20. [48,26.
 Muran 4,10.
 Mÿttelhusen, Casper von 36,4.
 48,21.
 Natatorium Sÿloe (Quelle) 31,9.
 Nicosia (Nÿcosÿa) 42,15.
 Nürnberger (Georg Pfintzing)
 11,11.
 Nussdorffer, Burckhart 35,20. 48,6.
 Nüwenburg, Vernand von 41,10.
 53,3.
 Ölberg 29,5. 30,7.
 Öschain, Johannes von 50,9.
 Oswaldus plebanus (aus Un-
 garn) 49,22.
 Ossero 10,10, 18.
 Parenzo 9,19, 22, 23, 27. 45,6, 9.
 Peger, Jacob P. von Gaisz-
 spoltzhaim l. Gaiszspoltzhaim.
 Pem(e)s, Peter von P., Herr zu
 Brandis 36,19. 50,5.
 Perrero, Johannes 50,17.
 Persidolia, Johannes Eming von
 Persidolia 50,16.
 Peter Koch (von Waldsee) l. Koch.
 Peter von Hanow l. Hanow.

- Petrus (Jünger) 29,16.
 Petrus von Ethews (aus Ungarn) 49,23.
 Pilatus 24,27. 28,4, 6, 10.
 Pommern 49,12.
 Pforte, Goldene 32,2.
 Proana, Johannellus von P., Herr zu Lenis 36,20.
 Quade, Johann 36,15. 49,7.
 Quarentana (Berg bei Jericho) 39,11.
 Räber, Hans, Bürgermeister von Mengen 46,15.
 Radis l. Rhodus.
 Ragusa (Rogus = Arogus) 11,8, 10, 12, 21, 23. 12,7. 44,24.
 Rama 17,20. 18,7. 42,6, 9.
 Ramatha (Ramata) 18,31.
 Rapperstain, Schmasman von 41,9. 53,2.
 Ratzenhusen, Jerotheus von R. zum Stain 36,3. 48,20.
 Ratzenhuser l. Ratzenhusen.
 Rechberg, Ber von 2,11. 35,4. 47,18.
 Rheingau (Ringa) 36,12. 49,4.
 Rheinländer 36,11. 49,3.
 Rhodus (Radis) 14,12, 12, 14, 15, 31, 32, 33. 15,3, 13. 36,3. 43,11, 12, 16, 21. 51,10.
 Riedrer, Michael 35,23. 48,9.
 Ringa l. Rheingau.
 Ringuff 48,16. 52,4.
 Rogus l. Ragusa.
 Rom 27,5. 33,6.
 Rovigno (Rubigo) 9,21, 24. 10,1, 6, 28.
 Rubigo l. Rovigno.
 Rudolf von Schwanendingen bei Zürich 50,9.
 Rychgart Yttenhoffen von Jent 49,16.
 Sachsen 50,11.
 Salines (Salina) 15,18. 16,12. 42,15, 23, 26.
 Salomon 22,16. 32,3.
 Samuel 18,30, 32.
 Sant Anastasius 13,6.
 « Anna 16,9. 20,18. 28,18.
 « Antonin 3,19.
 « Barbara 4,4. 5,25. 13,33. 38,13.
 « Blasius 11,20, 21,
 « Caucion (Cancion?) 3,23.
 « Cristoffel 5,26.
 « Cosman 5,21.
 « Damian 5,21.
 « Daniel 3,15.
 « Elena l. Helena.
 « Gregorius 5,28.
 « Gregorius Nazancenus = Gregor von Nazianz 4,17.
 « Helena 5,12, 15. 15,30. 23,19. 24,14, 22.
 « Jacob der mindere 5,5. 30,25, 27.
 « Jeorien 42,21. 43,4.
 « Jeremias 3,26.
 « Jerg 5,1, 2, 4, 23. 14,26. 18,3.
 « Jeronimus 33,1, 5.
 « Johannes 3,16. 4,15. 13,5. 14,25. 19,28.
 « Laurus 9,29.
 « Lazarus 15,22.
 « Letherius 9,29.

Sant Lew 13,6.

« Lucÿa 4,1, 3.

« Magnus 3,26.

« Mangnus l. Magnus.

« Maria Magdalena 5,18.

« Martin 5,27.

« Mathÿas 20,6.

« Maximus 3,24.

« Nazerus 6,1, 3.

« Nerÿ Achilleÿ (genit.) 4,23.

« Pangracÿ 4,24.

« Pauls 5,9. 13,30.

« Pelasius 14,27.

« Peter 20,9. 21,5.

« Sabina 4,27.

« Salvator 20,24.

« Sapp 3,20.

« Steffen 4,10. 5,22. 21,13.
28,20.

« Sÿmeon 10,22. 38,5.

« Theodorus 4,19.

« Thomas 22,12.

« Tÿtus 13,25.

« Zacharÿas 4,15.

Saphf, Johannes S. von Libegk
50,12.

Savoyen (Sovaÿ) 36,18. 41,14.
50,4. 53,13.

Schauburg, Hainrich von 35,11.
47,25.

Schenck, Sigmond Sch. von
Schenckenstain 35,9. 47,23.

Schenckenstain l. Schenck.

Schlaffenÿa l. Slavonien.

Schmasman l. Rapperstain.

Schmid, Hans 47,14.

Schnider, Claus 51,2.

Schnitzer, Jerg 49,1.

Schwaben 34,26. 35,8. 47,9, 22.

Schwanendingen, Rüdolf von
Sch. by Zürich 50,10.

Schweiz (Schwitz) 50,8.

Seiboldstorff, Bastion von 35,21.
48,7.

Simon von Cyrene 27,17.

Simon leprosus 40,18.

Slavonien (Schlaffenÿa) 11,14, 25.

Sodom (Zadoma) 39,4.

Solms, Johann Graf v. S. 41,6. 53,8

Spender, Hans 36,2. 48,19.

Spering, Fritz 48,16.

Stain, Jerotheus von Ratzen-
husen zûm Stain 48,20.

Stang, Hans 36,7.

Stöffeln, Hainrich von 2,10. 35,2.
47,18.

Strassburg 36,1. 48,18.

Sulgen [(bei Mengen)=ma Saul-
gau] 46,12, 16.

Sulm(s) l. Solms.

Sünler, Casper 35,24. 48,10.

Suriani (Christen) 26,23.

Sÿboldstorff l. Seiboldstorff.

Syloe (Tal) 31,5.

Sÿon l. Zion.

Terfis l. Treviso.

Totes Meer 39,1.

Treviso (Terfis) 45,24.

Trient 1,20.

Truchsess, Hans l. Waldburg.

Tungstetten, Johannes Zwick zû
T. by Bern 51,12.

Türkei 43,3.

Türken 12,22, 32. 13,2.

Ulm (Felix lesmaister zû) 47,20.
(Clässlin von) 48,17.

Ungarn 11,16. 49,20.

Usser Verjul (Weinhändler) 2,20.

Velsch, Peter 36,5. 48,22.

Venecia 51,21.

Venedig 2,2, 4, 14, 22, 24. 3,3, 12, 28.

6,6, 7. 7,11. 9,22. 10,29. 11,10.

12,7, 16. 13,16, 37. 14,32, 15,14.

16,32. 45,13, 23.

Venediger 2,28. 6,12, 22. 7,6. 8,16, 19.

9,18. 12,9, 24. 13,13.

Verjul l. Usser.

Vernand l. Nüwenburg.

Veronica (Feronica) 27,3.

Volmer von Mombern l. Mombern.

Walchen (Italiener) 15,5.

Waldburg, Hans Truchsess zu
1,5. 35,3. 47,15.

Waldsee, Koch von W. l. Koch.

Wallan, Johan W. von Yppern
49,18.

Werner notthaft 35,14. 43,27.
47,27. (52,2).

Winden 12,32.

Windisches Land 10,10, 18.
11,14, 26.

Wintershusen, Hans 48,27.

Wyglis von Achaim 35,16, 48,2.

Yppern 49,18. 51,3.

Ysaÿas l. Jesaia.

Yttenhoffen, Rychgart Y. von
Jent 49,16.

Zacharias 31,1. 37,15, 20, 22.

Zadoma l. Sodom.

Zara 10,18, 23, 30. 11,1, 9. 44,28.

Zeller, Gregorius 48,15.

Zigeuner 12,32.

Zimmern, Hans Wernher von
2,9. 35,1. 47,10.

Zion (Syon) 19,18. 21,21. 22,15.

Zürich (Schwanendingen by
Zürch) 50,10.

Zwick, Johans, kometter zu
Tungstetten by Bern 51,11.

Zypern 15,12, 19. 16,1, 16, 31. 35,29.
42,16, 17, 24, 28, 32. 43,5.

HASZNÁLT MŰVEK.

- V. *Michels*, Mhd. Elementarbuch, Heidelberg 1912. (Röv. Michels).
- F. *Kauffmann*, Geschichte der schwäbischen Mundart im Mittelalter und in der Neuzeit mit Textproben und einer Geschichte der Schriftsprache in Schwaben, Strassburg 1890. — (Röv. Kauffmann).
- H. *Fischer*, Schwäbisches Wörterbuch, Tübingen 1904 ff. (Röv. Schwäb. Wb.).
- F. *Kluge*, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, Strassburg 1910.
- M. *Lexner*, Mhd. Taschenwörterbuch, Leipzig 1910.
- Röhrich und Meisner*, Deutsche Pilgerreisen nach dem heiligen Land, 1890. (Röv. R. és M.)
- J. *Berg*, Ältere deutsche Reisebeschreibungen, Giessen 1912.
- K. *Bohnenberger*, Zur Geschichte der schwäbischen Mundart im XV. Jahrhundert. Allgemeines und Vokale der Stammsilben, Tübingen 1892. (Röv. Bohnenberger).
- Felix Fabris* Wallfahrtsbuch. A kalocsai érseki könyvtár 102. sz. kézirat.

TARTALOM.

Előszó.

I. Történeti rész.

	Lap
Bevezetés	5
A kézirat	7
Beck Konrád	9
A napló forrásai	13
A mű keletkezésének ideje és helye	17
Beck útitársainak jegyzéke	18

II. Grammatikai rész.

I. Magánhangzók.

A/ Hangtan.

Rövid magánhangzók	23
Hosszú magánhangzók	25
Diphthongusok	28
Rückumlaut	30

II. Mássalhangzók.

Semivocalisok	31
Liquidák	31
Nasalisok	32
Nasalizáció	33
„H” hehezet	34
Spiransok	34
Explosivák	37
Affrikáták	41

I. Névragozás.

B/ Alaktan.

Erős főnévragozás	41
Erős hímneműek	41
Erős nőneműek	43
Erős semlegesneműek	44
Gyenge főnévragozás	45
Gyenge hímneműek	45
Gyenge nőneműek	46
Gyenge semlegesneműek	46
Más ragozás-osztályok	46
Melléknévragozás	46

	Lap
Erős melléknévragozás	47
Gyenge melléknévragozás	48
Határozott névelő	49
Határozatlan névelő... ..	49
A többi névmás	49

II. Ige és igeragozás.

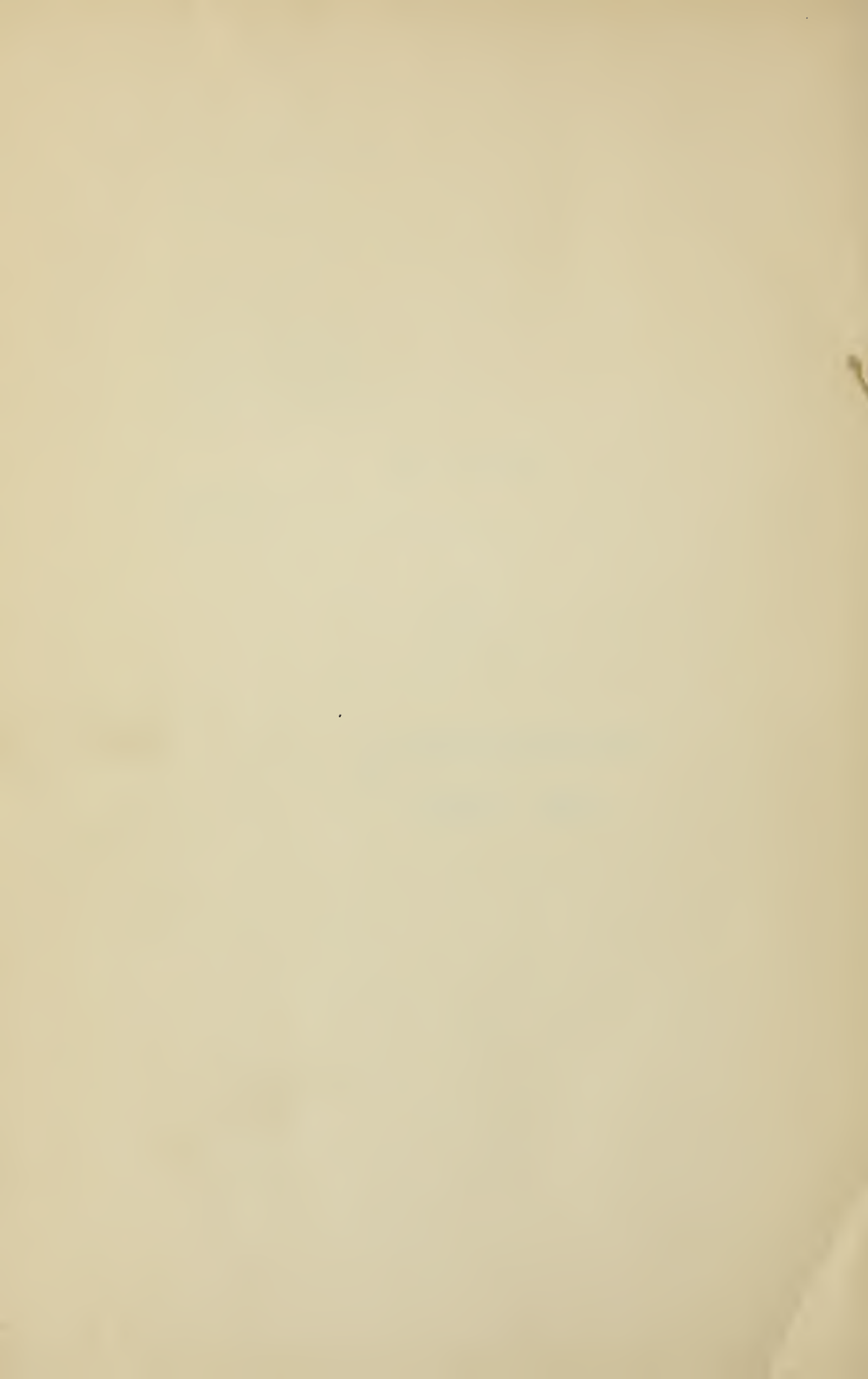
Ablautsorok	49
Erős igék ragozása	53
Gyenge igék ragozása	54
Praeteritopraesentiák	55
A verbum substantivum... ..	55
A 'haben' ige... ..	55

III. A szöveg.

Szómagyarázatok	98
Névmutató... ..	100
Használt művek	107

UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY

SEP 24 1923

Auszug aus der in ungarischer Sprache abgefassten Studie:

KONRAD BECK'S PILGERBUCH

AUS DEM XV. JAHRHUNDERT.

Untersucht und herausgegeben von

JOSEF SZEGZÁRDI.

Das Pilgerbuch *Konrad Beck's* aus dem Jahre 1483, das uns in der Kalocsaer Handschrift Nr. 119, dem sogenannten Bart-Kodex, erhalten ist, gehört zu der Art Literatur, die im 14., 15. und 16. Jahrhundert anlässlich der Pilgerfahrten nach dem Heiligen Lande entstanden ist. Meine Arbeit gliedert sich in drei Hauptteile:

1. Geschichtlicher Teil.
2. Grammatischer Teil.
3. Textabdruck.

I. Geschichtlicher Teil.

Konrad Beck aus Mengen, diener des *Truchsesses Johannes von Waldburg*, unternahm im Jahre 1483 mit seinem *heren* eine Pilgerfahrt nach dem Heiligen Lande und hat diese Reise in einem Büchlein beschrieben, das wir als richtiges Reisetagebuch ansehen müssen, vor allem auf den ersten siebzehn Seiten, die Beck ohne Zweifel auf der Reise selbst geschrieben hat, da die Schriftzüge absatzweise unregelmässig wechseln. Der grössere Teil des Büchleins allerdings und zwar von Seite 17 bis zum Schluss ist in der Heimat entstanden, das ergibt sich daraus, dass die Schrift von da weiter ganz gleichmässig verläuft; in der Angabe Seite 35, dass *Her Haimbrand*, der die Ritterschaft des Heiligen Grabes empfangen

hatte, auf dem Rückweg *zu Kandia starb*, ist ein terminus post quem.

Die Handschrift.

Die in der Kalocsaer erzbischöflichen Bibliothek befindliche Handschrift stammt aus der Sammlung Patachich; unter den deutschen Handschriften befindet sich noch ein umfangreicher Kodex (Nr. 102), der das Pilgerbuch *Felix Fabris*, des gelehrten Ulmer Mönchs, enthält.

Die von Konrad Beck eigenhändig geschriebene Handschrift umfasst 35 Papier- und 4 angeheftete Pergamentblätter, Grösse: 20 $\frac{1}{3}$ cm: 14 $\frac{1}{5}$, und ist in einen reichverzierten Leder- einband gebunden.

Auf der Innenseite des Deckels befinden sich in einem Papierumschlag unter durchsichtigem Marienglas Barthaare, auf dem Türchen steht, von Beck geschrieben:

Cünrat Beckē bart vō Jherusalem anno 1483°.

Aus diesem Grund heisst der Kodex: Bartkodex. — Ein lateinischer Text im Kodex besagt, dass Beck den Bart abgeschnitten und mit andern Reiseerinnerungen aus dem Heil. Lande sorgfältig aufgehoben habe. Der Schreiber des lateinischen Vermerks kennt den Grund, weshalb Beck dies getan habe, nicht; in der Handschrift findet sich kein Hinweis darauf.

Konrad Beck.

Der Verfasser des Bartkodex heisst Konrad Beck, stammt aus Mengen in Württemberg, nicht Memmingen, wie Felix Fabri in seinem Pilgerbuch und nach diesem Röhricht und Meisner in ihrem Werk: *Deutsche Pilgerreisen nach dem heil. Lande* irrthümlich angeben. Dass er aus Mengen stammt, sagt er selbst in dem Büchlein (S. 1,3, 16. 45,26. 46,5, 17. 47,16.); der Ort Sulgen (heute Saulgau), den er S. 46,12, 16. nennt, liegt in der Nähe Mengens. Er war *diener* Hans des Jüngern, Truchsess von Waldburg, ein genaueres Verhältniss zu seinem Herrn gibt er selbst nicht an. Fabri dagegen schreibt (Kalocsaer Kodex 102, S. 6): *Conrat Beck burger zu Memingen ain erberer fürsichtiger man der hern schaffner und versorger der herschaft*.

Memmingen stand nie im Abhängigkeitsverhältnis zum Hause Waldburg, Mengen dagegen war von den Habsburgern den Truchsessern als Pfandbesitz überlassen worden.

Ein Konrad Beck aus Österreich unternahm mit Herzog Friedrich von Österreich, dem nachmaligen Kaiser Friedrich dem Dritten, im Jahre 1436 und nochmals 1440 eine Pilgerfahrt (R. u. M. S. 475). Der Vater unseres Beck kann es nicht gewesen sein, da nach dem lateinischen Vermerk dieser Johannes geheissen hat. Unsere Handschrift war später im Besitz des Hieronymus Beck von Leopoldsdorf, dessen Vater Marcus hiess; er war ein Nachkomme des obengenannten Conrad Beck, des Begleiters Kaiser Friedrichs des Dritten, und hat um 1552 ebenfalls eine Pilgerfahrt unternommen. Die Familie Beck stammt wohl aus Österreich, ein Zweig mag in Mengen, das ja ursprünglich österreichisch war, ansässig gewesen sein. Die Handschrift kam aus Mengen nach Österreich und so konnte sie leicht in ungarischen Besitz übergehen. Über Beck finden sich in Mengen, in der Kön. Landesbibliothek in Stuttgart, in den Archiven des Hauses Waldburg, so auf Schloss Zeil und auf Wolfegg, keine Angaben.

Beck hat die beschwerliche Reise wohl deshalb unternommen, um, dem Zuge der Zeit folgend, der vielen Ablässe, die mit dem Besuch der heiligen Stätten verbunden waren, teilhaftig zu werden. Deshalb verzeichnet er gewissenhaft die ganzen und halben Ablässe. Für die Schönheiten der Stadt Venedig, des Meeres, und der Sehenswürdigkeiten in Palästina hat er kaum ein Auge, er erhebt sich also in dieser Hinsicht über ähnliche Reiseschriften seiner Zeit nicht. Auch andere Reisende dieser Zeit finden kaum ein Wort, um die Gefühle auszudrücken, die sie in der Fremde bewegt haben mögen.

Die Quellen des Tagebuchs.

An einer Stelle (S. 11,11.), doch nur so nebenbei, nennt Beck das *recept* des *Nürnbergers*, dem er eine Angabe über die Stadt Rogus (Ragusa) entnimmt. Dieser Nürnberger ist der seinerzeit hochberühmte und bekannte Nürnberger Patrizier Georg Pfintzing, der 1436 und 1440 Pilgerfahrten unternommen und sie beschrieben hat. Beck hat, soweit aus dem in R. u. M. enthaltenen Abdruck des Pfintzingschen Pilgerbuchs

ersichtlich ist, den auf Palästina bezüglichen Teil ausgeschrieben (R. u. M. 73—90, Beck Seite 19—40). Die Übereinstimmungen sind in die Augen fallend, doch decken sich zuweilen Einzelheiten in den Angaben nicht.

Ausser dem, was Beck im *„Nürnberger“* findet, enthält sein Büchlein das, was er gesehen hat, schliesslich, was ihm die Schiffsknechte, Mitpilger, und die Mönche, die die Pilger durch Palästina begleiteten, erzählt haben.

Als Quellen gelten demnach:

1. Wenigstens eine geschriebene Vorlage,
2. das, was er selbst gesehen hat,
3. das, was er von andern erfahren hat.

Zeit und Ort der Aufzeichnung.

Wann und wo Beck sein Tagebuch geschrieben hat, sagt er uns nicht. Aus der Form und dem Inhalt der Handschrift können wir schliessen, dass er Seite 1—9 am Schluss seines Aufenthaltes in Venedig, Seite 10—16 auf der Fahrt, zum Teil wohl in Jaffa, Seite 17—53 in der Heimat niedergeschrieben hat: diesen letzten grösseren Teil im Anschluss an Pfintzing und auf Grund von Anmerkungen, die er sich während der Fahrt durch Palästina und auf der Rückfahrt gemacht hat. Ein *terminus post quem* ist schon oben angegeben worden. Der grösste Teil des Büchleins ist also nach der Rückkehr in die Heimat, also nach Mitte Oktober 1483 geschrieben worden.

Das Pilgerverzeichnis.

Wertvoll für den Historiker ist das genaue Verzeichnis aller Pilger, die an der Pilgerfahrt teilgenommen haben. Bei Felix Fabri, Bernhard von Breitenbach, Georg von Gumpenberg, Sebastian von Seyboldsdorf und Just Artus von Bebenhausen, die diese Fahrt im Jahre 1483 mitgemacht und beschrieben haben, finden wir nur einen Teil der Namen der Mitpilger angegeben (R. u. M. S. 500—503), während Beck alle anführt. Bei Beck finden sich bloss 14 Namen, die bei den oben Genannten vorkommen, nicht; alle übrigen von Fabri und den andern angeführten Pilgernamen lesen wir auch bei Beck;

ausserdem aber bietet Beck noch eine lange Reihe von Namen, die sich bei den andern nicht finden. Nach diesen Gesichtspunkten sind die Namen in diesem Abschnitt behandelt.

II. Grammatischer Teil.

Der zweite, sprachliche Teil gliedert sich in die Laut- und Formenlehre. Die Sprache der Handschrift zeigt alle bekannten Eigenheiten des Schwäbischen zu Ende des 15. Jahrhunderts. Die mhd. Monophthonge *i*, *û*, *iu* sind jedoch in der Schreibung nirgends diphthongiert worden (bloss *i* in zwei Fällen, einmal in *weil* neben häufigem *wil*, und einmal im Eigennamen 'Seiboldstorff', neben der ebenfalls belegten Form, 'Syboldstorff'); für langes mhd. *â* findet sich *a* und *au*; urgerm. *ai* wird in allen Fällen *ai*, *aj* geschrieben und von dem Kontraktions-*ei* (z. B. *geleijt*, mhd. *geleget*) und dem Diphthongierungs-*ei*, wie oben in *weil* in der Schreibung scharf geschieden.

Der Übergang von *s* vor *l*, *m*, *n*, *w* zu *sch* ist in der Schreibung ausgedrückt, also: *schloss*, *beschnitten* usw; mhd. *sp*, *st* ist unverändert erhalten: *sper*, *stain*.

Auf dem Gebiete der Formenlehre ist hervorzuheben, dass infolge von Systemzwang und infolge der Unbetontheit die vollen mhd. Endvokale stark reduziert worden sind, ebenso dass durch Apokope die tonlosen Endungs-*e* in der Deklination und Konjugation zum grössten Teil getilgt sind.

Das *t* der 3. pers. plur. praes. ind. act. ist analogisch in die 1. pers. plur. übertragen worden, und schliesslich hat es sich — in der Handschrift *-d* geschrieben — in der 1. und 3. pers. plur. aller Zeiten und Modi festgesetzt, doch werden daneben die *-t*-losen Formen geradeso häufig gebraucht.

Der Ablaut im sing. und plur. praet. der stark. Verba ist grösstenteils noch erhalten, doch finden sich mehrfach Beispiele für einen Ausgleich der Vokale. So heisst es in der 1. Ablautreihe: *schin* neben *schraib*; in der 2-ten: *zogen* statt mhd. *zugen*; in der 3. Reihe: *vandend*, *sangend* neben *wurfen*, *zwungen*.

III. Textabdruck.

Die Rechtschreibung der Handschrift ist beibehalten worden; Abkürzungen wurden aufgelöst; die Eigennamen sind durch-

gänglich gross geschrieben, alle übrigen Wörter klein mit Ausnahme der Satzanfänge. Die Nachträge am Rande der Blätter sind in den Text dort aufgenommen worden, wohin sie durch Zeichen verwiesen werden. Durchgestrichene Stellen sind in die Anmerkungen verwiesen worden; bloss Seite 46 ist, obwohl mit Ausnahme der 3 ersten alle übrigen Zeilen durchgestrichen sind, der Bedeutsamkeit des Inhalts wegen in den Text eingefügt worden.

Hinter dem Textabdruck folgen einige sprachliche Erläuterungen.

Ein Verzeichnis aller Eigennamen mit genauer Angabe der Belegstellen (Seite und Zeile) ermöglicht deren rasches Nachschlagen.

LIBRARY
UNIVERSITY OF TORONTO
1912

3 0112 062133472

Y88581
100119810 100119810
100119810